

Lietuvos socialinė raida

2023 Nr. 12

Socialinės grupės ir
visuomenės kaita

Lietuvos
socialinių
mokslų
centras

LIETUVOS SOCIALINIŲ MOKSLŲ CENTRAS
SOCIOLOGIJOS INSTITUTAS
INSTITUTE OF SOCIOLOGY
AT THE LITHUANIAN CENTRE FOR SOCIAL SCIENCES

LIETUVOS SOCIALINĖ RAIDA

SOCIAL DEVELOPMENT OF LITHUANIA

SOCIALINĖS GRUPĖS IR VISUOMENĖS KAITA
SOCIAL GROUPS AND SOCIETY CHANGE

2023 Nr. 12

VILNIUS, 2023

Sudarytojos:

Lilija Kublickienė, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas

Anna Lipnevič, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas

Redkolegija:

Māris Bērziņš, dr., Latvijos universitetas (Latvija)

Inga Blažienė, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas

Jakub Brdulak, prof. dr. habil., Varšuvos ekonomikos mokykla - SGH (Lenkija)

Viginta Ivaškaitė-Tamošiūnė, dr., Europos Komisijos Jungtinis mokslo centras (Ispanija)

Aiva Jasilionienė, dr., Makso Planko demografinių tyrimų institutas (Vokietija)

Dovilė Krupickaitė, dr., Vilniaus universitetas

Sandra Krutulienė, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas

Tadas Leončikas, dr., Eurofondas (Airija)

Andrius Marcinkevičius, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas

Aušra Maslauskaitė, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas

Aurelija Novelskaitė, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas

Vikinta Rosinaitė, dr., Vilniaus Gedimino technikos universitetas

Laimutė Žalimienė, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas

Recenzantai:

Darius Liutikas, dr., Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas

Ingrida Gečienė-Janulionienė, dr., Vilniaus universiteto Sociologijos ir socialinio darbo institutas

Apsvarstyta Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos instituto leidybos komisijos posėdyje
2024 m. kovo 28 d. Sociologijos instituto leidybos komisijos protokolo Nr. A-7.

Kalbos redaktorė: Dalia Žalienė

Maketuotojas: Rimantas Junevičius

TURINYS

PRATARMĖ.....	5
PRATARMĖ (anglų kalba).....	7
Laura Bagočiūnė, Aurelija Novelskaitė LYČIŲ LYGYBĖ ATSAKINGŪJŲ MOKSLINIŲ TYRIMŲ IR INOVACIJŲ KONTEKSTE LIETUVOJE	9
Laima Okunevičiūtė-Neveauskienė, Arūnas Pocius DEMOGRAFINIŲ DARBO RINKOS RODIKLIŲ (INTEGRACIJOS GALIMYBIŲ) ANALIZĖ ŠALYJE PAGAL JAUNIMO AMŽIAUS GRUPES 1998–2022 M.....	27
Edis Kriaučiūnas, Rūta Ubarevičienė, Viktorija Baranauskienė, Donatas Burneika LIETUVOS KAIMO GYVENAMŪJŲ VIETŲVIŲ TINKLO KAITOS TENDENCIJOS XXI AMŽIUIJE.....	53
Anna Lipnevič ITIN GAUSIOS ŠEIMOS LIETUVOJE: SAMPRATA, PASISKIRSTYMAS IR KAITA	68
Lilija Kublickienė ISTORINĖS ATMINTIES AKTUALIZAVIMAS KAIP LIETUVOS VISUOMENĖS SOCIALINIO SAUGUMO PRIELAIDA.....	79
Arvydas Virgilijus Matulionis KARO POVEIKIS SOCIALINĖS STRUKTŪROS FORMAVIMUISI.....	93

CONTENT

FOREWORD (in Lithuanian).....	5
FOREWORD	7
Laura Bagočiūnė, Aurelija Novelskaitė GENDER EQUALITY IN RELATION TO RESPONSIBLE RESEARCH AND INNOVATION IN LITHUANIA.....	9
Laima Okunevičiūtė-Neveauskienė, Arūnas Pocius ANALYSIS OF DEMOGRAPHIC LABOUR MARKET INDICATORS AMONG DIFFERENT AGE GROUPS OF YOUNG PEOPLE FROM 1998 TO 2022	27
Edis Kriaučiūnas, Rūta Ubarevičienė, Viktorija Baranauskienė, Donatas Burneika THE TRENDS OF CHANGE IN THE RURAL SETTLEMENTS NETWORK IN LITHUANIA DURING THE 21 ST CENTURY.....	53
Anna Lipnevič ULTRA-LARGE FAMILIES IN LITHUANIA: CONCEPT, DISTRIBUTION AND CHANGE.....	68
Lilija Kublickienė ACTUALIZATION OF HISTORICAL MEMORY AS AN ISSUE OF THE SOCIAL SECURITY OF LITHUANIAN SOCIETY	79
Arvydas Virgilijus Matulionis THE IMPACT OF WAR ON SOCIAL STRUCTURE FORMATION	93

PRATARMĖ

Lietuvos socialinė raida – tai Lietuvos socialinių mokslų centro (LSMC) Sociologijos instituto leidžiamas tęstinis recenzuojamas mokslo leidinys, kuriame pristatomi LSMC mokslininkų teorinių ir empirinių tyrimų rezultatai. Publikuojamų straipsnių autoriai nagrinėja šiandienos Lietuvai aktualių problemų, reiškinių bei procesų įtaką šalies socialinei ir ekonominei raidai, aptardami darbo rinkos transformacijų, demografinės, etninės bei regioninės visuomenės struktūros, įvairių socialinių grupių padėties, visuomenės diferenciacijos ir įtraukties ypatumus.

Dvyliktasis leidinio numeris skirtas socialinių, ekonominių, politinių pokyčių ir jų įtakos įvairioms socialinėms grupėms analizei. Jis parengtas įgyvendinant LSMC Sociologijos instituto ilgalaikę institucinę mokslinių tyrimų programą „**Socialiniai iššūkiai gerovės visuomenei technologinės ir demografinės kaitos kontekste (2022–2026)**“, kurios tikslas – tirti technologinės ir demografinės kaitos keliamus iššūkius gerovės visuomenės plėtrai Lietuvoje ir identifikuoti socialinės bei ekonominės politikos priemones, skatinančias gerovės visuomenės kūrimąsi.

Šiame leidinyje skaitytojai supažindinami su tokiais aktualiais tyrimais kaip lyčių lygybė moksle, demografiniai darbo rinkos rodikliai, Lietuvos kaimo gyvenamųjų vietovių tinklo kaitos tendencijos, gausių šeimų situacija, istorinės atminties aktualizavimas, karo poveikis socialinės struktūros formavimuisi. Leidinį sudaro šeši originaliais mokslinių tyrimų rezultatais ir viešai prieinamais duomenimis grįsti moksliniai straipsniai.

Lauros Bagočiūnės ir Aurelijos Novelskaitės straipsnyje lyčių lygybė pristatoma kaip viena iš sudėtinių atsakingų mokslinių tyrimų ir inovacijų proceso dalių, analizuojama, kaip esami empiriniai lyčių lygybės rodikliai operacionalizuoja procesines atsakingųjų mokslinių tyrimų ir inovacijų dimensijas, siekiama apibrėžti lyčių lygybės įgyvendinimo Lietuvoje mokslo organizacijose matavimo modelio taikymo prielaidas.

Laimos Okunevičiūtės-Neveauskienės ir Arūno Pociaus straipsnis skirtas Lietuvos darbo rinkoje slypinčių ilgalaikių pasikeitimų analizei amžiaus ir lyties aspektu. Darbo rinkos pokyčiai nagrinėjami lyginant atskirų ekonominių krizių metų (2010 ir 2020 m.) rodiklius. Prioritetas teikiamas jaunimo užimtumo specifikai ir pokyčiams 1998–2022 m. išryškinti.

Edžio Kriaučiūno ir bendraautorių parengtame straipsnyje nubrėžiamos Lietuvos regioninės kaitos tendencijos, daugiausia dėmesio skiriant 2011–2021 m. periodui. Analizuojami teritoriniai gyventojų skaičiaus pokyčių skirtumai, šalies kaimo gyvenamųjų vietovių tinklo raidos kryptys, jų skaičiaus dinamika, pateikiamos tikėtinos artimiausio dešimtmečio prognozės.

Annos Lipnevič straipsnyje aptariamos gausių ir itin gausių šeimų sampratos, apžvelgiami įvairių pasaulio regionų gimstamumo rodikliai. Analizuojama itin gausių Lietuvos šeimų situacija ir jos kaita XXI a., pateikiama šių šeimų skirstymo pagal vaikų skaičių koncepcija. Straipsnyje argumentuojamas platesnių gausių ir itin gausių šeimų tyrinėjimų poreikis.

Lilijos Kublickienės straipsnis skirtas istorinės atminties aktualizavimo ir socialinio saugumo sąsajų analizei dabartiniame geopolitiniame kontekste. Jame pristatyta empirinė kokybiniu tyrimu grįsta medžiaga, leidžianti atskleisti Lietuvos gyventojų požiūrį į atminties įprasminimo iniciatyvas ir identifikuoti pagrindines visuomenėje įtampas, keliančias istorinių įvykių aktualizavimo dilemas.

Arvydo Virgilijaus Matulionio straipsnyje nagrinėjamas Rusijos ir Ukrainos karo poveikis Ukrainos visuomenei ir ypač jos socialinės struktūros kaitai. Autorius apmąsto 2022–2023 m. socialinės situacijos Ukrainoje bei Lietuvoje peizažą, tuo remdamasis formuoja tikėtinas galimo karo Lietuvoje pasekmių prognozes, numato Lietuvos visuomenės socialinės stratifikacijos pokyčius.

Leidinyi skirtas akademinėi bendruomenei, aukštųjų mokyklų studentams, valstybinių ir nevyriausybinų organizacijų atstovams bei kitiems suinteresuotiems asmenims, plačiajai visuomenei. Sudarytojai ir autoriai tikisi, kad skaitytojai šiame leidinyje suras naudingos informacijos ir praplės savo žinias apie pastaraisiais metais šalyje vykstančius socialinius ir ekonominius pokyčius.

Autoriai būtų dėkingi už leidinio skaitytojų grįžtamąjį ryšį, kurio lauktų el. paštu institutas@lste.lt.

FOREWORD

Social Development of Lithuania is a recurrent peer-reviewed scientific journal published by the Institute of Sociology of the Lithuanian Centre for Social Sciences (LCSS), which presents the results of theoretical and empirical research carried out by LSSC scientists. The articles published in the journal examine the impact of issues, phenomena and processes relevant to nowadays Lithuania on the country's socio-economic development, including the specifics of labour market transformations, demographic, ethnic and regional structure of society, the situation of various social groups, and the specifics of societal differentiation and inclusion.

The twelfth issue of the journal is devoted to the analysis of current social, economic and political changes and their influence on society. It is prepared within the framework of the long-term institutional research programme of the Institute of Sociology at the Lithuanian Centre for Social Sciences "***Social Challenges of the Welfare Society in the Context of Technological and Demographic Change(2022-2026)***", the aim of which is to investigate the challenges of technological and demographic change for the development of the welfare society in Lithuania and to identify social and economic policy measures that promote the development of the welfare society.

This publication introduces readers to such timely research as gender equality in science, demographic indicators of the labour market, trends in the changing network of Lithuania's rural settlements, the situation of large families, the actualization of historical memory, and the impact of war on the formation of the social structure. The presented journal consists of six scientific articles based on original research results and publicly available data.

The article by Laura Bagočiūne and Aurelija Novelskaitė examines gender equality as one of the components of the process of responsible research and innovation, analyses how existing empirical indicators of gender equality operationalise the processual dimensions of responsible research and innovation, and seeks to define the assumptions for the application of a model for measuring the implementation of gender equality in Lithuanian science organisations.

The article by Laima Okunevičiūtė Neverauskienė and Arūnas Pocius is devoted to the analysis of long-term changes in the Lithuanian labour market from the perspective of age and gender. The changes in the labour market are analysed by comparing indicators for different economic crisis years (2010 and 2020). Priority is given to highlighting the specifics of youth employment and its changes between 1998 and 2022.

The article by Edis Kriauciūnas and co-authors outlines the trends of regional change in Lithuania, focusing on the period 2011-2021. It analyses territorial differences in population change, the directions of development of the country's rural settlement network, the dynamics of their number, and the likely forecasts for the next decade.

Anna Lipnevič's article discusses the concepts of large and extremely large families, as well reviews the birth rates of various regions of the world. The situation of extremely large families in Lithuania

and its changes in the 21st century are analysed, and the concept of dividing these families according to the number of children is presented. The article argues for the need for more extensive research on large and extremely large families.

Lilija Kublickienė's article is devoted to the analysis of the links between the actualization of historical memory and social security in the current geopolitical context. It presents empirical material based on qualitative research, which allows to reveal the attitude of the Lithuanian population towards commemorative initiatives and to identify the main dilemmas of the actualization of historical events that cause tension in the society.

Arvydas Virgilijus Matulionis in his article examines the impact of the Russian-Ukrainian war on Ukrainian society and, in particular, on the changes in its social structure. The author reflects on the landscape of the social situation in Ukraine and Lithuania in 2022-2023, and based on this, he formulates probable forecasts of the consequences of a possible war in Lithuania, and anticipates changes in the social stratification of Lithuanian society.

The publication is intended for the academic community, students of higher education institutions, representatives of governmental and non-governmental organisations, other interested stakeholders, and the public at large. The compilers and authors hope that the readers of this publication will find useful information in the articles and expand their knowledge of the socio-economic changes that have taken place in the country in recent years.

The authors would welcome feedback from the readers of the publication, which is expected by e-mail at institutas@lstc.lt.

LYČIŲ LYGYBĖ ATSAKINGŲJŲ MOKSLINIŲ TYRIMŲ IR INOVACIJŲ KONTEKSTE LIETUVOJE

Laura BAGOČIŪNĖ
LSMC Sociologijos instituto
Socialinės kaitos tyrimų skyrius
A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius
laura.bagociune@gmail.com

Aurelija NOVELSKAITĖ
LSMC Sociologijos instituto
Socialinės kaitos tyrimų skyrius
A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius
aurelija.novelskaite@lsc.lt

Santrauka. Atsakingieji moksliniai tyrimai ir inovacijos (AMTI), kaip skaidrus, interaktyvus procesas, kurio metu visuomenės veikėjai ir novatoriai tampa abipusiai jautrūs vieni kitiems siekdami, kad inovacijų procesas ir rinkoje parduodami produktai būtų (etiškai) priimtini, tvarūs ir visuomeniškai pageidaujami, t. y. kad mokslo ir technologijų pažanga būtų tinkamai integruota į mūsų visuomenę, remiasi šešiomis politikos darbotvarkėmis (arba raktinėmis dedamosiomis) (etika, lyčių lygybė, valdymas, atviroji prieiga, visuomenės dalyvavimas, mokslinis švietimas) ir šešiomis procesinėmis dimensijomis (numatymas, įtraukimas, reagavimas, refleksyvumas, įvairovė ir skaidrumas). Straipsnyje fokusuojamasi į lyčių lygybę, kaip lyčių pusiausvyros mokslinių tyrimų komandose skatinimą, lyčių pusiausvyros užtikrinimą sprendimus priimančiuose organuose ir nuolatinį atsižvelgimą į lyčių aspektą MTTP, siekiant pagerinti mokslinių tyrimų rezultatų kokybę ir tyrimų bei inovacijų socialinę svarbą. Kadangi lyčių lygybė AMTI kontekste analizuojama gana retai, o lyčių lygybės, kaip AMTI dedamosios dalies, matavimo rodikliai yra dar tik pirminėse kūrimo stadijose, straipsnyje, pirma, pristatoma, kaip esami empiriniai lyčių lygybės rodikliai, kaip vienas iš AMTI brandos rezultatų, operacionalizuoja procesines AMTI dimensijas. Tačiau diskusijų lauke vis tiek lieka pasirenkamų rodiklių priskyrimo atskiroms AMTI procesinėms dimensijoms tinkamumo ir validavimo klausimai. Antra, procesinių AMTI dimensijų realizavimo Lietuvos mokslo organizacijose įtvirtinant lyčių lygybę galimybės apsvaistymas remiantis žvalgomojo tyrimo 6 Lietuvos valstybiniuose mokslinių tyrimų institutuose rezultatais susiduriama su susistemintų duomenų ir informacijos stoka. Todėl kitas reikiamas žingsnis – sistemingos kiekybinės ir kokybinės informacijos apie lyčių lygybės įgyvendinimą sukaupimas.

Raktažodžiai: atsakingieji moksliniai tyrimai ir inovacijos, lyčių lygybė, atsakingųjų mokslinių tyrimų ir inovacijų brandos modelis, lyčių lygybės rodikliai.

Išvadas

1994-aisiais, įgyvendinant 4-ąją Europos Sąjungos (ES) bendrąją programą (BP), buvo pasiūlyta nauja sąvoka etiniai, teisiniai ir socialiniai aspektai (angl. *Ethical, Legal and Social Aspects* – ELSA) (Zwart et al., 2014). 2010-ųjų pradžioje, atsižvelgiant į naujausias ES finansavimo iniciatyvas, ELSA sąvoka buvo transformuota į atsakingųjų mokslinių tyrimų ir inovacijų (AMTI) sąvoką, kuri greitai prigijo ES politikos diskurse (Jakobsen et al., 2019) ir tapo svarbia tema ES ir Europos Komisijos (EK) politikos sluoksniuose rengiant įvairius ekspertų seminarus, darbo grupes ir tarptautines aukšto lygio konferencijas, kuriose buvo siekiama apibrėžti AMTI sąvoką perkeliant dėmesio centrą ir perorientuojant diskursą nuo „mokslas visuomenėje“ į „mokslas visuomenei“. Be to, AMTI sąvoka buvo įtraukta kaip viena iš pagrindinių į ES 7-ąją BP programą „Horizontas 2020“ (Ministry of Science, 2012) numatant, kad AMTI gali padėti išspręsti „didžiuosius visuomenės iššūkius“ ir užtikrinti tvarų ekonominį augimą sumažinant neigiamus išorinius atsakingųjų inovacijų veiksmus (Von Schomberg, 2013). Taigi šiandien AMTI sąvoka apibūdinama kaip įtraukiantys ir riziką mažinantys požiūriai į inovacijų ir mokslinių tyrimų veiklą, įtraukiant platesnius, technosocialinių ir ekonominių transformacijų procesus (Wiarda et al., 2021), kurie remiasi šešiomis politikos darbotvarkėmis (t. y. etika, lyčių lygybė, valdymas, atvira prieiga, visuomenės dalyvavimas ir mokslinis švietimas (RRI Tools, 2023)), o pastarosios realizuojamos per pagrindines šešias procesines dimensijas (t. y. numatymas, įtraukimas, reagavimas, refleksyvumas, įvairovė ir skaidrumas (Foley ir Wiek, 2017; Ko et al., 2020; Malagrida et al., 2022; O’Mathúna ir Iphofen, 2022; Stilgoe et al., 2013; Tassone et al., 2018; Wittrock et al., 2021)).

Šiame straipsnyje dėmesio centre yra lyčių lygybė, kaip viena iš AMTI dedamųjų, kuri reiškia „lyčių pusiausvyros mokslinių tyrimų komandose skatinimą, lyčių pusiausvyros užtikrinimą sprendimus priimančiuose organuose ir nuolatinį atsižvelgimą į lyčių aspektą MTTP, siekiant pagerinti mokslinių tyrimų rezultatų kokybę ir tyrimų bei inovacijų socialinę svarbą“ (RRI Tools, 2023). Be to, lyčių lygybė – tai esminė novatoriškos, konkurencingos ir klestinčios Europos ekonomikos sąlyga, kuri yra „pagrindinė ES vertybė, pagrindinė teisė ir pagrindinis Europos socialinių teisių ramsčio principas“ (UN Women, 2023).

Nors šiandien jau yra lyčių lygybė MTEP srityje nusakančių duomenų (pvz., She Figures, MoRRI), AMTI kontekste lyčių lygybė analizuojama gana retai (O’Mathúna ir Iphofen, 2022; Otero-Hermida ir García-Melón, 2018), o lyčių lygybės, kaip AMTI dedamosios dalies, matavimo rodikliai yra dar tik pirminėse kūrimo stadijose (EC, 2018). Kadangi plėtojant AMTI idėjas siekiama formuoti platesnę inovacijų politiką įtraukiant suinteresuotąsias šalis į socialiai svarbius mokslinių tyrimų projektus (Levidow ir Neubauer, 2014; Stahl, 2013), o žiniomis grįstiems politiniams sprendimams yra būtini empiriniai duomenys, tiek lyčių lygybės, tiek kitų AMTI raktinių dedamųjų empirinio matavimo instrumentų sukūrimas tampa ypač svarbus. Todėl šiame straipsnyje siekiama: pirma, atskleisti, kaip esami empiriniai lyčių lygybės rodikliai, kaip vienas iš AMTI brandos rezultatų (Stahl et al., 2017), operacionalizuoja procesines AMTI dimensijas (Foley ir Wiek, 2017; Ko et al., 2020; Malagrida et al., 2022; O’Mathúna ir Iphofen, 2022; Stilgoe et al., 2013; Tassone et al., 2018; Wittrock et al., 2021), antra, apsvarstyti procesinių AMTI dimensijų realizavimo Lietuvos mokslo organizacijose įtvirtinant lyčių lygybę galimybes.

1. AMTI samprata

Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, AMTI idėjos, viena vertus, gali būti laikomos gana senomis ir siejamos su moralės filosofija (Bentham, 1781; Hume, 1777; Hutcheson, 1725; Kant, 1785, 1787; A. Smith, 1759,

1776) ir jos ankstyvosiomis sąsajomis su sociologija bei ekonomika (Wiarda et al., 2021). Antra vertus, XX a. pirmoje pusėje ekonominio ir visuomeninio inovacijų daromo poveikio vertinimai (Schumpeter, 1934) sukūrė pagrindą susieti mokslą su morale ir pabrėžti platesnį mokslinės veiklos poveikį visuomenei akcentuojant tai, kad mokslo bendruomenė turi suvokti savo darbo etines pasekmes ir privalo aktyviai svarstyti platesnį savo atradimų poveikį visuomenei (Bernal, 1939). Trečia vertus, AMTI gali būti traktuojama ir kaip santykinai nauja, socialinių ir technologijų bei etikos studijų pagrindu besiformuojanti koncepcija (Stilgoe et al., 2013), dėl kurios vis dar aktyviai diskutuojama (Monsonís-Payá et al., 2017) mėginant akcentuoti mokslinės veiklos rezultatų panaudojimo visuomenės gerovei svarbą ir nacionalinių vyriausybių atsakomybę už tautos pažangą (Bush ir Holt, 2021).

Šiandien AMTI apibrėžtyse dažniausiai cituojamas R. von Schombergo (2013) apibrėžimas: „AMTI – tai skaidrus, interaktyvus procesas, kurio metu visuomenės veikėjai ir novatoriai tampa abipusiai jautrūs vieni kitiems siekdami, kad inovacijų procesas ir rinkoje parduodami produktai būtų (etiškai) priimtini, tvarūs ir visuomeniškai pageidaujami (kad mokslo ir technologijų pažanga būtų tinkamai integruota į mūsų visuomenę)“ (Von Schomberg, 2013). Šis apibrėžimas nurodo skaidrumo, įtraukimo (interaktyvus procesas), etikos ir valdymo aspektus, kurie įvardijami ir kaip pagrindinės AMTI dedamosios. Be to, AMTI sąvoka gali būti apibūdinama ir kaip įtraukiantys bei riziką mažinantys požiūriai į inovacijų ir mokslinių tyrimų veiklą, įtraukiant platesnius, technosocialinių ir ekonominių transformacijų procesus (Wiarda et al., 2021). Apskritai, siekiant sukurti europinį AMTI modelį, akcentuojami tikslai grindžiami įtraukimo principu, t. y. jau ankstyvuosiuose mokslinių tyrimų ir inovacijų etapuose turi būti įtraukti visi dalyviai (mokslininkai, pilietinės visuomenės organizacijos, pramonės atstovai ir politikos formuotojai), taip užtikrinant bendrą atsakomybę už inovacijų kūrimą ir plėtojamą bei perėjimą nuo mokslo visuomenėje (angl. *science in society*) prie mokslo visuomenei (angl. *science for society, with society*) požiūrio įtvirtinimo (Laroche, 2011). EK mokslinių tyrimų ir inovacijų generalinis direktoratas (EK MTIGD) tai kodifikuoja į AMTI politikos sistemą, kurios tikslu tampa inovacijų, atitinkančių Europos socialines vertybes, skatinimas įtraukiant visuomenę į visus inovacijų proceso etapus (EC, 2012). ES lygmeniu atsiranda pažadas – „pažangesnė ir ekologiškesnė ekonomika, kurioje mūsų gerovė kils iš mokslinių tyrimų ir inovacijų... [kurie] turi atitikti visuomenės poreikius ir siekius, atspindėti jos vertybes ir būti atsakingi“ (EC, 2012) – kartu įvardijant pagrindinius AMTI uždavinių sprendimų rinkinius arba AMTI politikos darbotvarkes (Nazarko ir Melnikas, 2019) – dalyvavimas, lyčių lygybė, mokslinis švietimas, atvira prieiga, etika ir valdymas. Būtent politiniame kontekste AMTI sąvoka EK apibrėžiama kaip „visapusiškas požiūris į mokslinius tyrimus ir inovacijas, kai visi suinteresuotieji subjektai, dalyvaujantys mokslinių tyrimų ir inovacijų procesuose nuo ankstyvųjų etapų, gali(a) įgyti atitinkamų žinių apie savo veiksmų rezultatų pasekmes ir jiems prieinamų galimybių spektrą, (b) veiksmingai įvertinti tiek rezultatus, tiek galimybes atsizvelgiant į visuomenės poreikius ir moralines vertybes, (c) naudoti a ir b punktuose įvardytus aspektus kaip funkcinius reikalavimus naujų mokslinių tyrimų, produktų ir paslaugų projektavimui ir kūrimui“ (EC, 2013).

Galiausiai, siekiant susisteminti daugialypę AMTI koncepciją, M. Jirotko ir kt. (2017) pabrėžė, kad reikia atsizvelgti į tris pagrindinius AMTI aspektus: tikslą, procesą ir produktą. Čia *tikslas* apibūdinamas kaip priežastis, dėl kurios yra atliekami AMTI organizacijose (Stahl et al., 2017); *procesas* apibūdinamas kaip veiklos, kurių imamasi siekiant realizuoti AMTI (Jirotko et al., 2017) ir kurias gali tekti koreguoti siekiant suderinti mokslinių tyrimų ir inovacijų procesus su AMTI principais ir vertybėmis (Stahl et al., 2017); *produktas* apibūdinamas AMTI rezultatais, sukeliančiais tam tikras pasekmes, kurios gali būti identifikuojamos ir pamatuojamos (Stahl et al., 2017), taip užtikrinant AMTI veiklos veiksmingumą.

Taigi visos EK siūlomos mokslinių tyrimų politikos darbotvarkės (pilietinės visuomenės įtraukimas, lyčių lygybė, mokslinis švietimas, atvira prieiga, etikos laikymasis ir valdymas) priklauso būtent *produkto* dimensijai (Jirotko et al., 2017). Pavyzdžiui, identifikuojamas AMTI poveikis gali būti fiksuojamas pagerėjusiais lyčių lygybės rodikliais, daugėjant atviros prieigos duomenų ir publikacijų, gerėjant mokslinio švietimo paslaugoms (Stahl et al., 2017) ir kt.

2. Lyčių lygybė MTEP srityje

Lyčių lygybė bendriausia prasme reiškia būtinybę užtikrinti, kad moterys ir vyrai, mergaitės ir berniukai turėtų vienodas teises, pareigas ir galimybes. Skelbiama, kad nepriklausomai nuo tavo lyties gimimo metu (gimei vyru, ar moterimi) tai neturės įtakos tavo teisėms, pareigoms ir galimybėms (UN Women, 2023). R. L. Inglehartas ir kt., (2003, p. 92) teigia, kad „didėjantis dėmesys lyčių lygybei yra svarbus demokratizacijos proceso veiksnys“, nes lyčių lygybė laikoma ir „žmogaus teisių klausimu, ir darnaus į žmones orientuoto vystymosi prielaida bei rodikliu“ (UN Women, 2023).

MTEP srityje lyčių lygybės argumentai remiami diskutuojant apie „lyčių inovacijas“ (EC, 2013b; Schiebinger ir Schraudner, 2011), „moterų talentus“ ir „talentų švaistymą“ (EC, 2000), „moterų ekonominę galią“ (Catalyst, 2004; McKinsey and Company, 2007) ir pan. Taigi šiandien jau yra gana daug empirinių tyrimų ir duomenų, įrodančių lyčių nelygybės įvairiuose mokslinės veiklos sektoriuose faktus. Pavyzdžiui, doktorantūros studijas baigusios moterų ir vyrų segregacija įvairiose mokslo srityse, nepakankamas moterų atstovavimas tikslųjų mokslų ir technologijų profesijose (įskaitant verslumą ir inovacijas), vyrų ir moterų darbo sąlygų skirtumai, lyčių nelygybė siekiant karjeros ir priimant sprendimus ir kt. (EC, 2021). Nors vertikalią lyčių segregaciją darbo rinkoje (pvz., vyrai dirba geriau apmokamą darbą) pastaruoju metu mažėja, horizontalioji lyčių segregacija (pvz., vyrai sudaro daugumą geriau finansuojamuose sektoriuose) rodo, kad moterys dažniau atsisako karjeros technologijų, inžinerijos ir susijusiose mokslų srityse (Alper, 1993; Ellis et al., 2016; Legewie ir DiPrete, 2014). Taigi, kaip teigia J. Cullenas ir kt. (2008), yra „nemažai įrodymų, kad sudėtingas struktūrinių, kultūrinių, institucinių ir ekonominių veiksnių derinys, sukuriantis kliūtis moterims mokslo, inžinerijos ir technologijų srityse, reikalauja atitinkamo integruoto ir sudėtingo strateginio ir operatyvinio atsako“ (Cullen et al., 2008, p. 127). Ir EK ataskaitose akcentuojama, kad šiuo metu labiau nei bet kada anksčiau turi būti skatinami instituciniai pokyčiai pasitelkiant tokias priemones kaip lyčių lygybės planai mokslinių tyrimų ir inovacijų organizacijose, kad būtų pasiektas ilgalaikis teigiamas poveikis įtvirtinant lyčių lygybę (EC, 2021).

3. Lyčių lygybės įgyvendinimo mokslo organizacijose AMTI kontekste matavimas pasitelkus AMTI brandos modelį

2017 m. B. Stahlis ir kt. (2017) pasiūlė AMTI brandos modelį, apimančią tris dedamąsias: tikslas (motyvacija), procesas (vykdoma veikla) ir produktas (rezultatai). Modelyje tikslas (arba motyvacija) suprantamas kaip siekis įsitraukti į AMTI veiklas ir vykdyti AMTI apsvartant ir platesnius etinius kontekstus, o procesas – kaip veikla, kurios imamasi siekiant AMTI rezultatų. Šiame modelyje proceso kategorijai priskirtos kelios AMTI proceso dimensijos: numatymas, įtraukimas, refleksyvumas, reagavimas, valdymas ir mokslinių tyrimų etika. Tačiau dvi pastarosios dimensijos kitų autorių (RRI Tools, 2023) traktuojamos kaip atskiros EK AMTI darbotvarkės (ar raktinės dedamosios), o naujesniuose darbuose (pvz., Ko et al., 2020; Malagrida et al., 2022; O'Mathúna ir Iphofen, 2022; Tassone et al., 2018; Wittrock et al., 2021)

akcentuojamos kiek kitokios šešios procesinės dimensijos: numatymas (angl. *anticipation*), įtraukimas (angl. *inclusion*), reagavimas (angl. *responsiveness*), refleksyvumas (angl. *reflexivity*), įvairovė (angl. *diversity*) ir skaidrumas (angl. *transparency*). Be to, Stahl ir kt. (2017) modelyje EK siūlomos AMTI darbotvarkės priskiriamos būtent produktui – lyčių lygybė ir įvairovė, atvira prieiga, socialinis teisingumas ir įtrauktis, tvarumas bei mokslinis švietimas.

Šiame straipsnyje koncentruojantis išskirtinai į vieną produkto kategoriją – lyčių lygybės darbotvarkę (ar raktinę dedamąją) – siekiama išmatuoti lyčių lygybės įgyvendinimo lygmenį mokslo organizacijose AMTI kontekste pasitelkus ką tik įvardytas šešias pagrindines ir dažniausiai akcentuojamas AMTI procesines dimensijas – numatymą, įtraukimą, reagavimą, refleksyvumą, įvairovę ir skaidrumą, kurių realizavimą empiriniu lygmeniu iliustruoja nemažai rodiklių, skelbiamų EK ataskaitose (EK ekspertų grupės ataskaita (EC, 2015), pasaulinė lyčių lygybės atotrūkio ataskaita (World Economic Forum, 2022)), analitiniuose EK duomenų rinkiniuose (She Figures (EC, 2021)) ir EK finansuotų projektų ataskaitose (MoRRI (EC, 2018)), indeksuose (lyčių nelygybės indeksas (Nations, 2023), lyčių lygybės indeksas (EIGE, 2023)) ir moksliniuose straipsniuose (Otero-Hermida ir García-Melón, 2018; Rothe, 2008). Susisteminius visus pastaruosiuose šaltiniuose prieinamus empirinius lyčių lygybės moksle rodiklius vienoje rodiklių duomenų bazėje (n=266), vadovaujantis¹ pirminio validumo (angl. *face validity*) principu (Gomm, 2009), šiai pirminei bandomajai klasifikacijai pagal AMTI procesines dimensijas pasirinkti 15 lyčių lygybės rodiklių, kurie, tikėtina, išsamiausiai nusako AMTI dimensijas ir leidžia aprašyti AMTI brandos lyčių lygybės įgyvendinimo institucijose lygmenį (1 lentelė).

1 lentelė. AMTI procesines dimensijas nusakantys apibendrinti lyčių lygybės rodikliai

AMTI procesinės dimensijos	Lyčių lygybės rodikliai
Numatymas	Mokslinių tyrimų institucijos, kurios imasi veiksmų lyčių lygybei užtikrinti
	Zmogiškojo mokslo potencialo pasiskirstymas pagal lytį
Įtraukimas	Mokslo publikacijų autorių pasiskirstymas pagal lytį
	Moterų / vyrų vadovavimas projektinėms veikloms
	Moterų / vyrų dalyvavimas sprendimų priėmimo
Reagavimas	Mokslinių tyrimų projektai, susiję su lyčių lygybe
	Viešas moterų mokslinės veiklos pripažinimas
	Seimos ir darbo balanso priemonės
Refleksyvumas	Lyčių lygybės moksle suvokimas
Įvairovė	Moterų / vyrų tyrėjų santykis
	Moterų / vyrų dalyvavimas projektinėse veiklose
Skaidrumas	Mobilumo rodikliai pagal lytį
	Karjeros rodikliai pagal lytį
	Stiklo lubų indeksas
	Moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumas

Detalizuojant 1 lentelėje pateiktą informaciją, *numatymas*, kaip viena iš AMTI dimensijų, nusako nenumatytų ir nepageidaujamų pasekmių šalinimą ir vengimą, būsimų rezultatų apgalvojimą ir įvertinimą to, kaip mokslinių tyrimų ir inovacijų procesai formuoja būsimus pokyčius (Owen et al., 2012; Stilgoe et al., 2013; Wittrock et al., 2021) ir kokie galėtų būti alternatyvūs scenarijai ir galimybės (Casale Mashiah et al., 2023). Šiame kontekste numatymas suprantamas ir kaip asmens arba kolektyvo (organizacijos) gebėjimas kvestionuoti prielaidas, veiklą, teorijas, nuostatas ar vertybių sistemas (Forsberg et al., 2015), kad būtų išvengta įmanomos rizikos ir moksliniai tyrimai turėtų pageidaujamą socialinį poveikį (Burget et al., 2017). Lyčių lygybės įgyvendinimo atveju numatymo procesinė dimensija čia operacio-

¹ Numatoma, kad plėtojant metodologinį sprendimą toliau bus naudojami stipresni validumo patikrinimo instrumentai (pvz., tikrinamas konstrukto validumas (Pakalniškienė, 2012) atliekant faktorinę analizę).

nalizuojama mokslinių tyrimų institucijų, kurios imasi veiksmų lyčių lygybei užtikrinti, skaičiumi, kadangi lyčių lygybės, skaidrumo planų institucionalizavimas nurodo ne tik institucijos *reagavimą* į EK reikalavimus dėl ES finansavimo galimybių, bet ir tai, kad institucijoje jau yra apgalvojamos lyčių lygybę ilgoje perspektyvoje užtikrinančios priemonės. Tuo tarpu žmogiškojo mokslo potencialo (t. y. doktorančių / doktorantų, kt.) pasiskirstymas pagal lytį tiesiog suteikia galimybę prognozuoti, t. y. numatyti ateityje, galimus turėti žmogiškuosius išteklius moksle ir jų sudėtį pagal lytį.

Įtraukimo dimensija laikoma gebėjimu įtraukti visas suinteresuotąsias šalis ir plačiąją visuomenę pasitelkus bendravimą ir bendradarbiavimą (Tassone et al., 2018), taip didinant žinių ir požiūrių įvairovę (Foley ir Wiek, 2017) bei išvengiant negrįžtamos žalos priimant sprendimus neatsižvelgus į pagrindinių suinteresuotųjų šalių turimas žinias bei kompetencijas (Wynne, 1993). Įtraukimo dimensiją vertinant iš institucinės perspektyvos ir laikantis nuomonės, kad mokslo institucijos sukuria prielaidas įtraukimams praktikiams, pastarųjų rezultatus lyčių lygybės prasme čia apibūdina mokslo publikacijų autorių pasiskirstymas pagal lytį, moterų vadovavimas projektinėms veikloms ir moterų dalyvavimas sprendimų priėmimo procesuose – kaip, tikėtina, ne tik formaliai legituotas, bet ir praktiškai realizuojamas moterų įgalinimas įsitraukti į pastaruosius procesus.

Reagavimas, kaip viena iš AMTI procesinių dimensijų, apibrėžiamas kaip gebėjimas reaguoti į numatytas ir nenumatytas aplinkybes, naujas žinias (Wittrock et al., 2021), naujus (socialinius) poreikius, vertybes, normas ir perspektyvas ir, atitinkamai, pritaikyti mokslinius tyrimus, inovacijas ir organizacinę praktiką (Tassone et al., 2018). Gebėjimas reaguoti – tai gebėjimas tam tikrais būdais (pvz., įtraukiant visas suinteresuotąsias šalis) įgijus naujų žinių elgtis kitaip, surasti naują galimybę arba sprendimo variantą (Foley ir Wiek, 2017). Todėl ši procesinė dimensija čia operacionalizuojama keliais empiriniais rodikliais. Vienas jų – su lyčių lygybe susiję mokslinių tyrimų projektai, kurių rezultatai gali institucijas perkelti iš teorinio lygmens (t. y. politinių įpareigojimų apsvaistymas) į praktinį sukuriant empirinį pagrindą kurti ir įgyvendinti veiksmingesnius organizacinius lyčių lygybę užtikrinančius instrumentus ir priemones. Tokie mokslinių tyrimų projektai įrodo, kad reaguojama į aplinkos keliamus iššūkius (čia – reikalavimą atliepti visų visuomenės narių poreikius). Kitas rodiklis – viešas moterų mokslinės veiklos pripažinimas – priskiriamas reagavimo dimensijai, kadangi šios praktikos iliustruoja institucijos veiksmą reaguojant ir į išorinius spaudimus (pvz., EK reikalavimas siekti lyčių lygybės), ir kartu į institucijos viduje vykstančius procesus (moterų pasiekimai moksle). Galiausiai paskutinis reagavimo dimensiją nusakantis rodiklis – šeimos ir darbo balanso priemonės (t. y. vaiko priežiūros atostogos, vaikų priežiūros galimybės, neapmokamo priežiūros darbo pasiskirstymas pagal lytį, priežiūros pareigų turinčių tyrėjų skaičius, savanoriškas darbo laiko sutrumpinimas ir kt.) – tai taip pat institucijos veiksmas, siekiant reaguoti į besikeičiančius visuomenės poreikius užtikrinant palankias šeimos ir darbo balanso sąlygas ir tuo būdu siekiant didžiausio darbuotojų produktyvumo.

Refleksyvumo procesinė dimensija laikoma gebėjimu permąstyti kontekstus, žinojimo, veikimo ir būvimo būdus, susijusius su visuomenės iššūkiais ir mokslinių tyrimų bei inovacijų praktika (Tassone et al., 2018), kurie skatina inovacinę veiklą (Stilgoe et al., 2013). Refleksyvumas dar gali būti suprantamas kaip mokslinių tyrimų sistemos gebėjimas kontroliuoti savo veiklą ir prielaidas, suvokti kuriamų žinių ribas bei apmąstyti su moksliniais tyrimais ir inovacijomis susijusias vertybes bei įsitikinimus (Burget et al., 2017). Refleksyvumo procesinė dimensija čia operacionalizuojama lyčių lygybės moksle suvokimo rodikliu, kuris išreiškia paskatą mokslinių tyrimų organizacijas reflektuoti vis dar egzistuojančių lyčių darbo pasidalijimą bei profesijų pasirinkimą (Ritzer ir Yagatich, 2011), nulemtą stereotipinio skirstymo į „moteriškas“ ir „vyriškas“ mokslo sritis arba problemines temas.

Ivairovės dimensija siejama su įtraukimu žmonių ir požiūrių, kurie kitu atveju negalėtų dalyvauti arba kurie dėl tam tikrų priežasčių buvo išstumti (Wittrock et al., 2021). Įvairovė šiuo atveju suprantama kaip organizacinių veiksmų rezultatas, atspindintis organizacijos pastangas pasitelkus kitas dedamąsias (pvz., *įtraukimą*) pasiekti šį rezultatą. Bendrasis moterų / vyrų tyrėjų santykis ir moterų / vyrų dalyvavimas projektinėse veiklose ne tik leidžia įvertinti tyrėjų įsitraukimo į mokslinę veiklą laipsnį, bet taip pat leidžia fiksuoti skirtingų lyčių, kaip galimai skirtingų suinteresuotųjų šalių, atstovavimą projektinėse veiklose ir vertinti vieno iš pagrindinių EK keliamų lyčių lygybės tikslų AMTI – lyčių pusiausvyros mokslinių tyrimų komandose užtikrinimą ir palaikymą.

Paskutinė AMTI dimensija – *skaidrumas* – suprantamas kaip susijęs su organizacine kultūra arba struktūra, kuri skatina atvirumą ir skaidrumą kartais pasitelkus reguliavimo mechanizmus (pvz., oficialius skaidrumo reikalavimus viešosioms organizacijoms) (Wittrock et al., 2021). Šiame tyrime organizacijos procesų skaidrumas apibrėžiamas moterų ir vyrų mobilumo bei karjeros rodikliais, kurie atspindi skirtingų lyčių darbuotojų galimybes išvykti į stažuotes arba pasinaudoti kitomis mobilumo galimybėmis, arba tiesiog siekti karjeros esamoje organizacijoje. Dar keli skaidrumo dimensiją nusakantys rodikliai – tai stiklo lubų indeksas, kuris apibūdina moterų įgalinimo lygį per nematomų barjerų ir stereotipų, trukdančių moterims siekti aukščiausių pozicijų (EIGE, 2024), valdymą organizaciniu lygmeniu, ir moterų bei vyrų darbo užmokesčio skirtumas, nurodantis organizacijos gebėjimą skaidriai vertinti veiklą ir palaikyti vertybių sistemą už vienodo lygio darbą mokant vienodą atlyginimą.

AMTI procesinių dimensijų vertinimas empiriniais lyčių lygybės rodikliais sudaro sąlygas išmatuoti lyčių lygybės įgyvendinimo lygmenį mokslo organizacijose AMTI kontekste modifikavus Stahlio ir kt. (2017) sukurtą AMTI brandos modelį (1 pav.).

AMTI procesinės dimensijos	Lyčių lygybės įgyvendinimo lygmenys				
	1 lygis	2 lygis	3 lygis	4 lygis	5 lygis
	Pradinis / neapibrėžtas	Žvalgomas / veiksmingas	Apibrėžtas	Iniciatyvus / vykdomas	Strateginis
Numatymas Įtraukimas Reagavimas Refleksyvumas Įvairovė Skaidrumas	Lyčių lygybės rodikliai				

Modifikuota remiantis Stahl, B., Obach, M., Yaghmaei, E., Ikonen, V., Chatfield, K. ir Brem, A. (2017). The Responsible Research and Innovation (RRI) Maturity Model: Linking Theory and Practice. *Sustainability*, 9(6), 1036. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.3390/su9061036>, p. 8.

1 pav. AMTI brandos modelis lyčių lygybės įgyvendinimo lygiui mokslo organizacijose AMTI kontekste matuoti

Matuojant lyčių lygybės įgyvendinimą (pvz., pagerėję moterų įsitraukimo į mokslines veiklas arba bendri karjeros rodikliai, padaugėję atviros prieigos duomenų ir publikacijų, kt.) lygmenimis (1–5 lygiai), AMTI rezultato lygiai AMTI brandos modelyje (1 pav.) nurodo, kurioje vietoje yra mokslo organizacija AMTI kontekste įgyvendinanti lyčių lygybę savo veikloje. 1 lygis (pradinis / neapibrėžtas) reiškia, kad mokslo organizacija nežino apie AMTI ar jo dedamąsias dalis ir neįtraukia AMTI į savo veiklos procesus. Taigi lyčių lygybės įgyvendinimo rodikliai yra minimalūs arba jų apskritai nėra. 2 lygis (žvalgomas / veiksmingas) reiškia, kad mokslo organizacija reaguoja į išorės spaudimą, susijusį su AMTI aspektais, ir eksperimentuoja su atitinkamais AMTI procesais. Lyčių lygybės rodikliai yra daugiau negu minimalūs, atsiranda galimybė atskirti AMTI proceso dimensijas pagal rodiklius. 3 lygis (apibrėžtas) reiškia, kad mokslo organizacija yra apibrėžusi AMTI dedamąsias dalis ir integravusi jas į savo veiklos procesus.

Taigi lyčių lygybės rodikliai yra aiškiai apibrėžti, juos lengvai galima suskirstyti pagal AMTI procesines dimensijas ir yra integruoti į organizacijos veiklą. 4 lygis (iniciatyvus / vykdomas) reiškia, kad mokslo organizacija supranta AMTI naudą ir stengiasi ją aktyviai ir vis labiau integruoti į savo veiklos procesus. Lyčių lygybės rodikliai ne vien aiškiai apibrėžti, juos galima skirstyti pagal procesines dimensijas ir integruoti į organizacijos veiklą, bet ir vykdoma šių rodiklių stebėseną kritiškai vertinant pokyčius. Galiausiai, 5 lygis (strateginis) reiškia, kad mokslo organizacija priima AMTI kaip savo strateginės sistemos komponentą ir siekia užtikrinti, kad visa MTTP veikla apimtų visus (arba didžiąją dalį) AMTI komponentus. Taigi lyčių lygybės įgyvendinimo rodikliai yra maksimalūs, vykdomas nuolatinis šių rodiklių stebėjimas ir atitinkamai imamasi veiksmų (sudaromi lygybės planai, paskelbiamos įdarbinimo kvotos ar kt.), kitaip tariant, vykdoma lyčių lygybės įgyvendinimo organizacijoje nuolatinė ir tęstinė strategija.

Stahlis ir kt. (2017) AMTI brandos modelį siūlo naudoti tam, kad pačios organizacijos suvoktų, koks yra jų įsitraukimo į AMTI veiklas lygis. Atliepiant į EK prioritetus ir siekiant ilgalaikio teigiamo poveikio lyčių lygybės įtvirtinimui (EC, 2021), į šį modelį integravus lyčių lygybės rodiklius, atsiras galimybė matuoti ne tik mokslo organizacijų rezultatus AMTI srityje, bet ir įvertinti, kokių priemonių, užtikrinant lyčių lygybės politiką, imamasi ir kuriame lyčių lygybės įgyvendinimo lygmenyje organizacija yra.

4. Metodologiniai sprendimai

Siekiant empiriškai patikrinti aukščiau aprašytus operacinius sprendimus ir plėtoti lyčių lygybės matavimo AMTI kontekste metodologiją išsamesniam tyrimui ateityje (Smith, 2019), 2024 m. vasario mėnesį buvo atliktas empirinis žvalgomasis tyrimas. Laikantis prielaidos, kad visuomenės lėšomis finansuojamos mokslo institucijos turėtų jautriausiai reaguoti į AMTI siūlomas praktikas, šiam tyrimui atviroje AIKOS informavimo, konsultavimo ir orientavimo sistemoje atrinkti visi 6 valstybiniai mokslinių tyrimų institutai („viešasis juridinis asmuo, veikiantis kaip biudžetinė arba viešoji įstaiga“ (LRS, 2009, p. 11) – biudžetinės įstaigos, „kurių veikla visiškai ar iš dalies finansuojama iš valstybės ar savivaldybių biudžetų“ (VLE, 2024). Tai: Lietuvių kalbos institutas (LKI), Lietuvos istorijos institutas (LII), Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas (LLTI), Lietuvos kultūros tyrimų institutas (LKTI), Gamtos tyrimų centras (GTC) ir Lietuvos socialinių mokslų centras (LSMC).

Modeliui patikrinti reikiama ir lengviausiai prieinama (tačiau nebūtinai išsamūs) lyčių lygybės rodikliai ir susijusi informacija, atliepanti tiek Lietuvos Respublikos darbo kodekso reikalavimą dėl darbuotojų lyčių lygybės ir nediskriminavimo kitais pagrindais (LRS, 2016), tiek EK naują tinkamumo reikalavimą – ne vien turėti lyčių lygybės planą siekiant „Horizontas Europa“ finansavimo, bet ir įtraukti lyties aspektą į MTI turinį (EC, 2023), buvo renkama analizuojant institucinius įrašus (Vandekinderen et al., 2014). Tai – tyrimui atrinktų organizacijų tinklalapiuose publikuojami viešai prieinami dokumentai, tarp kurių pirmiausia – lyčių lygybės planas ir lyčių lygybės ataskaita. Neradus šių dokumentų, buvo ieškoma kitų strateginių dokumentų: organizacijos strateginio veiklos plano, mokslinės veiklos plano ir mokslinės veiklos ataskaitos. Analizei sukaupti dokumentai pateikti 2 lentelėje fiksuojant jų patvirtinimo metus.

Atliekant dokumentų analizę (Altheide, 2000; Bowen, 2009), juose buvo ieškoma tekste užfiksuotų organizacijų vertinimo kriterijų – aukščiau aprašytų lyčių lygybės rodiklių (1 lentelė) ar susijusios informacijos, kuri buvo fiksuojama apibendrintoje AMTI procesinių dimensijų ir lygybės rodiklių lentelėje (3 lentelė). Susistemintos empirinės informacijos pagrindu buvo nustatytas lyčių lygybės įgyvendinimo lygis AMTI kontekste (2 pav.).

2 lentelė. Instituciniai dokumentai² (dokumento patvirtinimo metai / laikotarpis)

Dokumentai	LKI	LII	LLTI	LKTI	GTC	LSMC
Lyčių lygybės planas	-	-	-	-	2022–2027 m.	2021–2023 m.
Lyčių lygybės ataskaita	-	-	-	-	-	-
Strateginis veiklos planas	2022–2024 m.	2023–2025 m.	2023–2025 m.	-	2023–2025 m.	2022–2024 m.
Mokslinės veiklos planas	2023 m.	2023 m.	-	-	-	-
Mokslinės veiklos ataskaita	2022 m.	2022 m.	2022 m.	2022 m. ³	2022 m.	2022 m.

5. Lyčių lygybės įgyvendinimo lygis 6 Lietuvos valstybiniuose mokslinių tyrimų institute AMTI kontekste

Informacija apie *numatymo* procesinės dimensijos pirmąjį lyčių lygybės rodiklį – organizacijos veiksmus, siekiant užtikrinti lyčių lygybę, – rasta tik 2 iš 6 organizacijų tinklalapiuose. T. y. tik GTC ir LSMC turi patvirtintus lyčių lygybės planus (3 lentelė). Antrasis šios dimensijos rodiklis – žmogiškojo mokslo potencialo pasiskirstymo pagal lytį – nėra fiksuojamas organizacijų dokumentuose, tačiau visose organizacijose yra galimybė jį apskaičiuoti (t. y. tiesiog suskaičiuoti doktorantes ir doktorantus, informacijas, apie kurias / kurias pateikiama organizacijų tinklalapiuose).

3 lentelė. Lyčių lygybės rodikliai pagal AMTI procesines dimensijas. Lietuvos mokslinių tyrimų institutų (biudžetinių įstaigų) atvejo analizė

AMTI procesinės dimensijos	Lyčių lygybės rodikliai	LKI	LII	LLTI	LKTI	GTC	LSMC
Numatymas	Mokslinių tyrimų institucijos, kurios imasi veiksmų lyčių lygybei užtikrinti	-	-	-	-	+	+
	Žmogiškojo mokslo potencialo pasiskirstymas pagal lytį	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
Įtraukimas	Mokslo publikacijų autorių pasiskirstymas pagal lytį	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
	Moterų / vyrų vadovavimas projektinėms veikloms	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
	Moterų / vyrų dalyvavimas sprendimų priėmimo	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
Reagavimas	Mokslinių tyrimų projektai, susiję su lyčių lygybe	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
	Viešas moterų mokslinės veiklos pripažinimas	+/-	-	+/-	-	-	+/-
	Šeimos ir darbo balanso priemonės	-	-	-	-	-	-
Refleksyvumas	Lyčių lygybės moksle suvokimas	-	-	-	-	-	-
Įvairovė	Moterų / vyrų tyrėjų santykis	+/-	+	+/-	+/-	+	+/-
	Moterų / vyrų dalyvavimas projektinėse veiklose	-	-	-	-	-	+/-
Skaidrumas	Mobilumo rodikliai pagal lytį	+/-	-	-	+/-	-	-
	Karjeros rodikliai pagal lytį	-	-	-	-	-	-
	Stiklo lubų indeksas	-	-	-	-	-	-
	Moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumas	+	+	+	+	+	+

Pastabos:

+ Informacija pateikiama mokslinio tyrimo instituto dokumentuose;

- Informacija nėra pateikiama mokslinio tyrimo instituto dokumentuose;

+/- Informacija nėra pateikiama mokslinio tyrimo instituto dokumentuose, tačiau gali būti sugeneruojama iš papildomų šaltinių (pvz., projekto vadovių ir vadovų pasiskirstymas, kt.).

² Vienas lyčių lygybės rodiklis – darbo užmokestis – buvo imamas iš www.rekvizitai.lt svetainės 2023 m. gruodžio mėn., kadangi organizacijos nepateikia informacijos apie atskirai vyrų ir moterų darbo užmokestį.

³ Buvo analizuota ne mokslinės veiklos ataskaita, o mokslinio tyrimo darbų ataskaita, kurios sudedamosios dalys tokios pat kaip mokslinės veiklos ataskaitos

Itraukimo dimensijos empiriniai rodikliai – mokslo publikacijų autorių pasiskirstymas pagal lytį, moterų / vyrų vadovavimas projektinėms veikloms ir dalyvavimas sprendimų priėmimo – taip pat nebuvo rasti užfiksuoti nė vienos analizuotos mokslo organizacijos dokumentuose, tačiau šiuos rodiklius galima apskaičiuoti remiantis kita pateikiama informacija apie organizacijų darbuotojas ir darbuotojus.

Informacijos apie *reagavimo* procesinės dimensijos rodiklį „Mokslinių tyrimų projektai, susiję su lyčių lygybe“ analizuotų organizacijų dokumentuose rasti nepavyko, tačiau šį rodiklį galima apskaičiuoti viešai publikuojamoje informacijoje apie organizacijose vykdomus projektus ir jų aprašymus. Apie kitą šios dimensijos rodiklį – „Viešas moterų mokslinės veiklos pripažinimas“ – informacija nors ir nefiksuoja nagrinėtuose dokumentuose, bet yra galimybė šį rodiklį apskaičiuoti pusėje organizacijų (LKI, LLTI ir LSMC) analizuojant institutų „Naujienu“ skiltis. Galiausiai, tos nagrinėtos mokslinių tyrimų organizacijos, kurios turi lyčių lygybės planus (t. y. GTC ir LSMC), pastaruosiuose dokumentuose pabrėžia palankios akademinės bendruomenės aplinkos ir palankių sąlygų sudarymo derinant darbą, studijas ir šeimą svarbą. Nepaisant to, nė vienos iš 6 organizacijos strateginiuose dokumentuose informacijos apie šį rodiklį rasti nepavyko. Taip pat apie *refleksyvumo* dimensijai priskirtą vieną rodiklį – „Lyčių lygybės moksle suvokimas“ – jokios informacijos organizacijų strateginiuose dokumentuose rasti nepavyko.

Ivairovės procesinė dimensija, čia matuojama dviem rodikliais, apie kuriuos informacija institutų strateginiuose dokumentuose nėra pateikiama, išskyrus LII ir GTC, kurių veiklos ataskaitose fiksuojamas mokslo darbuotojų pasiskirstymas pagal lytį; kitose nagrinėtuose organizacijose tokia informacija prieinama, tačiau reikalauja papildomo skaičiavimo analizuojant skelbiamus darbuotojų sąrašus. Tuo tarpu moterų ir vyrų dalyvavimo projektinėse veiklose rodiklis papildomai gali būti paskaičiuojamas tik vienoje organizacijoje, nes tik LSMC viešai publikuoja visų projektinių komandų sudėtį išvardijant jų nares ir narius.

Skaidrumo dimensijai priskirtus moterų ir vyrų tyrėjų mobilumo rodiklius galima rasti ir apskaičiuoti tik dviejose analizuotuose organizacijose (LKI ir LKTI). Kiti šiai dimensijai priskirti rodikliai (karjeros rodikliai pagal lytį, stiklo lubų indeksas, atlyginimų skirtumas) nei fiksuojami organizacijų dokumentuose, nei informacija apie juos pateikiama kažkur kitur. Išimtis čia – moterų ir vyrų darbo užmokesčio skirtumai, kurie randami atviros prieigos interneto svetainėje www.rekvizitai.lt.

Apibendrinant ir lyginant analizuotų mokslo organizacijų situacijas, pastebima, kad lyčių lygybės planus turintys mokslo institutai nepateikia daugiau informacijos lyties pagrindu nei tie institutai, kurie neturi lyčių lygybės planų. Taigi lyčių lygybės planai tapo strateginiais dokumentais, padedančiais gauti „Europos Horizontas“ programos finansavimą, tačiau realiai jokių papildomų dedamųjų organizacinius kontekstus neįneša. Nors tokia išvada remiama tik formalaus dokumentinio lygmens analize, tas faktas, kad organizacijose ignoruojama galimybė imtis pirminio, paties paprasčiausio veiksmo (ir EK reikalavimo) – fiksuoti pagrindinę statistinę informaciją apie darbuotojų pasiskirstymus ir veiklas pagal lytį – verčia galvoti, kad jokie kiti daugiau pastangų ir išteklių reikalaujantys veiksmai (pvz., darbo ir asmeninio gyvenimo derinimo priemonės) organizacijose nevykdomi. Taigi, remiantis sukaupta informacija apie randamus (ir galimus rasti) lyčių lygybės rodiklius (3 lentelė), identifikuojamas lyčių lygybės įgyvendinimo lygis valstybiniuose mokslo institutuose (2 pav.).

Apibendrinant 2 pav. pateikiamą informaciją, keturi valstybiniai mokslinių tyrimų institutai (LKI, LII, LLTI bei LKTI) priskirtini 1-ajam pradiniam, arba neapibrėžtam, lyčių lygybės įgyvendinimo lygiui, nes organizacijos lygmeniu nėra formalizuotas lyčių lygybės įgyvendinimo pagrindas – lyčių lygybės planas ir jo įgyvendinimo gairės. Apskritai lyčių lygybės rodikliai organizacijose (jei apskritai) fiksuojami minimaliai – tik LII pateikia informaciją apie darbuotojų pasiskirstymą pagal lytį; kituose institutuose kai

kuriuos rodiklius galima suskaičiuoti pasinaudojus pateikiama bendrąja informacija, tačiau duomenys nėra suskirstyti ir pateikiami pagal lytį.

Lyčių lygybės rodikliai	Lyčių lygybės įgyvendinimo lygmenys				
	1 lygis Pradinis / neapibrėžtas	2 lygis Žvalgomasis / veiksmingas	3 lygis Apibrėžtas	4 lygis Iniciatyvus / vykdomas	5 lygis Strateginis
Lietuvių kalbos institutas	+				
Lietuvos istorijos institutas	+				
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas	+				
Lietuvos kultūros tyrimų institutas	+				
Gamtos tyrimų centras		+			
Lietuvos socialinių mokslų centras		+			

2 pav. Lyčių lygybės įgyvendinimo lygis 6 valstybiniuose mokslinių tyrimų institutuose AMTI brandos modelyje

GTC ir LSMC priskiriami 2-ajam žvalgomajam, arba veiksmingam, lyčių lygybės įgyvendinimo lygiui, nes lyties aspektas atspindimas organizacijos strateginių dokumentų turinyje – organizacijos turi pasitvirtinusios lyčių lygybės planus ir jų įgyvendinimo gaires. Tačiau nors šios dvi organizacijos ir turi šiuos planus, tik GTC pateikia vieną lyčių lygybės rodiklį – tyrėjų pasiskirstymą pagal lytį organizacijoje. Be to, akivaizdu, kad GTC lyčių lygybės planas nėra realiai įgyvendinamas: numatyti tikslai, kurie turėjo būti įgyvendinti 2022 m., 2024 m. pradžioje dar nebuvo realizuoti. Pavyzdžiui, planas integruoti lyčių lygybės nuostatas į tokius strateginius dokumentus kaip veiklos planai, akademinės etikos kodekso atnaujinimas integruojant lyties aspektą, lyčių lygybės padėties įvertinimas atliekant lyčių lygybės analizę yra likę tik planuose. Be to, apie GTC lyčių lygybės plane nurodomą palankių sąlygų sudarymą derinant darbą, studijas ir šeimą jokios platesnės informacijos pateikiama nėra.

LSMC lyčių lygybės planas taip pat yra labiau formalus dokumentas, apie kurio įgyvendinimą, numatytą analizę lyties pagrindu organizacijos veikloje ir mokslinės veiklos ataskaitoje informacijos nėra. Kadangi abiejose organizacijose lyčių lygybės rodikliai (jei apskritai) fiksuojami visiškai minimaliai, tačiau visgi reaguojama į išorės spaudimą, susijusį su lyčių lygybės įgyvendinimu (patvirtinti ir publikuoti lyčių lygybės planą kaip strateginį dokumentą ir tuo būdu užsitikrinti galimybę siekti finansavimo iš EK programų), šios organizacijos priskirtos žvalgomajam lyčių lygybės įgyvendinimo lygiui.

6. Lyčių lygybės įgyvendinimo mokslo organizacijose AMTI kontekste matavimo modelio taikymo Lietuvoje prielaidos

Iki 2020 m. Lietuvoje buvo vos keletas iniciatyvų nacionalinės teisės sistemos lygmeniu, kurios reikšmingai prisidėtų prie institucinių pokyčių įtraukiant lyčių lygybę į mokslo ir mokslinių tyrimų sritį Lietuvoje (EIGE, 2023). Vienintelis šiandien dar galiojantis politikos dokumentas, skirtas mokslinių tyrimų ir inovacijų institucijoms, yra „Rekomendacijos lygioms vyrų ir moterų galimybėms Lietuvos mokslo ir studijų institucijose užtikrinti“ (EIGE, 2023). Dokumente įvertinama lyčių lygybės padėtis mokslo ir studijų institucijose bei nurodomos pagrindinės kryptys šiems principams įgyvendinti. Tarp jų – stebėti, kaip užtikrinama lyčių pusiausvyra sprendimų priėmimo procesuose, kaip laikomasi lygybės principų skirstant išteklius ir kaip institucinės taisyklės bei praktika veikia moteris ir vyrus (EIGE, 2023).

Atliepiant EK pakeitimus mokslo programų dalyviams, nuo 2022 m. atsižvelgus į ES finansavimo iniciatyvas lyčių lygybės planai arba lygiaverčiai strateginiai dokumentai ir jų įgyvendinimo įrodymai tapo privaloma sąlyga norint dalyvauti „Europos horizontas“ programoje (ISM, 2023). „Lyčių lygybės planas yra laikomas pareiškėjų tinkamumo kriterijumi ir taikomas visoms Europos Sąjungos valstybių

narių bei asocijuotų šalių viešojo sektoriaus įstaigoms, mokslinius tyrimus vykdančioms ar aukštojo mokslo institucijoms (tarp jų ir privačioms)“ (Lietuvos mokslo taryba, 2023). Taigi įvedus lyčių lygybės planą kaip tinkamumo kriterijų gauti „Europos horizontas“ programos projektinės veiklos finansavimą, Lietuvos mokslo ir studijų institucijoms buvo paskata pradėti realizuoti vieną iš AMTI procesinių dimensijų – numatymą. Tačiau, remiantis dar nepublikuotais duomenimis, 2023 m. pradžioje 4 Lietuvos universitetai ir pusė valstybės finansuojamų mokslo institutų viešai nepublikavo tokių dokumentų. Paradoksalu tai, kad dauguma atvejų šis pokytis įvyko ne sekant LR darbo kodekso pakeitimus, t. y. nuo 2017 m. įsigaliojusį 26 str. reikalavimą siekti lyčių lygybės, bet atliepant EK procedūrinius pakeitimus 2022 m. Taigi tiek lyčių lygybės planų, tiek antidiskriminacinių politikų sukūrimas Lietuvos mokslo ir studijų institucijose dauguma atvejų gali būti vertinami tik kaip 2–3 lygių AMTI brandos modelyje pasiekimai ir tik *numatymo*, bet ne atsakingo, sąmoningo *reagavimo* dimensijoje.

Jei atsietume *įtraukimo* procesinę dimensiją nuo lyčių lygybės plano įgyvendinimo veiksmų, egzistuojantys statistiniai rodikliai rodo, kad nors moterų įsitraukimo į mokslines veiklas rodikliai Lietuvoje yra aukšti, tačiau jie yra žemesni nei moterų įsitraukimo į sprendimų priėmimo procesus (EC, 2021). Be to, šie rodikliai priklauso nuo mokslo srities ir konkrečios institucijos. Ir kol kas nėra informacijos apie institucinius veiksmus siekiant realizuoti įtraukimo dimensiją.

Galiausiai, *refleksyvumo* dimensijos vertinti iš viso nėra įmanoma, kadangi Lietuvoje nėra nė vienos lyčių studijų programos, tik atskiri kursai atskiruose universitetuose, nėra susisteminta informacija apie lyties aspekto integravimą į mokslinius tyrimus ir studijas, tuo tarpu esamų tyrimų rezultatai rodo vis dar stiprią stereotipinių nuostatų lyties atžvilgiu raišką tiek Lietuvos mokslo ir studijų institucijose (Paliokaitė et al., 2022), tiek ir visuomenėje (pvz., (Vilmorus, 2018) vienas iš (LGKT, 2023)).

Taigi vertinti AMTI procesinių dimensijų realizavimą fiksuojant lyčių lygybės duomenis Lietuvos mokslo ir studijų institucijose kol kas yra komplikauta, kadangi (a) LR statistikos departamente skelbiami duomenys nėra išsamūs, (b) ne visose institucijose (jei apskritai) renkami ir viešinami išsamūs lyčių lygybės duomenys, (c) apskritai stokojama tyrimų šia tema.

Išvados ir diskusija

Apibrėžiant AMTI įtraukiais ir riziką mažinančiais požiūriais į inovacijų ir mokslinių tyrimų veiklą, įtraukiant platesnius technosocialinių ir ekonominių transformacijų procesus (Wiarda et al., 2021), ir AMTI politikos darbotvarkes (etika, lyčių lygybė, valdymas, atvira prieiga, visuomenės dalyvavimas ir mokslinis švietimas (RRI Tools, 2023)) traktuojant kaip AMTI rezultata, procesinės AMTI dimensijos (numatymas, įtraukimas, reagavimas, refleksyvumas, įvairovė ir skaidrumas) (Foley ir Wiek, 2017; Ko et al., 2020; Malagrida et al., 2022; O’Mathúna ir Iphofen, 2022; Stilgoe et al., 2013; Tassone et al., 2018; Wittrock et al., 2021) gali būti operacionalizuojamos pasitelkus esamus empirinius rodiklius. Straipsnyje susifokusavus į vieną iš AMTI dimensijų – lyčių lygybę, kaip „lyčių pusiausvyros mokslinių tyrimų komandose skatinimą, lyčių pusiausvyros užtikrinimą sprendimus priimančiuose organuose ir nuolatinį atsižvelgimą į lyčių aspektą MTTP“ (RRI Tools, 2023), – tokiai operacionalizacijai empiriniai rodikliai prieinami įvairiuose šaltiniuose (pvz., She figures, MoRRi). Tačiau išlieka nemažai neatsakytų klausimų. Pavyzdžiui, ar tikrai šeimos ir darbo balanso priemonių rodiklis apibūdina *reagavimo* dimensiją, kaip naujų galimybių ir sprendimo būdų, alternatyvų suradimo būdus, ar šis rodiklis turėtų būti priskirtas, pavyzdžiui, *refleksyvumo* dimensijai, kaip mokslo organizacijų sistemos gebėjimui kontroliuoti savo veiklą ir vertybes atsižvelgiant į situaciją organizacijoje, arba *numatymo*, kaip organizacijos gebėjimo

kvestionuoti vertybių sistemas, dimensijai? Be to, svarstant apie kontekstines sąlygas, tampa nevienareikšmiškas rodiklių priskyrimas dimensijoms, nes tai priklauso tiek nuo rodiklio realizavimo motyvacijos (pvz., lyčių lygybės plano įgyvendinamas siekiant numatyti ir projektuoti situaciją ar reaguoti į esamą situaciją ir ją koreguoti), tiek nuo atskiro rodiklio realizavimo lygmens (pvz., lyties aspekto integravimas į mokslinių tyrimų turinį gali būti tiek nacionalinis reikalavimas, tiek institucinis prioritetas, tiek individualus principas). Taigi pateikta AMTI procesinių dimensijų operacionalizacija pasitelkiant empirinius lyčių lygybės rodiklius vis dar reikalauja tiek ekspertinės diskusijos, tiek empirinio validavimo.

Remiantis straipsnyje pristatyto žvalgomojo tyrimo 6 Lietuvos valstybiniuose mokslo instituteuose rezultatais, vertinant esamą lyčių lygybės įgyvendinimo AMTI kontekste mokslinių tyrimų organizacijose lygį, svarbu atkreipti dėmesį į kelis aspektus. Pirma, organizacijos, įgyvendindamos lyčių lygybę, yra pasyvios ir dauguma jų neturi formalizuotų strateginių nuostatų, t. y. nėra priėmusios lyčių lygybės planų ir jų įgyvendinimo priemonių. Antra, organizacijose, turinčiose lyčių lygybės planus kaip strateginius ar procedūrinius dokumentus, tai atsispindi tik kaip formalus įsipareigojimas (siekiant išorinio finansavimo): į veiklos planus ar ataskaitas neįtraukiami lyties aspektai, nefiksuojami lyčių lygybės duomenys. Trečia, visose analizuotuose mokslinių tyrimų instituteuose lyčių lygybės įgyvendinimas yra tik pradiniam / neapibrėžtam arba žvalgomajame / veiksmingame lygmenyse. Be to, ketvirta, pamėginus apsvarstyti procesinių AMTI dimensijų realizavimą Lietuvos mokslo organizacijose įtvirtinant lyčių lygybės galimybes, susiduriama su esmine kliūtimi: susistemintų duomenų ir informacijos stygiumi. Taigi kitas reikiamas žingsnis siekiant realizuoti AMTI dimensijų vertinimą jų brandos aspektu Lietuvos mokslo lauke – tai surinkti ir susisteminti tiek kiekybinę, tiek kokybinę informaciją apie lyčių lygybės įgyvendinimą.

Literatūra

- Alper, J. (1993). The Pipeline Is Leaking Women All the Way Along. *Science*, 260(5106), 409–411. <https://doi.org/10.1126/science.260.5106.409>.
- Altheide, D. L. (2000). Tracking discourse and qualitative document analysis. *Poetics*, 27(4), 287–299. [https://doi.org/10.1016/S0304-422X\(00\)00005-X](https://doi.org/10.1016/S0304-422X(00)00005-X).
- Bentham, J. (1781). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*.
- Bernal, J. D. (1939). *The Social Function of Science*. George Routledge & Sons Ltd.
- Bowen, G. A. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>.
- Burget, M., Bardone, E. ir Pedaste, M. (2017). Definitions and Conceptual Dimensions of Responsible Research and Innovation: A Literature Review. *Science and Engineering Ethics*, 23(1), 1–19. <https://doi.org/10.1007/s11948-016-9782-1>.
- Bush, V. ir Holt, R. D. (2021). *Science, the endless frontier*. Princeton University Press.
- Casale Mashiah, D., Beerli, I., Vigoda-Gadot, E. ir Hartman, A. (2023). Responsible research and innovation in Europe: Empirical evidence from regional planning initiatives in Austria, Norway, and Spain. *European Planning Studies*, 31(9), 1949–1974. <https://doi.org/10.1080/09654313.2023.2170215>.
- Catalyst. (2004). *The Bottom Line– Connecting Corporate Performance and Gender Diversity*.
- Cullen, J., Junge, K. ir Ramsden, C. (2008). *Evaluation of the UK Resource Centre for Women in Science, Engineering and Technology* [Final Report]. Department of Innovation, Universities and Skills.
- EIGE. (2023, gegužės 16). *Gender Equality Index*. European Institute for Gender Equality. <https://eige.europa.eu/gender-equality-index>.

- EIGE. (2023, spalio 24). *Lithuania*. European Institute for Gender Equality. https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/toolkits/gear/legislative-policy-backgrounds/lithuania?language_content_entity=en.
- EIGE. (2024, vasario 9). *Glass ceiling*. https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1099?language_content_entity=en.
- Ellis, J., Fosdick, B. K. ir Rasmussen, C. (2016). Women 1.5 Times More Likely to Leave STEM Pipeline after Calculus Compared to Men: Lack of Mathematical Confidence a Potential Culprit. *PLOS ONE*, 11(7), e0157447. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0157447>.
- EC (European Commission). (2023). *Horizon Europe (HORIZON). HE Programme Guide*. https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/opportunities/docs/2021-2027/horizon/guidance/programme-guide_horizon_en.pdf.
- EC (European Commission. Directorate General for Research). (2013). *Options for strengthening responsible research and innovation: report of the Expert Group on the State of Art in Europe on Responsible Research and Innovation*. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2777/46253>.
- EC (European Commission. Directorate General for Research and Innovation). (2012). *Responsible research and innovation: Europe's ability to respond to societal challenges*. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2777/11739>.
- EC (European Commission. Directorate General for Research and Innovation). (2013b). *Gendered innovations: how gender analysis contributes to research: Report of the expert group „Innovation through gender“*. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2777/11868>.
- EC (European Commission. Directorate General for Research and Innovation). (2015). *Indicators for promoting and monitoring responsible research and innovation: Report from the Expert Group on policy indicators for responsible research and innovation*. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2777/9742>.
- EC (European Commission. Directorate General for Research and Innovation). (2021). *She figures 2021: Gender in research and innovation: statistics and indicators*. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2777/06090>.
- EC (European Commission. Directorate General for Research and Innovation., Technopolis Group., Ingenio, CSIS UPV., CWTS, Leiden University, & Aarhus University). (2018). *Monitoring the evolution and benefits of responsible Research and Innovation: The evolution of responsible Research and Innovation: the indicators report*. Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2777/728232>.
- EC (European Commission, Directorate-General for Research and Innovation). (2000). *Science policies in the European Union – Promoting excellence through mainstreaming gender equality: A report from the ETAN expert working group on women and science*.
- Foley, R. ir Wiek, A. (2017). Bridgework ahead! Innovation ecosystems vis-à-vis responsible innovation. *Journal of Nanoparticle Research*, 19(2), 83. <https://doi.org/10.1007/s11051-017-3770-5>.
- Forsberg, E.-M., Quaglio, G., O’Kane, H., Karapiperis, T., Van Woensel, L. ir Arnaldi, S. (2015). Assessment of science and technologies: Advising for and with responsibility. *Technology in Society*, 42, 21–27. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2014.12.004>.
- Gomm, R. (2009). *Key concepts in social research methods*. Palgrave Macmillan.
- Hume, D. (1777). *Enquiries Concerning the Human Understanding and Concerning the Principles of Morals*.
- Hutcheson, F. (1725). *An Inquiry into the Original of our Ideas of Beauty and Virtue, In Two Treatises*.
- Inglehart, R. L., Norris, P. ir Welzel, C. (2003). Gender Equality and Democracy. *Human Values and Social Change: Findings from the Values Surveys* (T. 89). BRILL. <https://doi.org/10.1163/9789047404361>.
- ISM (ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas). (2023). *Lyčių lygybės planas 2023-2028 metams*. <https://www.ism.lt/v2/wp-content/uploads/2023/08/Lyciu-lygybes-planas-2023-2028.pdf>.
- Jakobsen, S.-E., Fløysand, A. ir Overton, J. (2019). Expanding the field of Responsible Research and Innovation (RRI) – from responsible research to responsible innovation. *European Planning Studies*, 27(12), 2329–2343. <https://doi.org/10.1080/09654313.2019.1667617>.

- Jirotko, M., Grimpe, B., Stahl, B., Eden, G. ir Hartswood, M. (2017). Responsible research and innovation in the digital age. *Communications of the ACM*, 60(5), 62–68. <https://doi.org/10.1145/3064940>.
- Kant, I. (1785). *Ground work for the Metaphysic of Morals*.
- Kant, I. (1787). *Critique of Pure Reason*.
- Ko, E., Yoon, J. ir Kim, Y. (2020). Why do newly industrialized economies deter to adopt responsible research and innovation?: The case of emerging technologies in Korea. *Journal of Responsible Innovation*, 7(3), 620–645. <https://doi.org/10.1080/23299460.2020.1824667>.
- Laroche, G. (2011). *Responsible Research and Innovation from an EU Commission's perspective*. https://uk.amba-france.org/IMG/pdf/Gilles_LAROCHE.pdf.
- Legewie, J. ir DiPrete, T. (2014). Pathways to Science and Engineering Bachelor's Degrees for Men and Women. *Sociological Science*, 41–48. <https://doi.org/10.15195/v1.a4>.
- Levidow, L. ir Neubauer, C. (2014). EU Research Agendas: Embedding What Future? *Science as Culture*, 23(3), 397–412. <https://doi.org/10.1080/09505431.2014.926149>.
- LMT (Lietuvos mokslo taryba). (2023). *Lyčių lygybė | Lietuvos mokslo taryba*. Lyčių lygybė | Lietuvos mokslo taryba. <https://www.lmt.lt/lt/europos-horizontas/lyciu-lygybe/3825>.
- LRS (Lietuvos Respublikos Seimas). (2009, balandžio 30). *XI-242 Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas*. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.343430/asr>.
- LRS (Lietuvos Respublikos Seimas). (2016). *XII-2603 Lietuvos Respublikos darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas*. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/10c6bfd07bd511e6a0f68fd135e6f40c/asr>.
- Malagrida, R., Klaassen, P., Ruiz-Mallén, I. ir Broerse, J. E. W. (2022). Towards competencies and methods to support Responsible Research and Innovation within STEAM secondary education – the case of Spain. *Research in Science & Technological Education*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/02635143.2022.2123790>.
- McKinsey and Company. (2007). *Women Matter: Gender diversity, a corporate performance driver*. https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/business%20functions/people%20and%20organizational%20performance/our%20insights/women%20matter/women_matter_oct2007_english.pdf.
- Ministry of Science. (2012). *Science in Dialogue. Towards a European Model for Responsible Research and Innovation*. Ministry of Science. Innovation and Higher Education. <http://www.rritrends.res-agera.eu/uploads/21/9.%202012%20-%20Conference%20Report%20-%20Science%20in%20Dialogue.pdf>.
- Monsonís-Payá, I., García-Melón, M. ir Lozano, J.-F. (2017). Indicators for Responsible Research and Innovation: A Methodological Proposal for Context-Based Weighting. *Sustainability*, 9(12), 2168. <https://doi.org/10.3390/su9122168>.
- Nations, U. (2023). Gender Inequality Index. *Human Development Reports*. United Nations. <https://hdr.undp.org/data-center/thematic-composite-indices/gender-inequality-index>.
- Nazarko, L. ir Melnikas, B. (2019). Operationalising Responsible Research and Innovation – tools for enterprises. *Engineering Management in Production and Services*, 11(3), 21–28. <https://doi.org/10.2478/emj-2019-0017>.
- O'Mathúna, D. ir Iphofen, R. (Sud.). (2022). *Ethics, Integrity and Policymaking: The Value of the Case Study* (T. 9). Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-15746-2>.
- Otero-Hermida, P. ir García-Melón, M. (2018). Gender Equality Indicators for Research and Innovation from a Responsible Perspective: The Case of Spain. *Sustainability*, 10(9), 2980. <https://doi.org/10.3390/su10092980>.
- Owen, R., Macnaghten, P. ir Stilgoe, J. (2012). Responsible research and innovation: From science in society to science for society, with society. *Science and Public Policy*, 39(6), 751–760. <https://doi.org/10.1093/scipol/scs093>.
- Pakalniškienė, V. (2012). *Tyrimo ir įvertinimo priemonių patikimumo ir validumo nustatymas*. Vilniaus universiteto leidykla. https://www.vu.lt/site_files/LD/Tyrimo_ir_įvertinimo_priemonių_patikimumo_ir_validumo_nustatymas.pdf.

- Paliokaitė, A., Novelskaitė, A., Antanavičius, J. ir Jotautytė, A. (2022). *Moteryų įgalinimas aukštajame moksle*. https://lydere.lt/wp-content/uploads/2022/02/1_Lyderes-studija_be-priedu.pdf.
- Ritzer, G. ir Yagatich, W. (2011). Contemporary Sociological Theory. G. Ritzer (Sud.), *The Wiley-Blackwell Companion to Sociology* (1-asis leid., p. 98–118). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781444347388.ch6>.
- Rothe, A. (Sud.). (2008). *Gender Budgeting as a Management Instrument für Gender Equality at Universities: Concluding project report*. Frauenakademie München.
- RRI Tools. (2023). *A normative framework for RRI: the six policy agendas*. RRI Tools. <https://rri-tools.eu/about-rri>.
- Schiebinger, L. ir Schraudner, M. (2011). Interdisciplinary Approaches to Achieving Gendered Innovations in Science, Medicine, and Engineering ¹. *Interdisciplinary Science Reviews*, 36(2), 154–167. <https://doi.org/10.1179/030801811X13013181961518>.
- Schumpeter, J. (1934). *The Theory of Economic Development*.
- Smith, A. (1759). *The Theory of Moral Sentiments*.
- Smith, A. (1776). *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*.
- Smith, C. A. (2019). The Uses of Pilot Studies in Sociology: A Processual Understanding of Preliminary Research. *The American Sociologist*, 50(4), 589–607. <https://doi.org/10.1007/s12108-019-09419-y>.
- Stahl, B. C. (2013). Responsible research and innovation: The role of privacy in an emerging framework. *Science and Public Policy*, 40(6), 708–716. <https://doi.org/10.1093/scipol/sct067>.
- Stahl, B., Obach, M., Yaghmaei, E., Ikonen, V., Chatfield, K. ir Brem, A. (2017). The Responsible Research and Innovation (RRI) Maturity Model: Linking Theory and Practice. *Sustainability*, 9(6), 1036. <https://doi.org/10.3390/su9061036>.
- Stilgoe, J., Owen, R. ir Macnaghten, P. (2013). Developing a framework for responsible innovation. *Research Policy*, 42(9), 1568–1580. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.05.008>.
- Tassone, V. C., O'Mahony, C., McKenna, E., Eppink, H. J. ir Wals, A. E. J. (2018). (Re-)designing higher education curricula in times of systemic dysfunction: A responsible research and innovation perspective. *Higher Education*, 76(2), 337–352. <https://doi.org/10.1007/s10734-017-0211-4>.
- LGKT (Tyrimai lygybės srityje). (2023). *Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba*. <https://lygybe.lt/veiklos-sritys/-tyrimai-lygybes-srityje/>.
- UN Women. (2023). *Gender mainstreaming. Concepts and definitions*. UN Women. <https://www.un.org/women-watch/osagi/conceptsanddefinitions.htm>.
- Vandekinderen, C., Roets, G. ir Van Hove, G. (2014). The Researcher and the Beast: Uncovering Processes of Othering and Becoming Animal in Research Ventures in the Field of Critical Disability Studies. *Qualitative Inquiry*, 20(3), 296–316. <https://doi.org/10.1177/1077800413489267>.
- Vilmorus. (2018). *Reprezentatyvi visuomenės nuomonės apklausa apie lyčių stereotipus ir smurtą*. https://lygybe.lt/wp-content/uploads/2023/05/visuomenes_nuomones_apklausa_vilmorus.pdf.
- VLE (Visuotinė Lietuvių enciklopedija). (2024). *Biudžetinės įstaigos ir organizacijos*. Visuotinė Lietuvių enciklopedija. <https://www.vle.lt/straipsnis/biudzetines-istaigos-ir-organizacijos/>.
- Von Schomberg, R. (2013). A Vision of Responsible Research and Innovation. R. Owen, J. Bessant ir M. Heintz (sud.), *Responsible Innovation* (p. 51–74). John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781118551424.ch3>.
- Wiarda, M., Van De Kaa, G., Yaghmaei, E. ir Doorn, N. (2021). A comprehensive appraisal of responsible research and innovation: From roots to leaves. *Technological Forecasting and Social Change*, 172, 121053. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121053>.
- Wynne, B. (1993). Public uptake of science: A case for institutional reflexivity. *Public Understanding of Science*, 2(4), 321–337. <https://doi.org/10.1088/0963-6625/2/4/003>.

Wittrock, C., Forsberg, E.-M., Pols, A., Macnaghten, P. ir Ludwig, D. (2021). *Implementing Responsible Research and Innovation: Organisational and National Conditions*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54286-3>.

WEF (World Economic Forum). (2022). *Global Gender Gap Report 2022*. <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2022/in-full/>.

Zwart, H., Landeweerd, L. ir van Rooij, A. (2014). Adapt or perish? Assessing the recent shift in the European research funding arena from 'ELSA' to 'RRI'. *Life Sciences, Society and Policy*, 10(1), 11. <https://doi.org/10.1186/s40504-014-0011-x>.

GENDER EQUALITY IN RELATION TO RESPONSIBLE RESEARCH AND INNOVATION IN LITHUANIA

Laura BAGOCIŪNĖ

Department of Social Change Research
at the LCSS Institute of Sociology

A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius, Lithuania

laura.bagociune@gmail.com

Aurelija NOVELSKAITĖ

Department of Social Change Research
at the LCSS Institute of Sociology

A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius, Lithuania

aurelija.novelskaite@lstc.lt

Summary

In the early 2010s, in the context of recent EU funding initiatives, the concept of Responsible Research and Innovation (RRI) quickly became part of the EU policy discourse (Jakobsen et al., 2019), and has become a prominent theme in EU and European Commission (EC) policy circles through a series of expert seminars, working groups and international high-level conferences that have sought to define RRI by shifting the focus of attention and refocusing the discourse from 'science in society' towards 'science for society'. Anticipating that RRI can contribute to solving the 'grand challenges of society' and to sustainable economic growth by reducing the negative externalities of responsible innovation (Von Schomberg, 2013), the concept of RRI is now defined as inclusive and risk-reducing approaches to innovation and research activities, incorporating broader processes of socio-techno-economic transformation (Wiarda et al., 2021), which are underpinned by six policy agendas (i.e. ethics, gender equality, governance, open access, public engagement, and science education (RRI Tools, 2023)), with the latter being realised through the core six process dimensions (i.e. anticipation, inclusion, responsiveness, reflexivity, diversity, and transparency (Foley & Wiek, 2017; Ko et al., 2020; Malagrida et al., 2022; O'Mathúna & Iphofen, 2022; Stilgoe et al., 2013; Tassone et al., 2018; Wittrock et al., 2021)).

This article focuses on gender equality as one of the keys of the RRI, which refers to "promoting gender balanced teams, ensuring gender balance in decision-making bodies, and considering always the gender dimension in R&I to improve the quality and social relevance of the results" (RRI Tools, 2023).

Although there is already some evidence on gender equality in R&D (e. g. She Figures, MoRRI), gender equality is rarely analysed in the context of RRI (O'Mathúna & Iphofen, 2022; Otero-Hermida & García-Melón, 2018), and indicators to measure gender equality as a component of RRI are still in their early stages of development (EC, 2018). The paper first presents how existing empirical gender equality indicators, as one of the outcomes of RRI

maturity, operationalise the procedural dimensions of RRI (anticipation, inclusion, responsiveness, reflexivity, diversity, and transparency), the implementation of which is illustrated at the empirical level by the series of indicators published by the EC in such reports, such as the EC Expert Group Report (EC, 2015), the Global Gender Gap Report (World Economic Forum, 2022), in the EC's analytical datasets (She Figures (EC, 2021)) and in the reports of EC-funded projects (MoRRI (EC, 2018)) and indices (the Gender Gap Index (Nations, 2023)), the Gender Equality Index (EIGE, 2023)), as well as in academic articles (Otero-Hermida & García-Melón, 2018; Rothe, 2008).

However, the appropriateness and validation of the definition of the RRI process dimensions using gender equality indicators is still a matter of debate. In addition, as indicate findings of the pilot study in 6 Lithuanian state research institute, measurement of gender equality implementation in context of the RRI process dimensions in Lithuanian research organisations is limited because of lack of systematized data and information. Therefore, striving to assess maturity of the gender equality implementation by RRI dimensions, the next needed step is accumulation of systematic qualitative and quantitative information on the implementation of gender equality.

Keywords: Responsible research and innovation (RRI), gender equality, responsible research and innovation maturity model, gender equality indicators.

DEMOGRAFINIŲ DARBO RINKOS RODIKLIŲ (INTEGRACIJOS GALIMYBIŲ) ANALIZĖ ŠALYJE PAGAL JAUNIMO AMŽIAUS GRUPES 1998–2022 M.

Laima OKUNEVIČIŪTĖ-NEVERAUSKIENĖ

LSMC Sociologijos instituto

Darbo rinkos tyrimų skyrius

A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius

laima.okuneviciute@dsti.lt

Arūnas POCIUS

LSMC Sociologijos instituto

Darbo rinkos tyrimų skyrius

A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius

arunas.pocius@dsti.lt

Santrauka. Per 1998–2022 m. laikotarpį Lietuvos darbo rinkoje vyko dideli pasikeitimai. Socialinės transformacijos žymiai pakeitė šalies darbo rinkos ir joje dalyvaujančių demografinių grupių vaizdą. Kaip rodo patirtis, situacija darbo rinkoje ilgą laiką neišlieka stabili, nes jos raidai būdingas cikliškumas, kuris siejamas su ekonominių pakilimų ir nuosmukių (krizių) kaita. Šios publikacijos aktualumą sąlygoja stabilumo darbo rinkoje stoka ir didelis jos raidos neapibrėžtumai. Atliktas tyrimas apima šalies darbo rinkoje slypinčių ilgalaikių pasikeitimų analizę amžiaus ir lyties požiūriu. Prioritetas teikiamas jaunimui, kuris būna itin pažeidžiamas krizinėse situacijose, tačiau darbo rinkos virsmas užimtumo sferoje stebimas ir apimant skirtingus atskirų gyventojų kartų integracijos galimybių pokyčius. Detalesnė analizė pagal pasirinktą tyrimo lauką apima ne tik jaunimo amžiaus grupes, bet ir vyresnių žmonių grupę (35–39 metų amžiaus), kuri pateikiama dėl palyginimo ir kurią galima buvo gana ilgą laiką laikyti maksimalia užimtumo galimybių augimo riba. Publikacijoje didelis dėmesys skiriamas ir darbo rinkos rodiklių analizei pagal lytį, vertinami nedarbo ir užimtumo rodiklių skirtumai (diferenciacija).

Raktažodžiai: demografiniai procesai, darbo rinka, jaunimas, integracija.

Įvadas

Jaunimo integraciją į darbo rinką veikia daugybė įvairaus pobūdžio veiksnių – paslaugų ir gamybos sferos plėtojimas, išsimokslinimas, darbo motyvacija, sveikata, šeimos narių pragyvenimo šaltiniai bei gyvenimo lygis (Bernal-Verdugo, Furceri ir Guillaume, 2012; Osipova, Kolesnik, Tamesberger, 2017; Goreva, 2018; Mursa, Iacabuță ir Zanet, 2018; Fana, Tolan, Torrejon, Urzi Brancati ir Fernandez-Macias, 2020; Scandurra, Cefalo ir Kazepov, 2021; Mina, 2023). Pažymėtina, kad beveik visose pasaulio šalyse jaunimo padėtis darbo rinkoje yra prastesnė nei suaugusiųjų, tai iliustruoja jų užimtumo, ypač nedarbo lygio rodikliai (Pastore, 2018). Tokios nepalankios jaunimo padėties darbo rinkoje priežastys

dažniausiai siejamos su jų mažesniu nei vidutiniu žmogiškuoju kapitalu, kurį charakterizuoja jų išsilavinimo lygis, profesinės kompetencijos, konkretaus darbo patirties trukmė (Pastore, 2018; Brazienė, 2020; Makštutis ir Vijeikis, 2008; Okunevičiūtė-Neveauskienė ir Gruževskis, 2007; Rosinaitė ir Bernotas, 2007; Abzhan, Bekzhanova, Nukesheva, Abdurakhmanov, Aitkhozhina ir Bulkhairova, 2020; Cefalo ir Scandurra, 2021; Okunevičiūtė-Neveauskienė, Pocius ir Krutulienė, 2021). Sunkumus jauniui įsitvirtinti darbo rinkoje lemia jos poreikių neatitinkantis išsilavinimas – nepakankamas švietimo ir mokymo sistemų reagavimas į darbo rinkos reikalavimų pokyčius. Įtakos taip pat turi darbo patirties, praktikos stoka, kokybiškų darbo vietų jauniems žmonėms trūkumas, motyvacijos dirbti stoka (From, 2019, Okunevičiūtė-Neveauskienė 2006; Okunevičiūtė-Neveauskienė ir Moskvina 2008; Šileika, 2005; Raffe, 2014; Reiter, 2015; Scandurra, Cefalo ir Kazepov, 2020; Roberts, 2022; Kaprans, Rammer, Kulm, Labanauskas ir Rasnaca, 2022). Nepaisant išvardytų įvairių socialinių-ekonominių veiksnių poveikio jaunimo padėčiai, galima teigti, jog amžius yra vienas pagrindinių kiekvienos gyventojų grupės padėties darbo rinkoje indikatorių, nuo kurio nemažai priklauso konkrečios nagrinėjamų rodiklių reikšmės. Atsižvelgiant į šią esminę metodologinę nuostatą, toliau aptariami analizei pasirinkti tyrimo lauko intervalai. Analizės pagal amžių svarbą sąlygoja ir labai komplikauta demografinė situacija šalyje.

1. Tyrimo metodologija

Tyrimo duomenų analizė grindžiama darbo jėgos tyrimų metodologija. Pasinaudojus Valstybės duomenų agentūros (buvusio Statistikos departamento duomenų bazės) duomenimis, buvo atlikta gana išsami pagrindinių užimtumo, nedarbo bei aktyvumo darbo rinkos rodiklių analizė pagal amžių ir lytį. Vertinant situaciją, daugiausia buvo naudojami santykiniai darbo rinkos rodikliai. Be jų, buvo skaičiuojami išvestiniai vyrų ir moterų padėties darbo rinkoje diferenciaciją išreiškiantys rodikliai. Autoriai apskaičiavo užimtumo lygio atotrūkio koeficientus, kurie iliustruoja atskirų amžiaus grupių užimtumo kaitą, pereinant iš vienos grupės į kitą.

Tyrimo problema susijusi su vis dar įtempta padėtimi šalies darbo rinkoje. Tai sąlygoja tiek rekordiškai aukšta infliacija, tiek gerokai sumažėję BVP augimo tempai Lietuvoje 2022 metais. Kelia nerimą ir blogėjantys nedarbo rodikliai, kadangi nedarbo lygis, neišsamiais 2023 m. duomenimis, atitinkamai ketvirčiais buvo aukštesnis nei 2022 metais. Pastaroji tendencija liudija apie tolesnę nedarbo augimo grėsmę. Metodologine prasme šio tyrimo problematika irgi svarbi, nes, viena vertus, ji pagal pasirinktą analizės metodiką leidžia atskleisti ir gerokai detaliau atlikti jaunų žmonių padėties darbo rinkoje įvertinimą, identifikuojant juos ne kaip vientisą demografinę arba socialinę visumą, bet kaip atskirą grupę, kurią apibūdina itin žymūs integracijos galimybių skirtumai pagal amžių. Kita vertus, dar didesni integracijos į darbo rinką galimybių skirtumai iliustruojami analizuojant atskirų šalies gyventojų kartų užimtumo pokyčių istoriją nuo jų patekimo į darbo rinką iki darbinės karjeros pabaigos, sulaukus pensinio amžiaus. Šiuo atveju, interpretuojant tyrimo rezultatus, itin patogus sąlyginės gyventojų kartos metodas, kuris plačiai taikomas demografiniuose tyrimuose. Kaip matysime iš analizės rezultatų, užimtumo kreivių kaitos istorija laiko atžvilgiu pagal amžių ir lytį šalies mastu labai skiriasi. Todėl pats laikas pradėti kalbėti apie užimtumo kreivių tipologiją, kuriai įtakos turi netolygūs socialiniai-ekonominiai veiksniai įvairiais laikotarpiais.

Tyrimo laukas apima įvairias nuo 15 iki 34 metų amžiaus ir skirtingos lyties jaunimo amžiaus grupes, tačiau jaunimo integracijos lyginamajai analizei panaudota ir 35–39 metų amžiaus grupė, kuri atspindi jaunimo padėties pasikeitimo galimybes brandesniame amžiuje.

Tyrimo rezultatai buvo detalizuoti pagal lytį. Priklausomai nuo statistinių duomenų disponavimo galimybių, buvo panaudotos tiek penkiametės, tiek sustambintos demografinės (15–24 ir 15–29 metų amžiaus) gyventojų grupės, kurios savaip ir skirtingai atspindi atskirų jaunimo grupių integracijos į darbo rinką aspektus. Todėl galima kalbėti apie dvejopą tyrimo intervalų pasirinkimą. Beje, straipsnio autoriai nekelia sau klausimų, kokios turėtų būti jaunimo tyrimo lauko ribos arba kokius intervalus tyrimui pasirinkti geriausiai, propaguodami nuomonę, jog toks pasirinkimas priklauso nuo konkrečios analizės konteksto ir turimų duomenų. Bet, kita vertus, dvejopas tyrimo lauko intervalų suskirstymas galėtų atspindėti kelis požiūrius į jaunimo padėties darbo rinkoje analizės būdų išskyrimą ir jų pasirinkimą. Pirmas požiūris apie atliekamą analizę yra grynai demografinis, kai statistiniai duomenys pagal amžių ir lytį pateikiami penkiamečiais intervalais, analogiškai kaip ir gyventojų tyrimuose. Demografinis požiūris gali atrodyti labiau formalizuotas, nes šiuo atveju šios grupės nejungiamos. Antrasis požiūris labiau atspindėtų tam tikrų tikslinių grupių išskyrimą, kurios nepatenka į formalius penkiamečius intervalus. Autorių analizės atveju tikslinės grupės apima 15–24 ir 15–29 metų amžiaus grupes, kurios tradiciškai taikomos darbo rinkos statistikoje. Kiekviena iš jų savaip apibendrinančiai reprezentuoja įvairaus amžiaus ir lyties jaunimo integracijos nuostatas ir elgseną darbo rinkoje. Jų išskyrimas patogu tuo, kad galima, pavyzdžiui, palyginti įvairių tikslinių grupių – jaunimo, pagyvenusių žmonių ir ilgalaikių bedarbių – nedarbo situaciją ir pan.

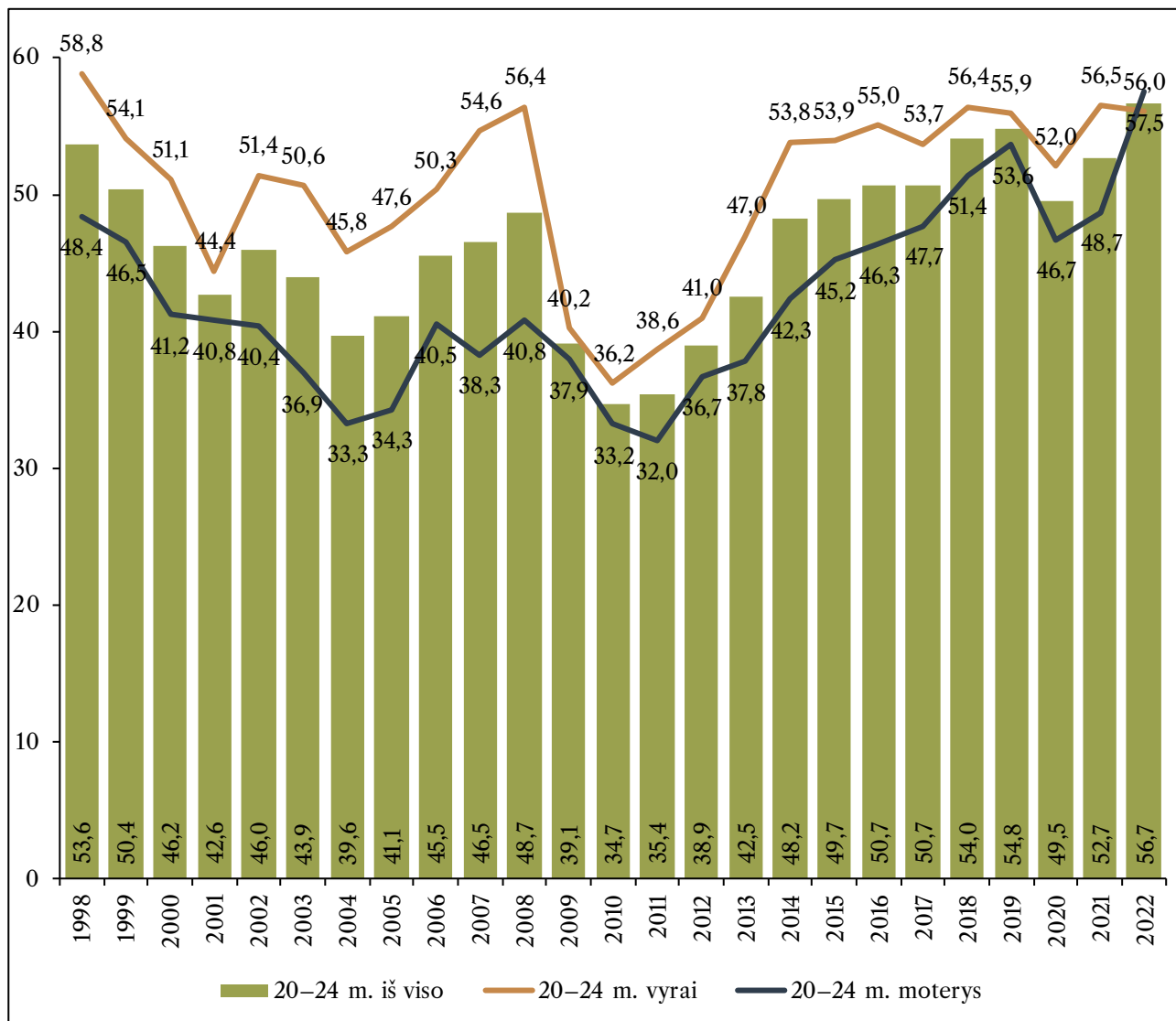
Tačiau atskiras gyventojų grupes galima palyginti vadovaujantis ir grynai demografiniu požiūriu. Geras pavyzdys – autorių pateiktas detalesnis užimtumo galimybių diferenciacijos gyvenimo istorijos vertinimas pagal amžių (penkiametėmis amžiaus grupėmis), kuris, vertinant gyventojų kartų kaitos požiūriu, yra labai kontrastingas. Šiuo atveju analizės rezultatai apima ne tik jaunimo, bet ir vidutinio amžiaus žmonių grupes, pagyvenusius asmenis. Metodologiškai netradiciškas yra autorių bandymas atskirai lyginti įvairaus amžiaus gyventojų užimtumo situaciją tik ekonominių nuosmukių (krizių) poveikio metais ir ekonominių pakilimų poveikio metais Lietuvoje. Toks palyginimas leidžia objektyviau atskleisti ilgalaikius užimtumo situacijos pokyčius, nes jie yra gerokai mažiau priklausomi nuo laikinų situacijos darbo rinkoje svyravimų konjunktūros, skirtumų, kurie susiję su jos raidos cikliškumu (palyginti kelių ekonominių krizių rodiklius ir pan.).

Svarbu pastebėti, kad nepaisant pandemijos poveikio šalyje, 2021–2022 m. yra aiškiai apibūdinami kaip ekonominio pakilimo metai. Tuo laikotarpiu augo BVP (nors ir lėtėjančiais tempais), šalies mastu mažėjo nedarbo lygis ir augo užimtųjų skaičius, nors buvo ir nerimą keliančių ekonomikos perkaitimo veiksnių (auganti infliacija, registruoto nedarbo augimas ir pan.).

2. Jaunimo užimtumo tendencijos

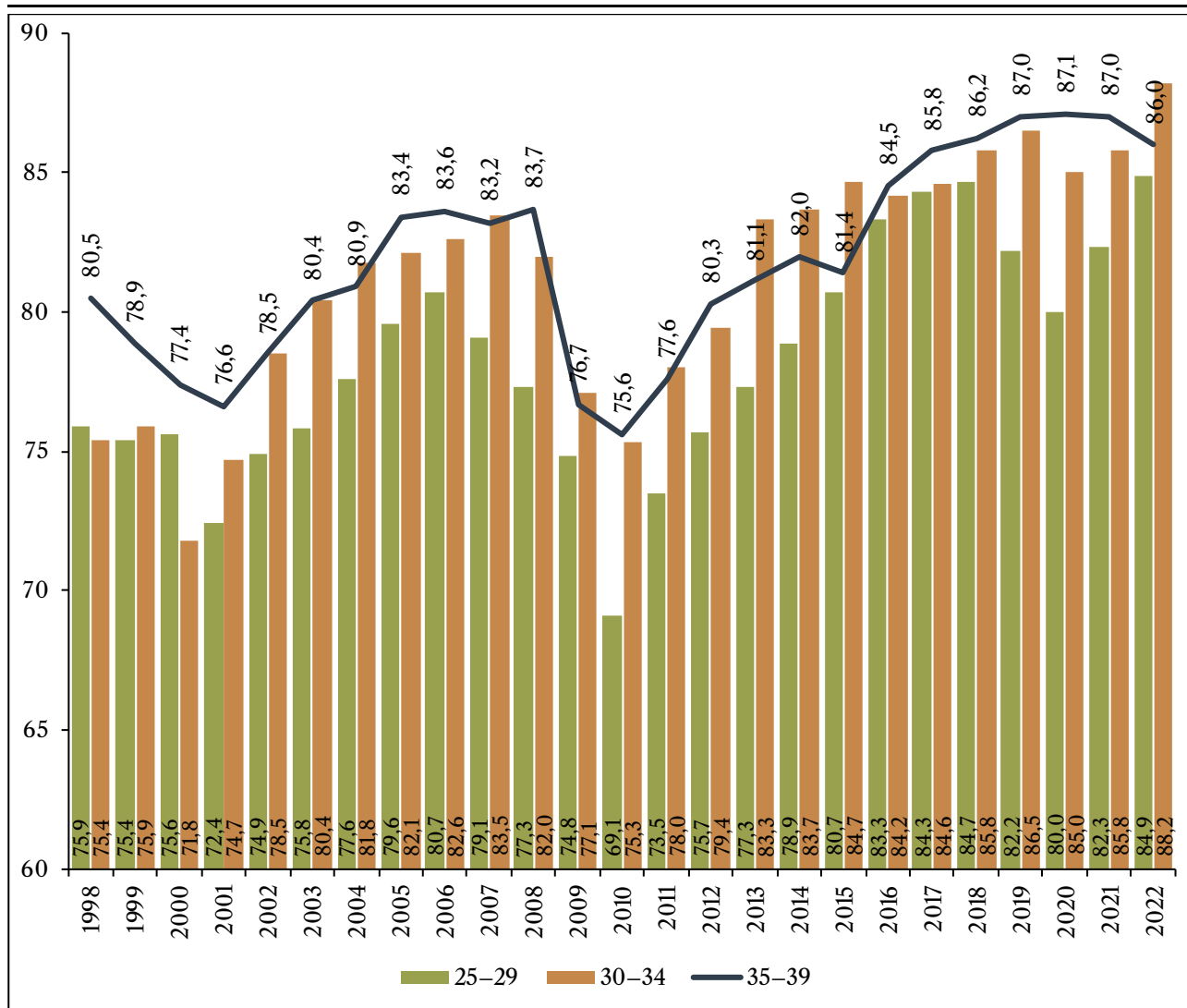
Paanalizuokime jaunimo užimtumo galimybes pagal amžių ir lytį. 20–24 metų amžiaus jaunimas darbo rinkos požiūriu yra išskirtinė grupė, nes joje (lyginant su kitomis amžiaus grupėmis) matomas didžiausias užimtumo augimo proveržis, vyresnėse amžiaus grupėse užimtumo augimo tempai pradeda lėtėti. Gana neišsamiais vertinimais, šioje amžiaus grupėje užimtas apytikriai kas antras jaunuolis. Ilgą laiką buvo stebimi pakankamai žymūs 20–24 metų jaunimo užimtumo skirtumai pagal lytį, nors laikotarpio pabaigoje jie sumažėjo ir faktiškai susilygino. Užimtumo lygio skirtumas pagal lytį dėl ekonominių krizių poveikio sumažėjo, nors 2020 m. buvo išimtis, kai šis atotrūkis netgi išaugo. Dėl ankstesnės pasaulinės krizės poveikio palyginti nedaug sumažėjo moterų užimtumas, tačiau itin nukentėjo vyrai. Svarbu pabrėžti, kad 20–24 metų jaunimo užimtumas, skirtingai nei vyresnio amžiaus grupių, per visą stebimą

laikotarpį faktiškai išaugo tik moterų įsitraukimo į darbo rinką sąskaita. 20–24 metų amžiaus vyrų užimtumas 1998–2021 m. sumažėjo apie keletą proc. punktų, tuo tarpu šio amžiaus moterų užimtumas per tą patį laikotarpį padidėjo net 1,2 karto (1 pav.).

1 pav. 20–24 metų amžiaus užimtumo lygio dinamika šalyje pagal lytį, Valstybės duomenų agentūros duomenimis (proc.)

Įdomu stebėti, kaip šalyje augo jaunimo užimtumo galimybės pagal amžių. Per 1998–2022 m. užimtumas išaugo visose nagrinėjamosiose amžiaus grupėse. Laikotarpio pradžioje jaunimo užimtumas gana žymiai skyrėsi nuo 35–39 metų amžiaus gyventojų užimtumo. Tai nuo 2002-ųjų šie skirtumai žymiai sumažėjo ir tapo beveik nereikšmingi ekonominių pakilimų metu (ypač jaunimui pereinant iš brandžiausios amžiaus grupės į 35–39 metų amžiaus grupę). Tačiau ekonominių nuosmukių metu arba darbo rinkai jaučiant krizių pasekmes šis atotrūkis vėl staigiai padidėdavo. Dabartiniu metu, pereinant iš jaunimo į vidutinę amžiaus grupę, faktiškai sudėtinga būtų tikėtis užimtumo augimo proveržio. Galima pastebėti, kad 30–34 metų amžiaus jaunimo užimtumas 2022 m. jau buvo priartėjęs prie rekordinės aukštumos, pasiekdamas maksimalų užimtumą (88,2 proc.) ir artėdamas prie 90 proc. reikšmės (2 pav.). Tai rodo labai ribotas užimtumo augimo galimybes šioje amžiaus grupėje. Kita įdomi išvada yra ta, kad užimtumas nuo 25–29 ir 30–34 metų amžiaus grupių pradeda mažėti, ir sudėtinga būtų tikėtis išlaikyti tokį aukštą jo lygį vyresnėse amžiaus grupėse.

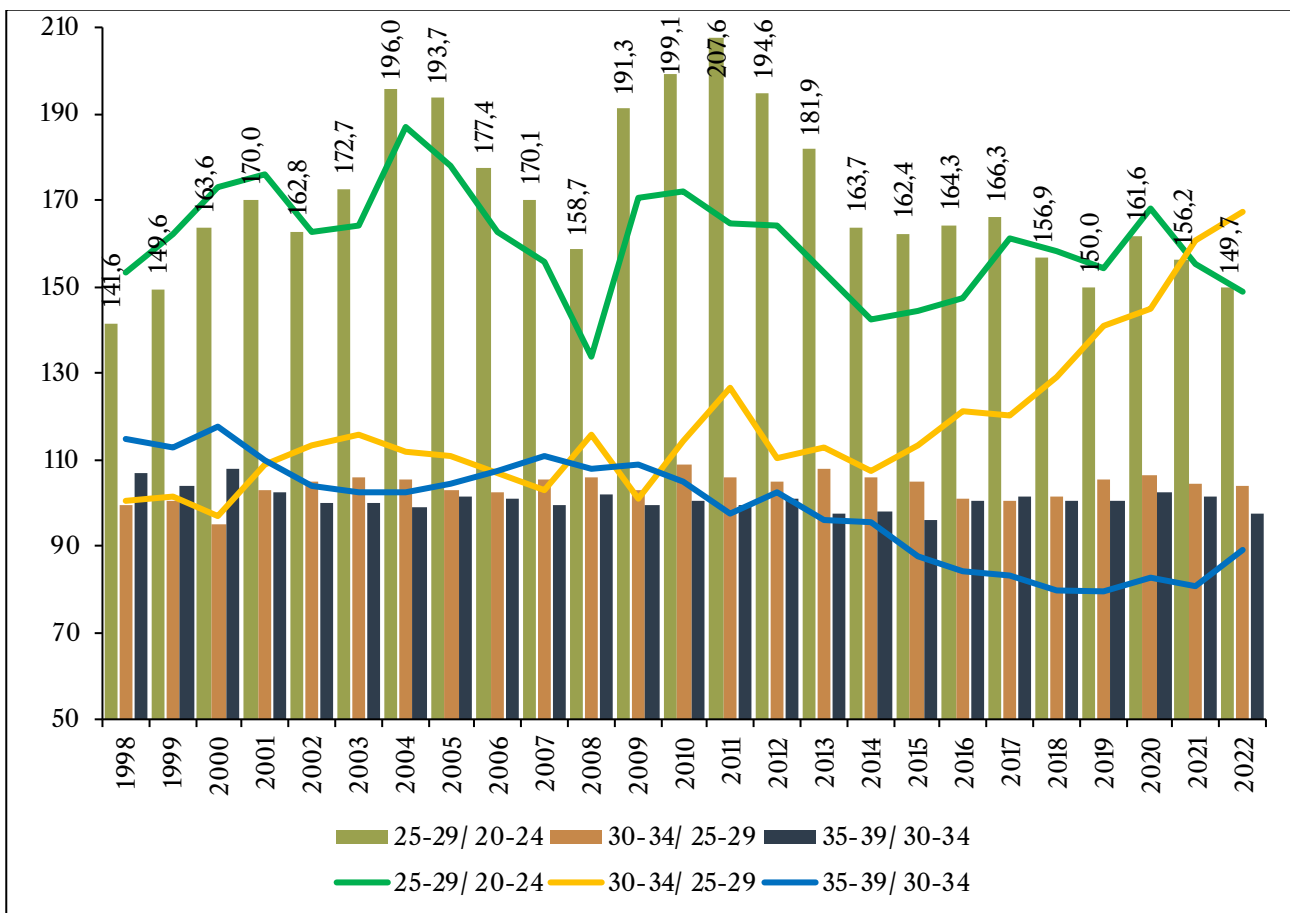

2 pav. Užimtumo lygio dinamika šalyje pagal 25–39 metų amžiaus grupes, Valstybės duomenų agentūros duomenimis (proc.)

Užimtųjų skaičiaus ir užimtumo lygio rodikliai pagal amžių kito labai netolygiai. Skaičiavimai rodo, kad didžiausi skirtumai buvo jaunimui pereinant iš 20–24 į 25–29 metų amžiaus grupę. Pastebėta, kad atotrūkis tarp šių užimtumo lygio rodiklių žymiai išaugo 1998–2011 m. laikotarpiu (apytikriai iki 2,1 karto), vėliau (iki 2021 m.) sumažėjo iki 1,5 karto⁴. Mažesnė užimto jaunimo skaičiaus atotrūkiu, pereinant iš 20–24 į 25–29 metų amžiaus grupę, reikšmė 2003–2017 m. liudija apie nepalankią demografinės situacijos įtaką tiriamose amžiaus grupėse. Su demografinės situacijos blogėjimu susijęs ir užimtųjų skaičiaus atotrūkiu koeficiento sumažėjimas, pereinant jaunimui iš 30–34 metų amžiaus į vyresnę amžiaus grupę, 1998–2020 m. laikotarpiu (nuo 114,3 iki 79,6 proc.), vėliau situacija kiek stabilizavosi. Išimty sudaro užimtųjų skaičiaus atotrūkiu koeficiento dinamika jaunesnėje amžiaus grupėje. Užimtųjų skaičiaus atotrūkiu koeficientas, jaunimui pereinant iš 25–29 į 30–34 metų amžiaus grupę, itin išaugo (nuo 99,3 iki 167,4 proc.) (3 pav.). Pastarojo santykio didėjimas paaškinamas labai dideliu demografinės raidos netolygumo poveikiu jaunimo situacijai: nors užimtųjų skaičius 30–34 metų amžiaus gyventojų grupėje 1998–2021 m. išliko stabilus, tačiau šis absoliutinis rodiklis 25–29 metų amžiaus grupėje, nepaisant ilgalaikio užimtumo lygio padidėjimo, sumažėjo net apie 40 proc. Absoliutinis užimtųjų skaičius 25–29 metų amžiaus gyventojų šiek tiek išaugo tik pastaraisiais metais ir 2022 m. siekė 194,8 tūkst.

⁴ Lyginant užimtumo kaitos atotrūkiu reikšmes, naudojami santykiniai dydžiai išreiškiami kartais arba procentais.

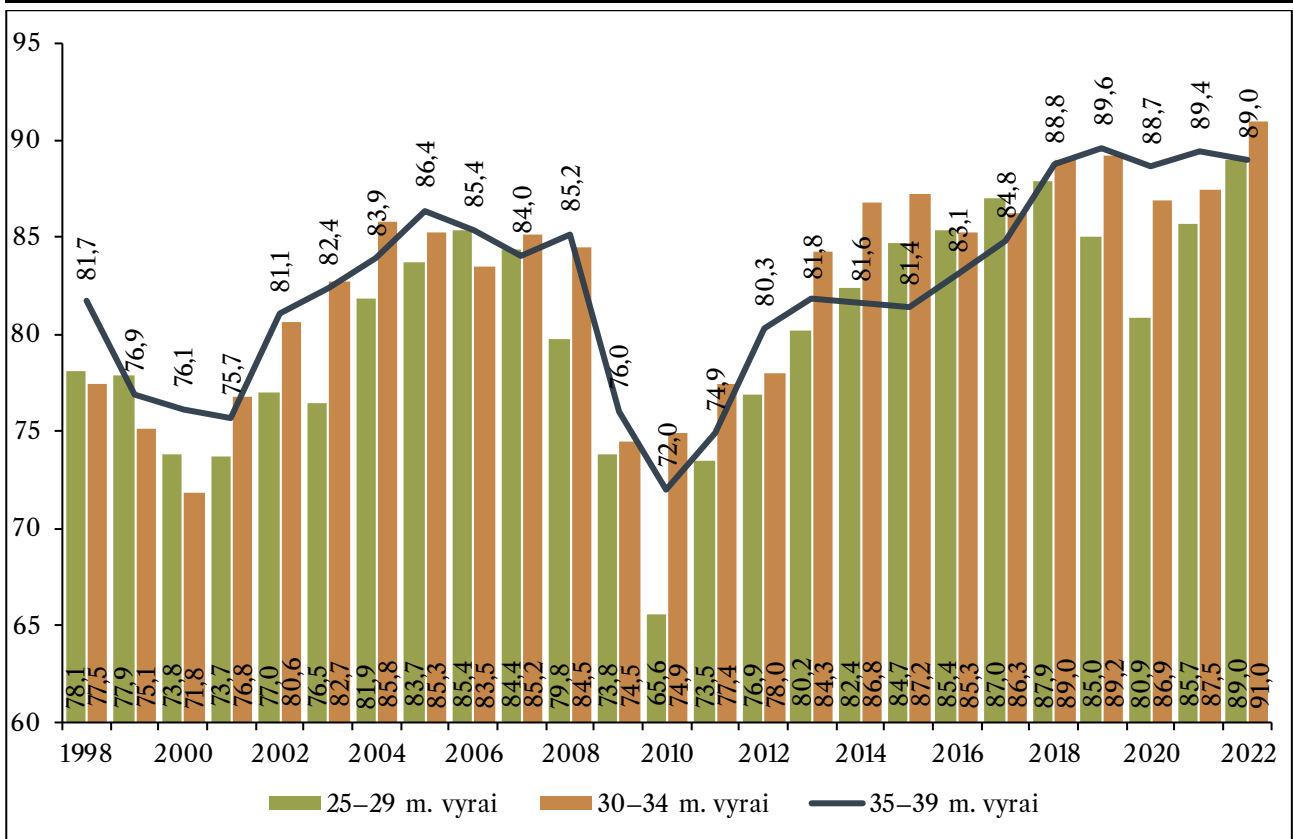
3 pav. Šalies jaunimo užimtumo⁵ ir užimtųjų skaičiaus kaitos atotrūkio koeficientų dinamikos įvertinimas atskirose amžiaus grupėse, Valstybės duomenų agentūros duomenimis (proc.)

Užimtumo kaitos atotrūkio koeficientas rodo, kiek kartų pasikeitė jaunimo užimtumo lygis, vienos grupės gyventojams pereinant iš vienos grupės į kitą (vyresnę) amžiaus grupę. Rodiklis apskaičiuotas kaip užimtumo lygio rodiklių santykis (lyginant gretimas vyresnę ir jaunesnę grupes). Analogiškai apskaičiuotas ir užimtųjų skaičiaus kaitos atotrūkio koeficientas.

3. Jaunimo užimtumo skirtumų kaitos įvertinimas šalyje pagal lytį ir amžių

Prieš ankstesnę pasaulinę ekonominę krizę jaunų vyrų užimtumas gana ilgą laiką augo itin sparčiai. Tačiau svarbu pažymėti, kad itin dideli vyrų užimtumo lygio praradimai nagrinėjamos amžiaus grupėse buvo stebimi 2010 m. dėl pasaulinės ekonominės krizės poveikio, nors jų užimtumas 2000–2005 m. laikotarpiu buvo žymiai išaugęs (4 pav.). Tuo tarpu vyresnio amžiaus jaunų vyrų užimtumas pradėjo mažėti jau antrojo nagrinėjamo laikotarpio pusėje. Tačiau pirmoji šio nuosmukio pusė (ypač tarp 25–29 metų amžiaus vyrų) visai nėra susijusi su ekonominės raidos ciklų poveikiu, nes sumažėjimas prasidėjo dar ekonominio pakilimo metu. Nors po pasaulinės krizės (nuo 2011 m.) matomas itin ryškus jaunimo užimtumo augimo proveržis, tačiau 25–29 metų amžiaus vyrų grupėje jis buvo gerokai trumpesnis. Ekonominės raidos ciklų logikai beveik „nepakluso“ 35–39 metų vyrų užimtumas, nes pandemijos metu (2021 m.) jis beveik nesumažėjo (svyravo apie 89 proc. reikšmę). Todėl vyrų, perėjusių iš jaunimo amžiaus į vyresnę (35–39 metų amžiaus) grupę, užimtumas praėjusio dešimtmečio pabaigoje ir dabartinio dešimtmečio pradžioje tapo atsparesnis nepalankiems svyravimams.

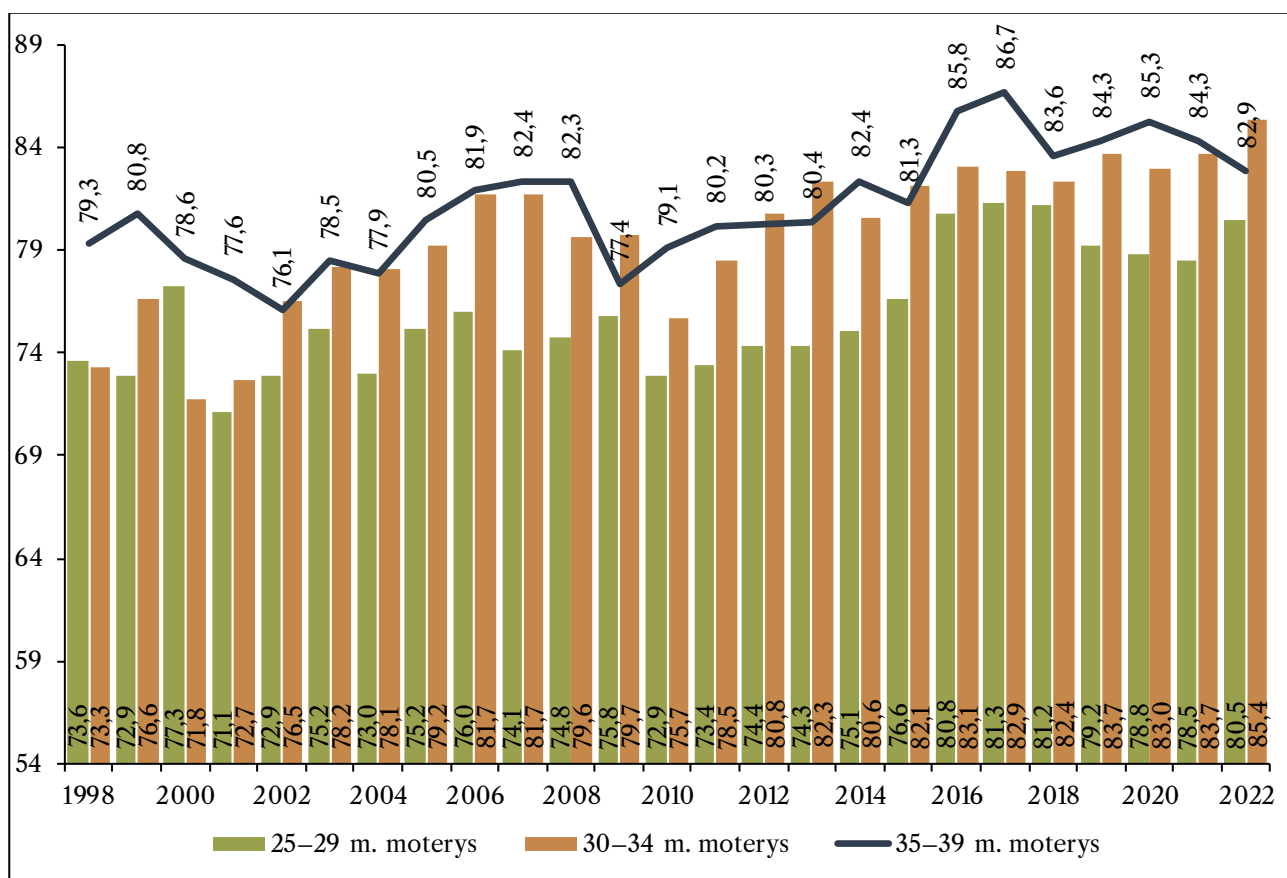
⁵ Atitinkamas užimtumo lygio atotrūkio koeficientas pavaizduotas stulpeliais, o užimtųjų skaičiaus – linijine diagrama.

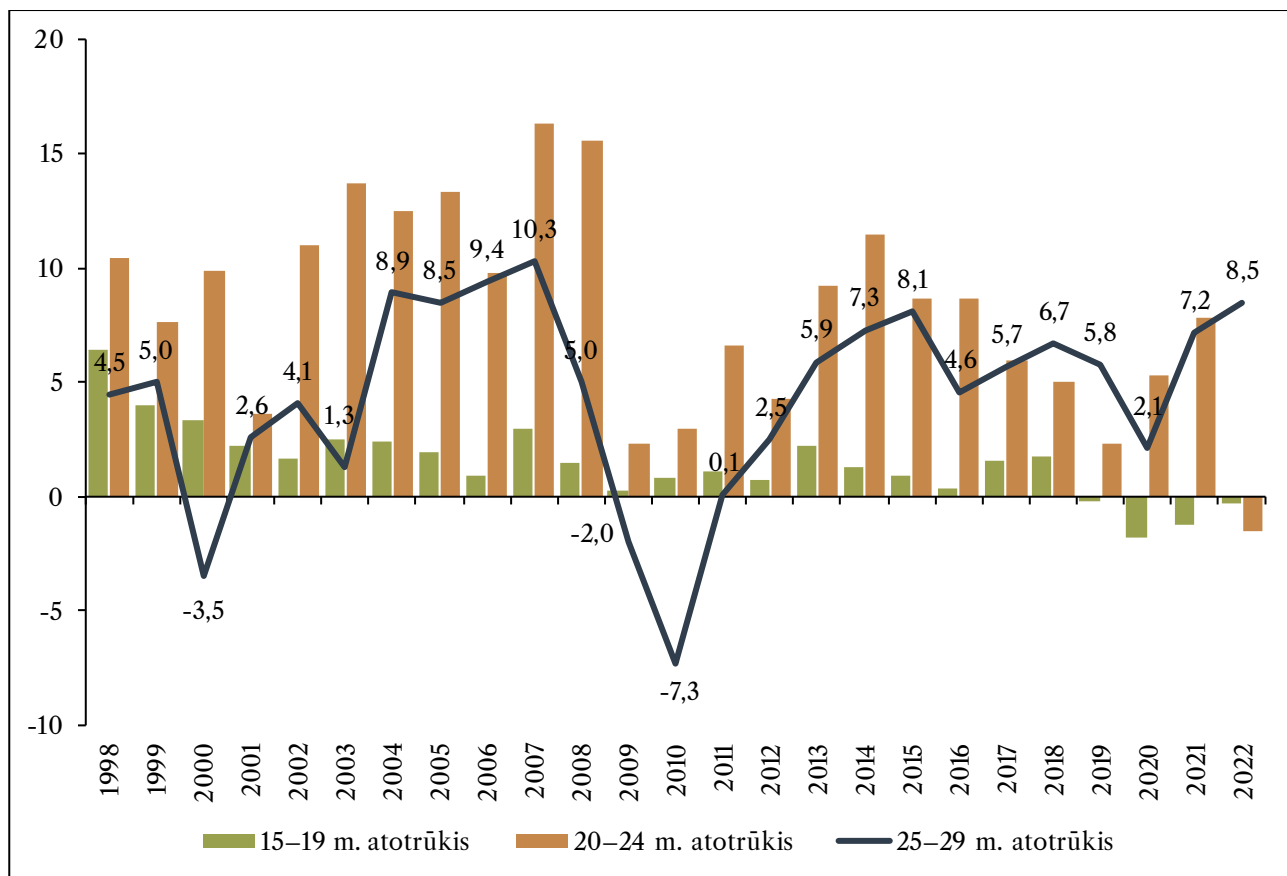
4 pav. Užimtumo lygio dinamika šalyje pagal 25–39 metų amžiaus vyrų grupes, Valstybės duomenų agentūros duomenimis (proc.)

Panašiai keitėsi ir moterų užimtumas. Nuo praėjusio dešimtmečio vidurio egzistavo kiek didesnis užimtumo atotrūkis, moterims pereinant iš jaunimo amžiaus į vyresnę amžiaus grupę. Maksimalios moterų užimtumo reikšmės 25–29 metų amžiaus grupėje buvo pasiektos 2015–2017 m., 30–34 metų – 2022 m. (5 pav.). Tuo tarpu pandemijos krizė didelės įtakos šių amžiaus grupių moterų situacijai darbo rinkoje (ypač lyginant su vyrais) neturėjo. Moterų užimtumui didesnę įtaką galėjo turėti lanksčios užimtumo formos (darbas namuose ar ne visą darbo dieną ir pan.). Tradiciškai 30–34 metų amžiaus moterų užimtumas didesnis nei jaunesnėje jų amžiaus grupėje, egzistuoja tik viena išimtis 2001 m., kuri gali būti sąlygota ir atsitiktinių svyravimų poveikio. Panaši situacija 1998–2001 m. stebima ir vyrų amžiaus grupėse. Dažniausiai užimtumo lygio skirtumai 25–30 ir 31–34 metų amžiaus grupėse pagal lytį yra palyginami nežymūs. Todėl užimtumo augimo proveržis, jaunimui pereinant į vidutinę gyventojų amžiaus grupę, yra ribotas, esminis užimtumo lygio augimas stebimas jaunesnėse amžiaus grupėse (ypač 20–24 metų amžiaus grupėje).

Vienodėjant vyrų ir moterų užimtumo galimybes, užimtumo lygio skirtumai pagal lytį ėmė mažėti. Tačiau, prieš Lietuvai įstojant į Europos Sąjungą, šis rodiklis netgi augo. Ilgą laiką didžiausias užimtumo atotrūkis pagal lytį buvo 20–24 metų amžiaus grupėje. 2007 m. jis siekė net 16,3 proc. punkto (tiek vyrų užimtumas buvo didesnis nei moterų), vėliau (iki 2009 m.) jis labai sumažėjo. Nuo praėjusio amžiaus vidurio stebima atotrūkio mažėjimo tendencija, nors ji neapima jauniausio (15–19 metų) amžiaus jaunimo. Tačiau jaunimo užimtumo lygio diferenciacija pagal lytį mažėjo labai netolygiai, nes labai priklausė nuo ekonominės raidos ciklų poveikio. Ekonominių pakilimų metais skirtumas tarp moterų ir vyrų užimtumo gerokai padidėdavo, o kriziniais laikotarpiais sumažėdavo. Dėl ekonominių krizių laikotarpių poveikio 2000 ir 2010 m. šis atotrūkis 25–29 metų amžiaus grupėje netgi buvo neigiamas. Kitaip tariant, moterų užimtumas viršijo vyrų užimtumą (6 pav.).

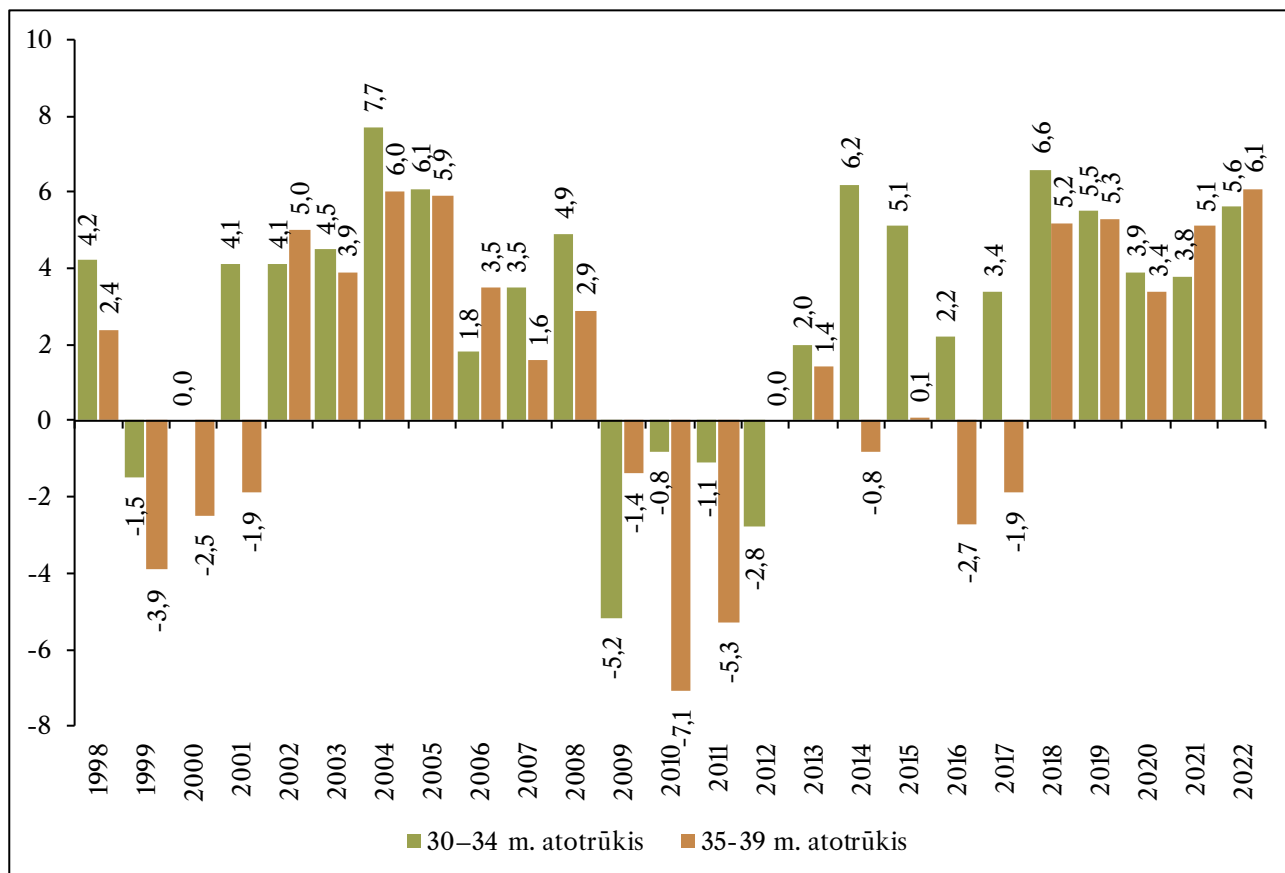

5 pav. Užimtumo lygio dinamika šalyje pagal 25–39 metų amžiaus moterų grupes, Valstybės duomenų agentūros duomenimis (proc.)

6 pav. Vyrų ir moterų užimtumo lygio atotrūkis 15–29 metų amžiaus gyventojų grupėse, Valstybės duomenų agentūros duomenimis (proc. punktais)

Ilguoju laikotarpiu stebimi statistiniai duomenys neleidžia mums teigti, jog jaunimui pereinant iš 30–34 metų amžiaus į vidutinę amžiaus grupę, vyrų ir moterų užimtumo lygio atotrūkis sumažėjo, nors per tą laiką galimi itin žymūs šio rodiklio svyravimai. Gana ilgai 30–39 metų amžiaus grupių vyrų užimtumas viršijo moterų, nors atskirais laikotarpiais stebima atvirkštinė situacija – moterų užimtumas viršijo vyrų (7 pav.). Aukštesnis moterų užimtumas dėl ekonominių krizių poveikio dėsningas reiškinys, kadangi nuosmukių metais daugiausia darbo vietų pavyksta išlaikyti paslaugų sektoriuje, kur moterų užimtumas yra didesnis, tačiau 35–39 metų amžiaus grupėje 2014 ir 2016–2017 m. stebimas neigiamas vyrų ir moterų užimtumo rodiklių atotrūkis, kuris vyko ir ekonominio pakilimo metu, ir greičiausiai gali būti priskirtas atsitiktinio pobūdžio svyravimams.

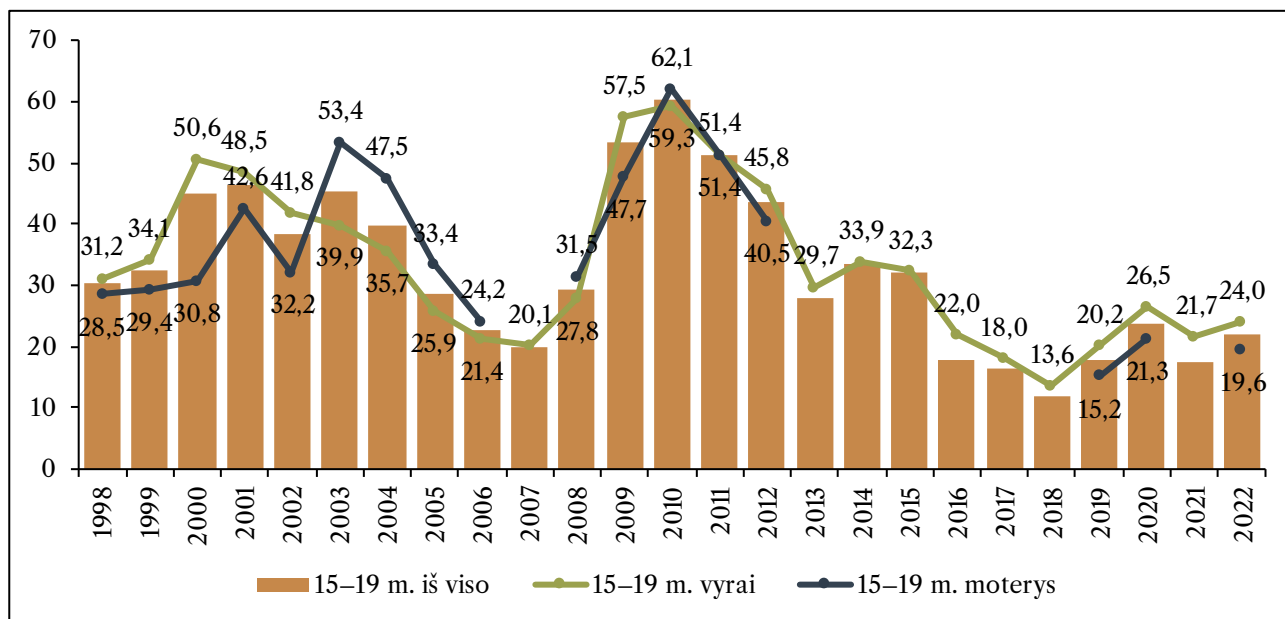
7 pav. Vyrų ir moterų užimtumo lygio atotrūkis 30–39 metų amžiaus gyventojų grupėse (proc. punktais)

4. Jaunimo nedarbo kaitos skirtumų įvertinimas šalyje pagal amžių ir lytį

Statistiniai duomenys rodo, kad jaunimo nedarbo bangavimai labai susiję su šalies ekonominės raidos ir darbo rinkos raidos ciklais. Rekordinį nedarbą jauniausioje jaunimo amžiaus grupėje formaliai galima paaiškinti profesinės kvalifikacijos ir darbinės patirties stoka. „Negatyvi statistika“ dėl ekonominių krizių poveikio buvo ištis įspūdinga. Dėl Rusijos krizės įtakos 2000–2003 m. darbo neturėjo apytikriai keturi dešimtadaliai jauniausioje amžiaus grupėje esančių darbo išteklių, dėl ankstesnės pasaulinės krizės poveikio (2010 m.) – net apie šeši dešimtadaliai. Dar aukštesnis atskirais metais buvo 15–19 metų jaunų merginų nedarbas (2003 ir 2010 m.). Nepaisant to, dalies jauniausio amžiaus žmonių nedarbą galima interpretuoti kaip laikiną perėjimo iš švietimo sistemos į darbo rinką būklę. Susirūpinimą kelia tai, kad daliai jaunimo šis laikotarpis gali žymiai užsitęsti. Tačiau jaunų žmonių, kurie ilgą laiką užsibūna tarp nedirbančiųjų, išlieka santykinai mažiau nei kitų amžiaus grupių bedarbių. Valstybės duomenų agen-

tūros duomenimis, jaunų (15–24 metų amžiaus) ilgalaikių bedarbių dalis siekė 22,4 proc., tuo tarpu šio rodiklio šalies vidurkis buvo gerokai didesnis – siekė net 37,4 proc.

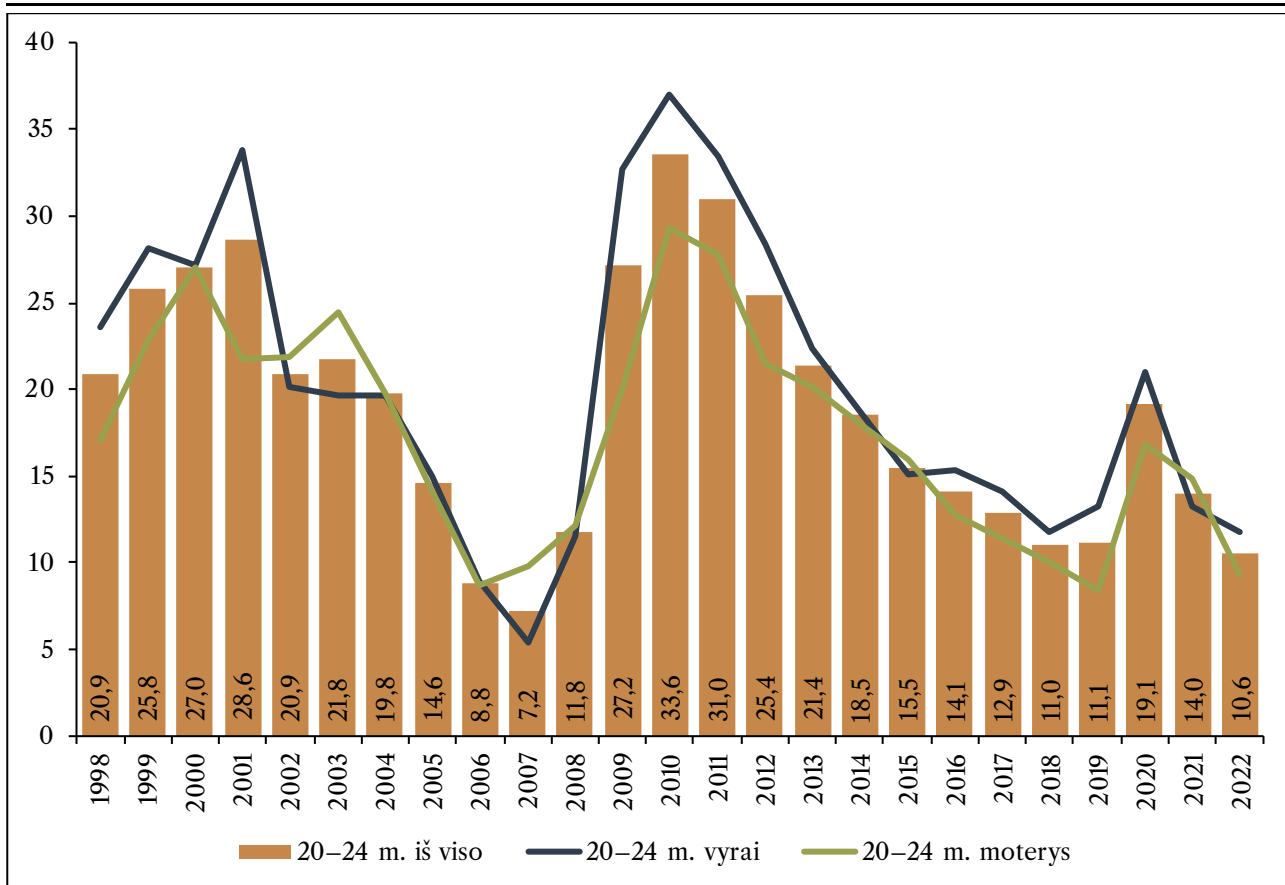
Didelių nedarbo lygio skirtumų pagal lytį jauniausioje šalies gyventojų amžiaus grupėje nebuvo nustatyta. Nepaisant to, kad trūksta patikimų duomenų, iš netiesioginės analizės rezultatų galima teigti, kad nuo praėjusio dešimtmečio vidurio ir pastaraisiais metais šio amžiaus moterų nedarbas buvo jau kiek aukštesnis nei vyrų, kadangi vyrų nedarbas buvo aukštesnis už bendrą šio rodiklio vidurkį šalyje (8 pav.).

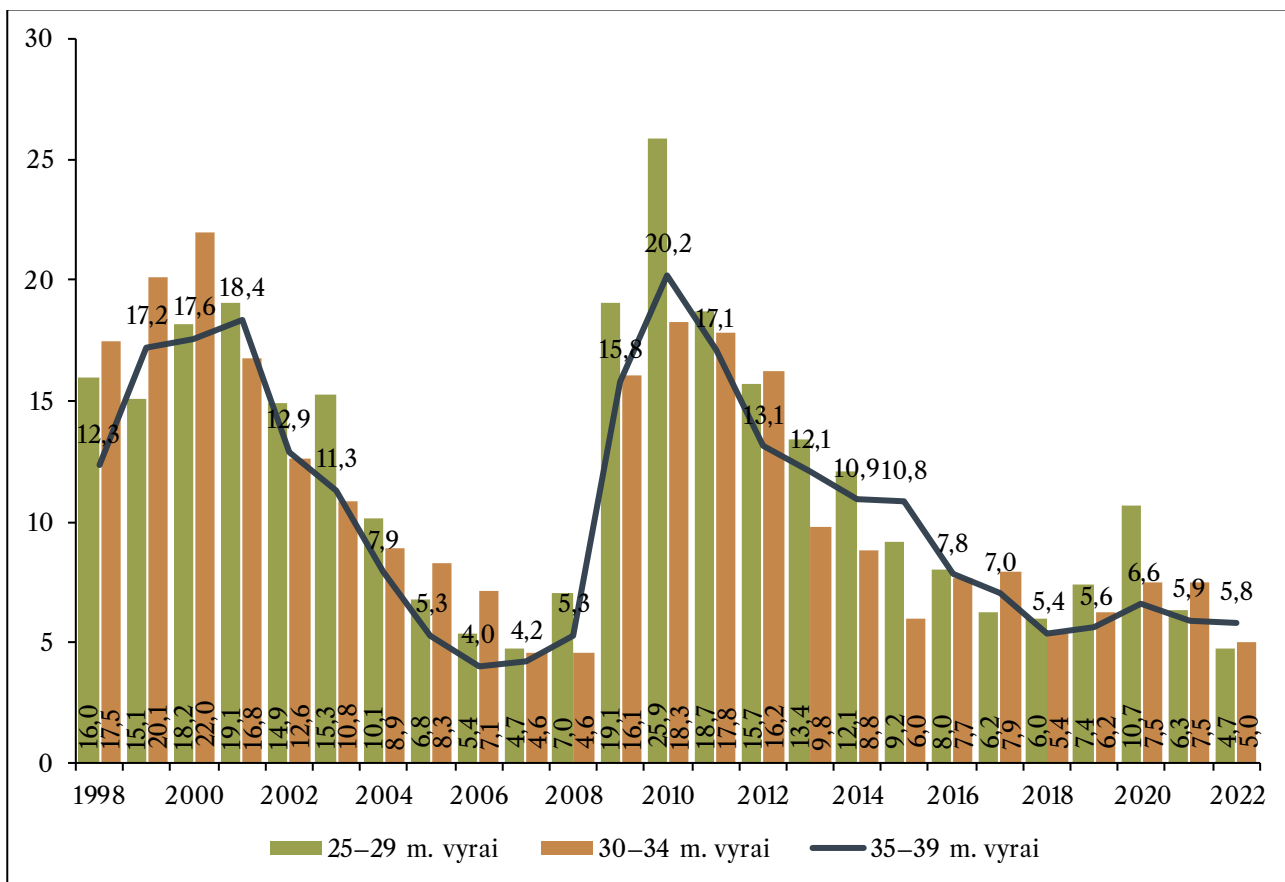
8 pav. 15–19 metų amžiaus jaunimo nedarbo lygio dinamika šalyje, Valstybės duomenų agentūros duomenimis (proc.)

Gana didelė dalis jaunimo, pereinančio iš 15–19 metų į vyresnę amžiaus grupę, pagerinusi savo integracijos istoriją, sugebėjo sėkmingai įsitvirtinti darbo rinkoje, nors 20–24 metų amžiaus jaunimo nedarbo lygis išliko vis dar tradiciškai aukštas (ypač ekonominių krizių metu). Beveik visą laiką vyrų nedarbo lygis šioje grupėje buvo aukštesnis nei moterų. Tačiau didesni nedarbo lygio diferenciacijos skirtumai stebimi dėl ekonominių nuosmukių įtakos. Didžiausias nedarbo lygio skirtumas šioje amžiaus grupėje buvo 2009 m., kai, sumažėjus darbo vietų skaičiui pramonės ir statybų sektoriuose, vyrų nedarbas augo greičiau nei moterų. Įprastai vyrų ir moterų nedarbo lygio tendencijų kryptys šioje jaunimo amžiaus grupėje sutapdavo. Tačiau galima pastebėti ir trumpalaikių išimčių, kai 1999–2000 m. ir 2000–2001 m., 2006–2007 m., 2018–2019 m. stebimų pokyčių kryptys buvo priešingos (9 pav.).

Atskirose jaunų vyrų amžiaus grupėse nedarbo lygio skirtumai labiausiai išryškėjo ekonominių krizių poveikio darbo rinkai metais. Kitais laikotarpiais nedarbo lygio skirtumai buvo dažniausiai gerokai mažesni. Beveik visą stebimą laikotarpį jaunesnių vyrų nedarbas 25–29 metų amžiaus grupėje buvo aukštesnis nei vyresnių 30–34 metų amžiaus vyrų. Nors tiek stebimo laikotarpio pradžioje (iki 2000 m.), tiek jo pabaigoje (2021–2022 m.) brandesnio amžiaus jaunų vyrų nedarbas buvo aukštesnis (10 pav.). Pastaruosius nukrypimus paaiškinti būtų sudėtinga. Tačiau galima įsivesti prielaidą, kad stebimus nedarbo nukrypimus pagal amžių lemia atskirų jaunimo demografinių grupių profesinės kvalifikacinės struktūros skirtumai. Aukščiausias 25–29 metų vyrų nedarbas buvo 2010 m. (25,9 proc.), 30–34 metų vyrų – 2000 m. (22 proc.). Ekonomikos perkaitimo metais tiek 25–29, tiek 30–34 metų jaunų vyrų, tiek šio amžiaus moterų darbas pasiekė minimalią ribą (2007 ir 2022 m.) ir jo skirtumai pagal amžių buvo minimalūs.

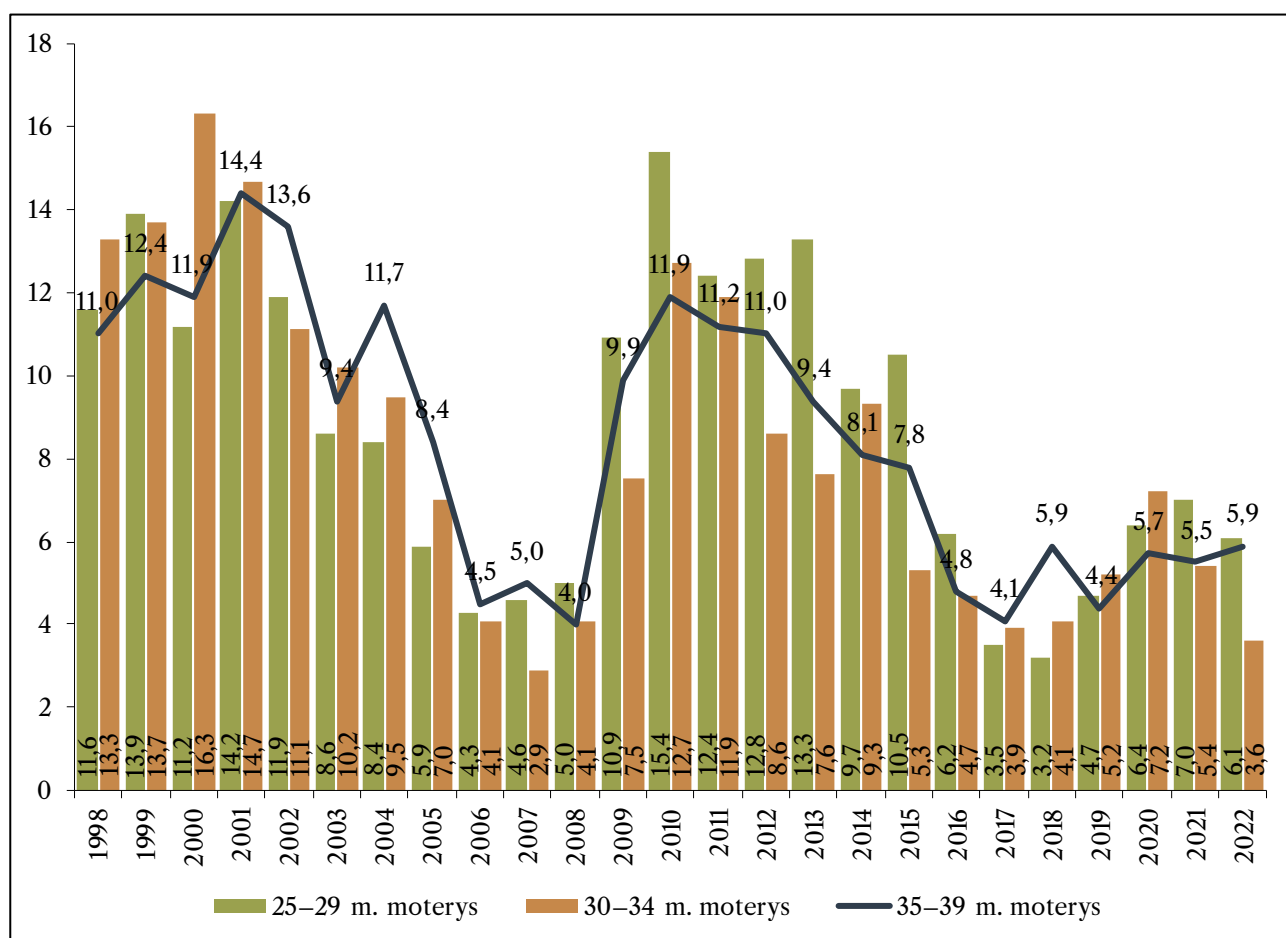

9 pav. 20–24 metų amžiaus jaunimo nedarbo lygio dinamika šalyje pagal lytį, Valstybės duomenų agentūros duomenimis (proc.)

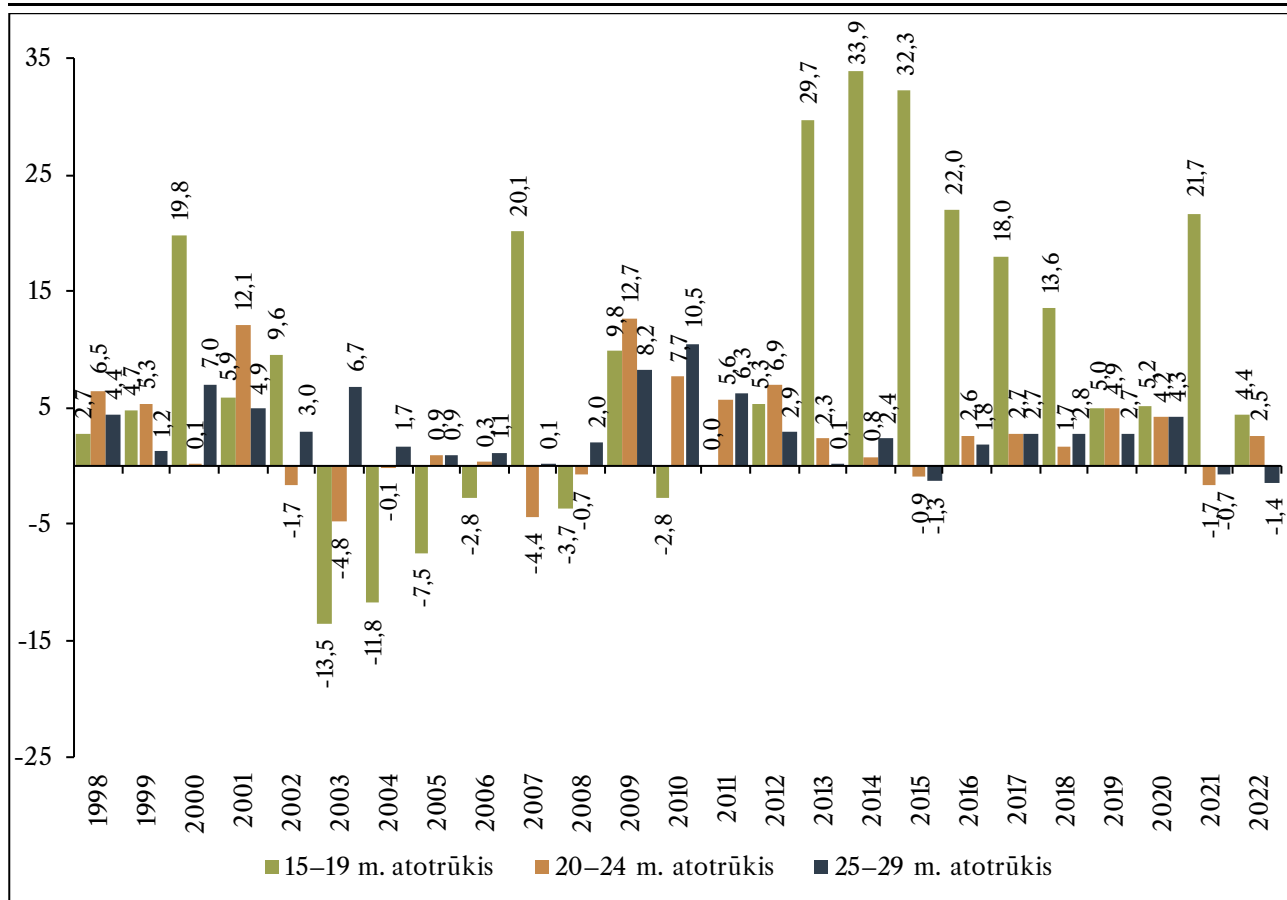
10 pav. Nedarbo lygio dinamika šalyje pagal 25–39 metų amžiaus vyrų grupes, Valstybės duomenų agentūros duomenimis (proc.)

Vyresnio amžiaus jaunų moterų, kaip ir vyrų, nedarbas buvo aukštesnis 1998–2020 m. laikotarpiu, nors jo pabaigoje tokia padėtis buvo stebima tik pandemijos krizės laikotarpiu (2020 m.). Nepaisant to, tradiciškai jaunesnių moterų nedarbas 25–29 metų amžiaus grupėje buvo aukštesnis nei vyresnių (30–34 metų amžiaus) moterų. Aukščiausias 25–29 metų moterų nedarbas buvo 2010 m. (15,4 proc.), 30–34 metų – 2000 m. (16,3 proc.) (11 pav.). Tačiau priešingai nei vyrų atveju, jaunų moterų nedarbo skirtumai pagal amžių dažniausiai būdavo žymiai mažesni. Kitas skirtumas yra tas, kad netgi ankstesniu situacijos darbo rinkoje gerėjimo laikotarpiu įvairaus amžiaus jaunų moterų nedarbo lygis laikinai išaugdavo, tuo tarpu jaunų vyrų nedarbas nuolat mažėjo. Todėl galima teigti, kad vyresnio amžiaus jaunų moterų situacija darbo rinkoje nėra stabili, nors jų nedarbas įprastai yra žemesnis už vyrų. Nepakankamai stabilią jaunų moterų padėtį darbo rinkoje galima paaikškinti tuo, jog joms sudėtinga derinti mažų vaikų auginimą su jų darbinės integracijos galimybėmis.

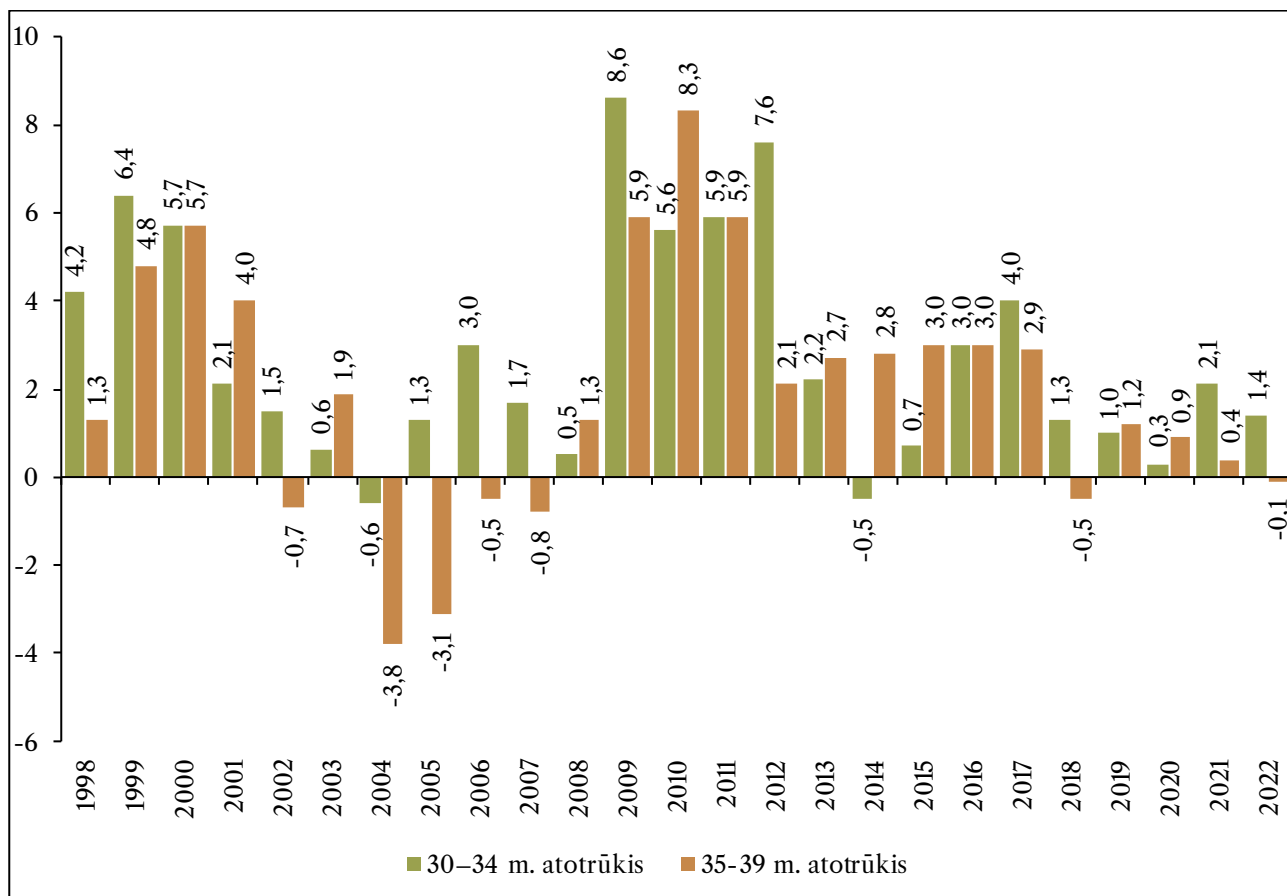

11 pav. Nedarbo lygio dinamika šalyje pagal 25–39 metų amžiaus moterų grupes, Valstybės duomenų agentūros duomenimis (proc.)

Plačiau paanalizuokime vyrų ir moterų nedarbo lygio atotrūkio rodiklį, kuris yra vienas iš svarbesnių situacijos darbo rinkoje diferenciacijos kriterijų pagal lytį. Jis rodo, keliais proc. punktais vyrų nedarbo lygis didesnis už moterų. Įprastai jaunų vyrų nedarbo lygis aukštesnis už moterų, nors atskirais laikotarpiais stebima ir atvirkštinė tendencija (12 pav.). Dažniausiai didesni skirtumai išryškėja kriziniais laikotarpiais, tačiau jauniausioje amžiaus grupėje (15–19 metų amžiaus gyventojams) šis dėsningumas negalioja. Didžiausi jaunimo nedarbo lygio skirtumai buvo 15–19 metų amžiaus grupėje, tačiau bendram jaunimo nedarbo skirtumui pagal lytį jų įtaka yra palyginti nežymi. Nepaisant to, 2013–2015 m. laikotarpiu šie skirtumai buvo itin žymūs (siekiė apie 30 proc. punktų).

12 pav. Vyrų ir moterų nedarbo lygio atotrūkis 15–29 metų amžiaus gyventojų grupėse (15–19, 20–24, 25– 29 metų amžiaus) (proc. punktais)

13 pav. Vyrų ir moterų nedarbo lygio atotrūkis 30–39 metų amžiaus gyventojų grupėse (proc. punktais)

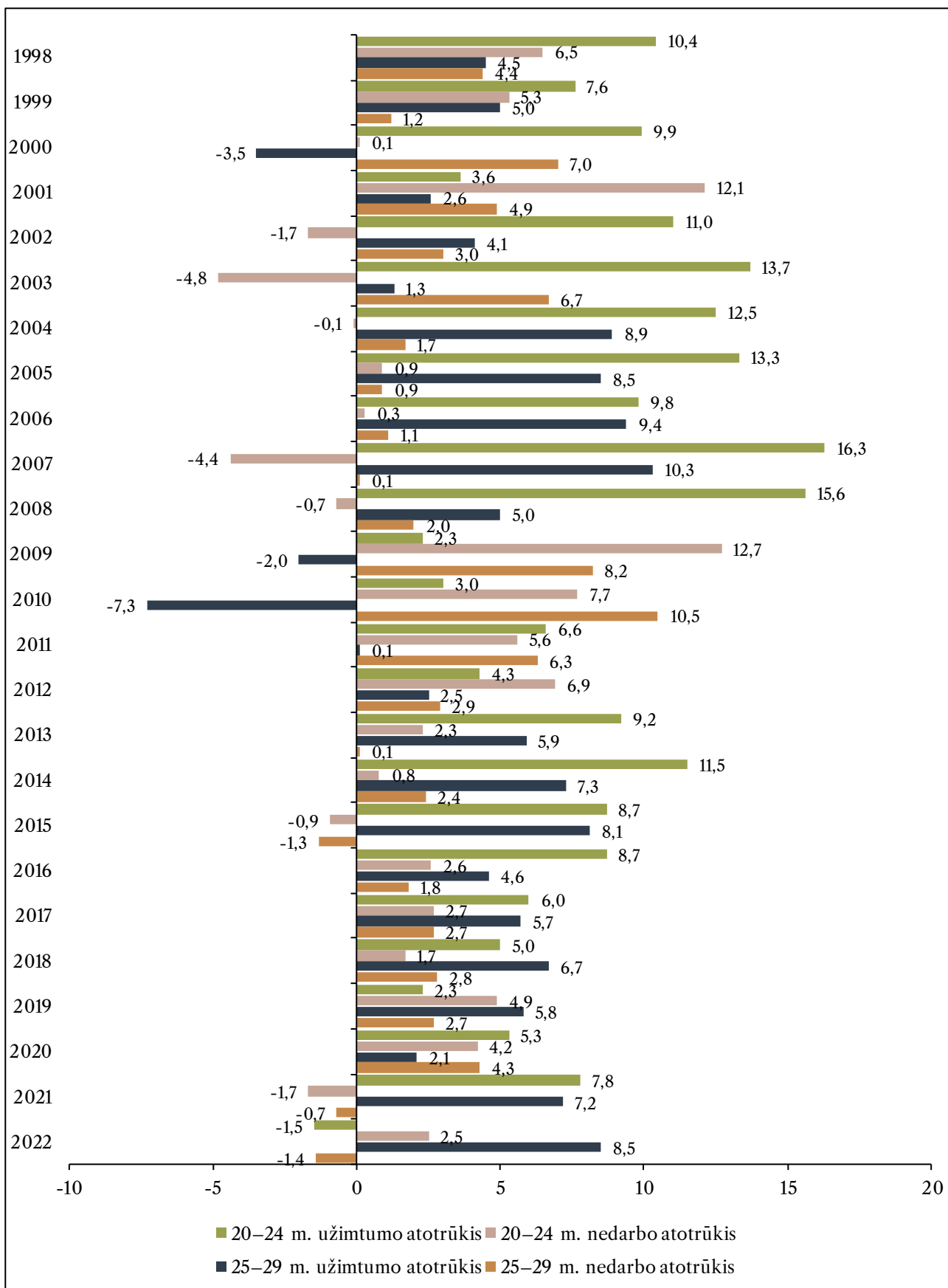

Didžiausias vyrų ir moterų nedarbo lygio atotrūkis 30–39 metų amžiaus grupėse buvo ankstesnės pasaulinės krizės metu ir po jos (2009–2012 m.) (13 pav.). Tai paaiškinama darbo vietų stoka pramonės, statybos ir transporto sektoriuose, kur dirbo daugiausia vyrai. Pastarieji itin nukentėjo dėl ekonominės krizės poveikio. Kiek panašią situaciją matome Rusijos krizės metu arba kelerius metus po jos, nors jos mastai buvo mažesni. Po 2012 m. stebime žymų nedarbo diferenciacijos mažėjimą pagal lytį, nors ši tendencija nėra tiesinio pobūdžio, nes atskirais laikotarpiais demografiniai nedarbo skirtumai vėl išaugdavo. Vienais laikotarpiais nedarbo skirtumai pagal lytį buvo aukštesni vyresnėje amžiaus grupėje, kitais – jaunesnėje. 2018–2020 m. priartėta prie faktinės nedarbo lygiolygybės, kai nedarbo lygis šiose amžiaus grupėse beveik nepriklausė nuo lyties. Apibendrinant galima teigti, kad jaunimo nedarbo lygio rodiklio diferenciacija pagal amžių jaunimo amžiaus grupėse per pastaruosius 5 metus buvo itin žema, išimtis 15–19 metų amžiaus grupė, kur egzistuoja didesnė nukrypimų rizika.

Detaliau palyginkime užimtumo nedarbo skirtumų kaitą pagal lytį Lietuvoje atskirose tikslinėse jaunimo amžiaus grupėse. Viena iš paradoksalių situacijų, kai įvairiais laikotarpiais vyrų užimtumas ir nedarbas yra didesnis už atitinkamus moterų rodiklius. Iš pirmo žvilgsnio tai gana paini situacija, todėl šių skirtumų analizė reikalauja daugiau kompleksinio požiūrio į darbo išteklių kaitą atskirose demografinėse gyventojų grupėse. Net jeigu užimtų vyrų atskirose amžiaus grupėse didesnis kiekis nei užimtų moterų, tai dar nereiškia, kad tiek pat turi būti didesnis bedarbių moterų skaičius, kadangi vyksta nuolatinis darbo išteklių judėjimas ne tik tarp nedarbo ir užimtumo, bet ir dalis jų papildo ekonomiškai neaktyvių gyventojų gretas. Be to, vyksta ir atvirkščias jų judėjimas, nes darbo ištekliai papildomi ekonomiškai neaktyviais žmonėmis. Mūsų atveju vyksta jaunų žmonių perėjimas iš švietimo sistemos į ekonomiškai aktyvią gyventojų grupę. Todėl nagrinėjamas „tariamasis paradoksas“, kai atskirais laikotarpiais vyrų užimtumas ir nedarbas didesnis nei atitinkamas moterų rodiklis, visų pirma tai paaiškinama aukštesniu vyrų aktyvumo lygiu. Aukštesnis užimtumas ir nedarbas jaunų vyrų 20–24 metų amžiaus grupėje buvo beveik per visą 2009–2021 m. laikotarpį. Bene ryškiausias aukštesnio jaunų vyrų aktyvumo laikotarpis 25–29 metų amžiaus grupėje buvo 2004–2007 metais. Didžiausias 20–24 metų amžiaus jaunimo užimtumo atotrūkis pagal lytį vyrų naudai buvo stebimas 2007 m. (16,3 proc. punkto), atitinkamai ir 25–29 metų amžiaus grupėje (10,3 proc. punkto) yra siejamas su ekonominio pakilimo laikotarpiu, tuo tarpu didžiausias nedarbo atotrūkis 20–24 metų amžiaus jaunimo grupėje 2001 ir 2009 m. yra susijęs su ankstesnių ekonominių krizių poveikiu, kai santykinai didelė dalis vyrų prarado darbą, prasidėjus tradicinių gamybinių šakų (pramonės, statybos, transporto ir žemės ūkio) nuosmukiui, kur daugiausia dirbo vyrai. Svarbu pastebėti, kad dėl pasaulinės ekonominės krizės netekę darbo brandesnio amžiaus jauni vyrai (25–29 metų) 2010 m. gerokai pagausimo bedarbių gretas (vyko daugiausia tiesioginis jų perėjimas iš užimtumo į nedarbą aplenkiant neaktyvių gyventojų grupę, todėl neigiamas šios grupės jaunimo užimtumo atotrūkis pagal lytį sąlygojo teigiamą nedarbo atotrūkio pokytį pagal amžių aplenkiant ekonomiškai neaktyviuosius). Vadinasi, teigiamas nedarbo atotrūkio maksimumas pagal lytį 2010 m. atitiko analogišką neigiamą užimtumo skirtumo maksimumą.

Kitokią situaciją matome 2010 m. 20–24 metų amžiaus jaunimo grupėje, kai užimtumo ir nedarbo atotrūkis abiem atvejais stebimas teigiamas (14 pav.). Tikėtina, kad didesnė dalis darbo netekusio jaunimo perėjo į ekonomiškai neaktyvių gyventojų kategoriją, siekdami įgyti paklausesnę profesiją. Kaip rodo patirtis, jaunesnio amžiaus jaunimo grupėje vyksta ilgalaikis intensyvesnis darbo išteklių judėjimas iš nedarbo į švietimo sistemą arba profesinį mokymą, pereinant į ekonomiškai neaktyvių gyventojų kategoriją. Todėl jaunesnio amžiaus jaunimo užimtumo sumažėjimas toli gražu automatiškai neapspren-

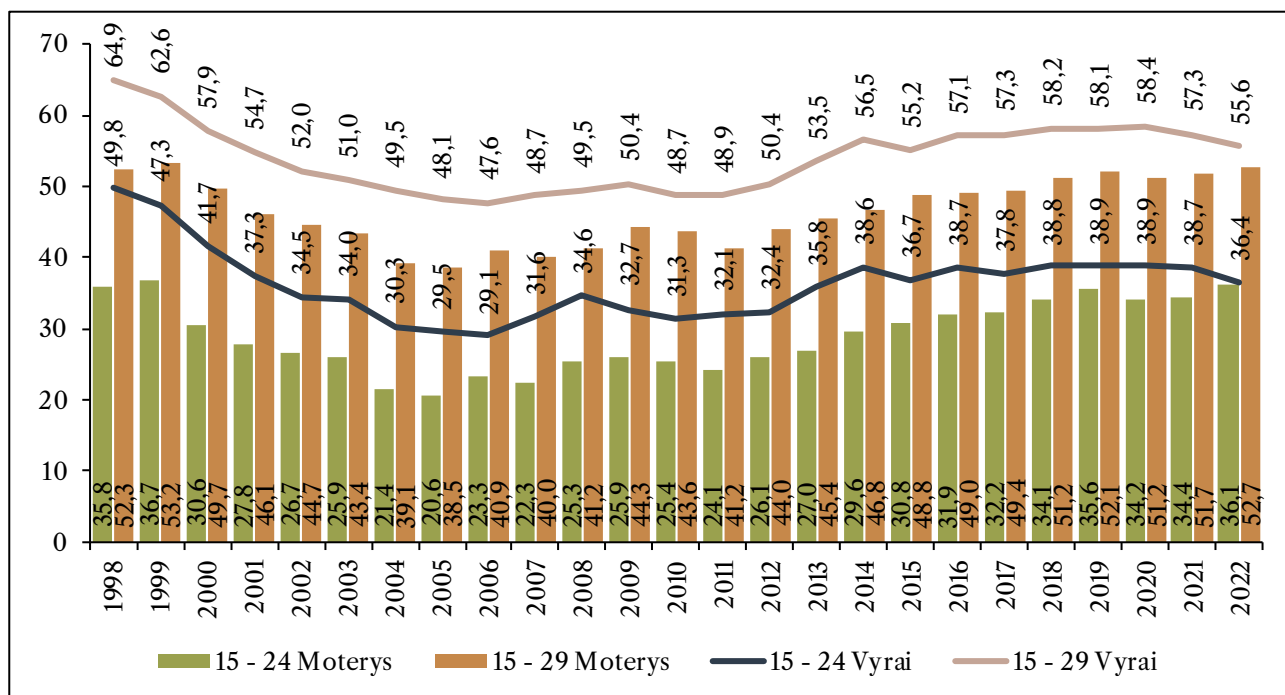
džia nedarbo padidėjimo. Kitokia situacija yra vyresnėse amžiaus grupėse, kur siekiant įgyti paklausią profesiją, perėjimai iš užimtumo arba nedarbo į profesinį mokymą arba švietimo sistemą gerokai retesni.

14 pav. Vyrų ir moterų užimtumo ir nedarbo lygio atotrūkių pagal lytį palyginimas atskirose jaunimo amžiaus grupėse (proc. punktais)

5. Tikslinių grupių padėties darbo rinkoje palyginimas pagal lytį 15–24 ir 15–29 metų amžiaus grupėse

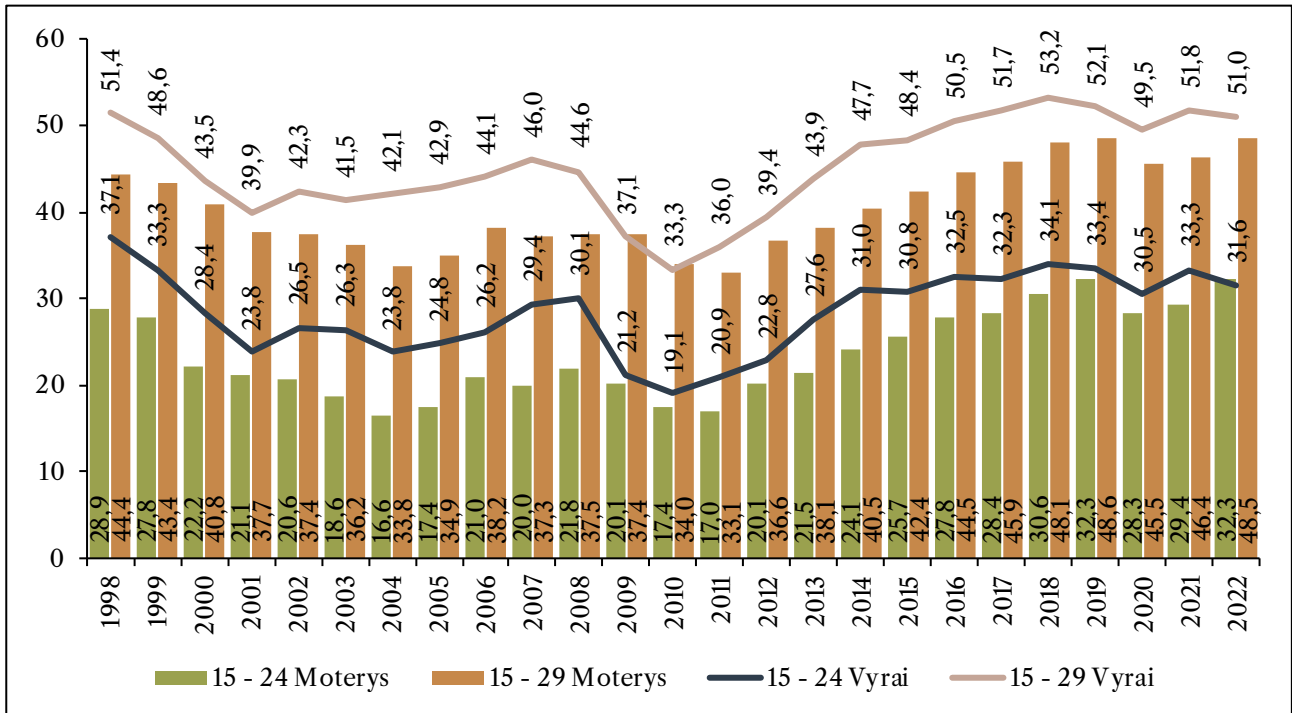
Kaip matome iš žemiau pateiktos diagramos, aktyvumo rodiklių pokyčiai paaiškina anksčiau stebėtus tikslinių grupių užimtumo ir nedarbo skirtumus pagal lytį. Tradiciškai jaunų vyrų aktyvumas buvo gerokai aukštesnis nei moterų. Tačiau pastaraisiais metais stebimi skirtumai labai sumažėjo. Maksimalus jaunų vyrų aktyvumas buvo laikotarpio pradžioje. 1998 m. 15–29 metų amžiaus vyrų aktyvumas siekė apytikriai du trečdalius darbo jėgos, o 15–24 metų vyrų – pusę. Itin žymus šio rodiklio nuosmukis jaunimo amžiaus grupėse pagal lytį šalyje stebimas iki ankstesnės pasaulinės ekonominės krizės (2008 m.). Tačiau jaunų vyrų aktyvumas vėliau taip ir nepasiekė maksimalaus pradinio lygio. Gerokai sparčiau nuo 2009 m. didėjo tik jaunų moterų aktyvumas. Sudėtinga atskirų amžiaus grupių jaunų vyrų aktyvumo situacija buvo stebima nuo pandemijos krizės metų (2020 m.), nes šio rodiklio reikšmė ėmė mažėti, tuo tarpu jaunų moterų aktyvumas 2020 m. ir vėliau augo toliau. Ši pozityvi tendencija yra gana prieštaringo pobūdžio, nes vis labiau aktyvėjantis jaunų moterų įsitraukimas į darbo rinką ir siekimas karjeros gali turėti neigiamą įtaką gimstamumo rodiklio dinamikai šalyje. Valstybės duomenų agentūros duomenimis, suminis gimstamumo koeficientas šalyje sparčiau pradėjo mažėti 2019–2021 m. (nuo 1,61 iki 1,34 vaiko). Šiuo laikotarpiu jaunų moterų aktyvumo rodiklis dar labiau priartėjo prie analogiško vyrų aktyvumo rodiklio (15 pav.).

15 pav. 15–24 ir 15–29 metų amžiaus jaunimo aktyvumo rodikliai pagal lytį Lietuvoje, Valstybės duomenų agentūros duomenimis (proc.)

Tikslinių jaunų vyrų grupių užimtumas buvo didesnis nei jaunų moterų beveik per visą stebimą laikotarpį. Tačiau 15–29 metų amžiaus moterų ir vyrų užimtumo kreivės persikirto 2010-aisiais. Tais metais, dėl pasaulinės krizės įtakos gerokai sumažėjus darbo vietų skaičiui, vyrų užimtumas buvo žemesnis už moterų. Mažesnę įtaką ši ekonominė krizė turėjo 15–24 metų amžiaus jaunimo užimtumo skirtumams, nes šio amžiaus vyrų užimtumas išliko didesnis nei moterų per šį darbo rinkos nuosmukio laikotarpį. Nepaisant to, įprastinėmis ekonominio augimo sąlygomis vyrų užimtumas viršijo moterų. Vėl susiformavo „tradicinė“ vyrų ir moterų užimtumo pusiausvyra, kuri galėjo būti pažeista ekonominių krizių lai-

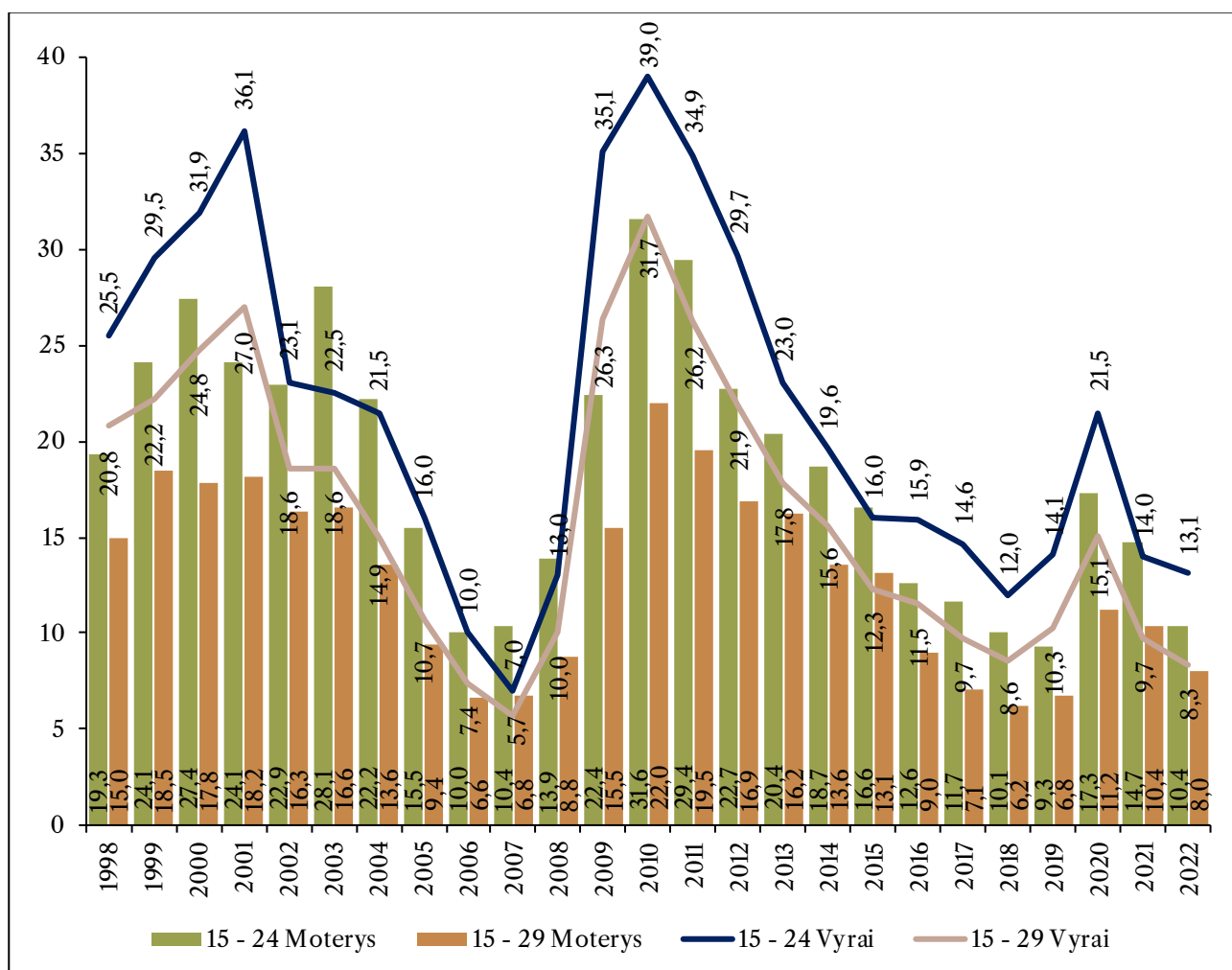
kotarpiais (16 pav.). Tačiau antroje praeito dešimtmečio pusėje jaunimo užimtumo augimą tikslinėse grupėse faktiškai lėmė moterų užimtumo augimas. Nepaisant to, situacija pradėjo sparčiau keistis šiame dešimtmetyje, nes jaunų moterų užimtumo raidos rodikliai buvo žymiai palankesni nei jaunų vyrų. 2022 m. 15–24 metų moterų jaunimo užimtumo rodiklis pirmą kartą viršijo vyrų.

16 pav. 15–24 ir 15–29 metų amžiaus jaunimo užimtumo rodikliai pagal lytį Lietuvoje, Valstybės duomenų agentūros duomenimis (proc.)

Jau minėta, kad jaunimo užimtumo skirtumai pagal lytį glaudžiai susiję su gyventojų aktyvumo diferenciacijos pasiskirstymu pagal amžių. Todėl dėl didesnio vyrų aktyvumo jaunų vyrų nedarbo lygis dažniausiai viršydavo analogišką moterų nedarbo rodiklį (17 pav.). Ekonominių krizių metais vyrų nedarbas gerokai viršijo moterų nedarbą (ypač 2010 m.). Tačiau laikinai pasikeitus konjunktūrai ekonominio pakilimo laikotarpiais, trumpuoju laikotarpiu moterų nedarbas viršijo vyrų nedarbą (15–24 metų amžiaus grupėje – 2002–2003 m., 2007 ir 2021 m.; 15–24 metų amžiaus grupėje – 2007 ir 2015 m.).

Iš aktyvumo lygio skirtumų pagal lytį matyti, kad užimtumo pokyčiai gali būti nesusiję su nedarbo lygio svyravimais, kurie galioja įprastinės logiškai pagrįstos atvirkštinės šių rodiklių tarpusavio priklausomybės atveju. Ypač ryškūs tikslinių grupių vyrų nedarbo svyravimai. Antai 15–24 metų amžiaus vyrų nedarbo lygio svyravimo amplitudė, pereinant nuo šalies ekonomikos perkaitimo iki jos nuosmukio 2007–2010 m., kito tarp 7 ir 39 proc. Žymiai mažesni šio rodiklio pokyčiai buvo tarp šios amžiaus grupės moterų (21,2 proc. punkto) – apie 10 proc. punkto mažesni nei vyrų. Dar mažesni buvo tikslinių 15–29 metų amžiaus vyrų ir moterų grupių nedarbo lygio svyravimai, nors tendencijų kryptis faktiškai sutapo. Kriziniais atvejais moterų ir vyrų nedarbo lygio rodiklių reikšmės gerokai atitoldavo viena nuo kitos, o palankiais darbo rinkos raidos laikotarpiais priartėdavo. Įdomu, kad gana ryškia išimtimi sudaro 2015–2017 m. laikotarpis, tuomet skirtumas tarp jaunimo nedarbo rodiklių pagal lytį gana sparčiai didėjo, kadangi jaunų moterų nedarbo lygis mažėjo gerokai sparčiau nei vyrų. Kita vertus, pasitaiko ir gana žymių išimčių, kai jaunų moterų nedarbas atskirais metais viršija vyrų nedarbą (2021 m.). Tokiu atveju jaunimo nedarbo lygio kreivės pagal lytį laikinai persipina viena nuo kitos nukrypdomos nuo bendros šio rodiklio tendencijos.

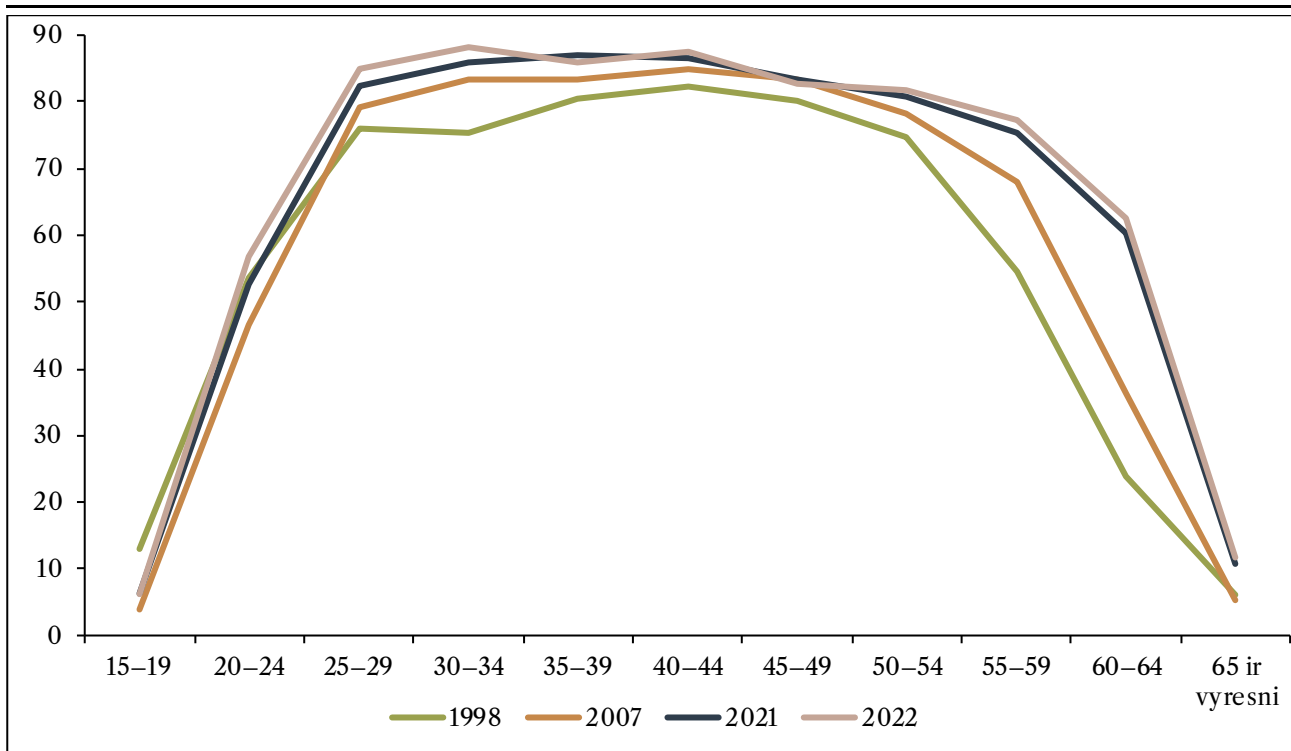
17 pav. 15–24 ir 15–29 metų amžiaus jaunimo nedarbo rodikliai pagal lytį Lietuvoje, Valstybės duomenų agentūros duomenimis (proc.)

6. Detalesnis užimtumo galimybių diferenciacijos vertinimas pagal amžių

Įvairios teorinėje darbo dalyje minėtos socialinės ir ekonominės priežastys daugiausia turėjo įtakos tiek užimtumo lygio dinamikai, tiek kitiems rodikliams, ypač ten, kur reikšmės tarp lyčių ar amžiaus grupių ženkliai skiriasi. Tačiau šiame tyrime buvo svarbu identifikuoti ilgalaikes tendencijas, kurių stebėseną gali duoti peno labiau specializuotiems tyrimams, kuriuose būtų detalčiau nagrinėjamos atskirų tikslinių grupių integracijos problemos ir jų įsitvirtinimo galimybės įtakos turintys veiksniai.

Vertinant ilgalaikius situacijos darbo rinkoje skirtumus demografiniu požiūriu, galima teigti, kad užimtumo lygio pasiskirstymas pagal amžių primena apverstą parabolę, kai stebimas itin spartus jo augimas jaunimo amžiaus grupėse, 30–34 metų amžiaus grupėje gerokai sulėtėja, o nuo 45–49 metų amžiaus grupėje pradeda mažėti – iš pradžių lėtai, vėliau šie tempai (ypač nuo 60–64 metų amžiaus) gerokai paspartėja. Kiekviena iš parbolių primena įvairiais metais matomą užimtumo kaitos istoriją pagal amžių, tačiau lyginant šių atskirų kreivių reikšmes per visą stebimą laikotarpį (1998–2022 m.), didžiausi teigiami užimtumo pokyčiai išryškėjo tiek brandesnio amžiaus jaunimo, tiek pagyvenusių (50–64 metų amžiaus) žmonių amžiaus grupėse, kitose amžiaus grupėse užimtumo augimo proveržis buvo žymiai mažesnis (18 pav.).

Pasirinktas analizės būdas leidopalyginti stebimus pokyčius tose pačiose skirtingų darbo rinkos ciklų fazėse – ekonominių pakilimų pabaigoje (18 pav.) ir ryškiausiais jų nuosmukių metais (19 pav.).

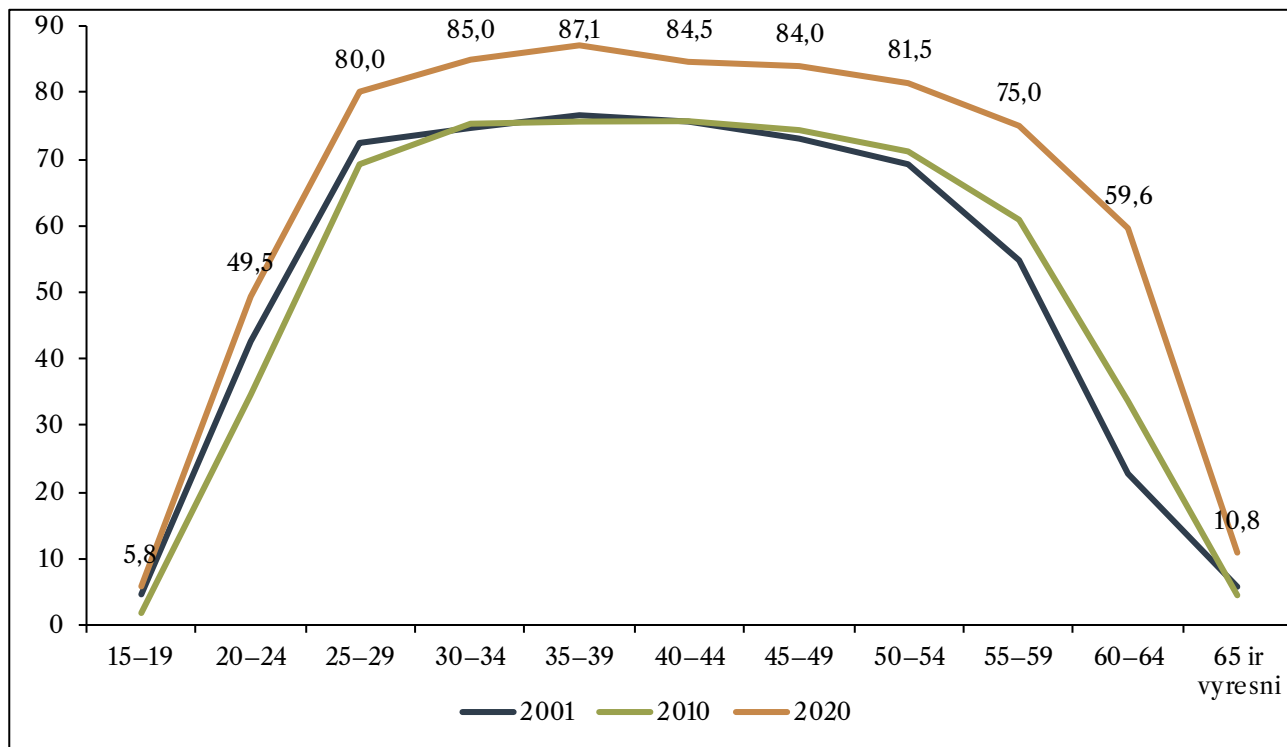

18 pav. Gyventojų užimtumo lygis pagal amžiaus grupes Lietuvoje ekonominių pakilimų poveikio metais – 1998, 2007, 2021 ir 2022 m. (proc.)

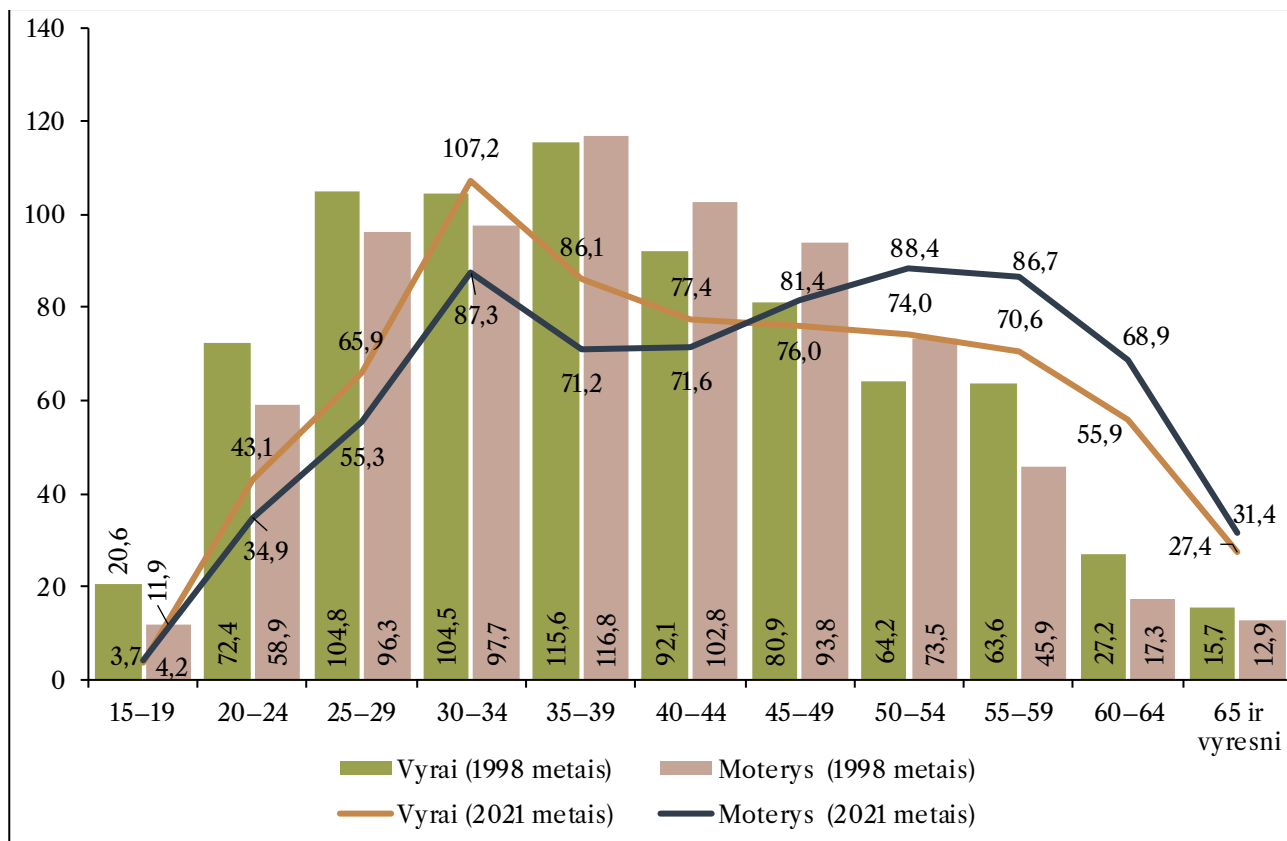
Ekonominių krizių metais teigiami užimtumo pokyčiai per visą stebimą pagal amžių laikotarpį (2001–2020 m.) buvo gerokai didesni nei lyginant ekonominių pakilimų laikotarpio reikšmes, kadangi pandemijos krizės metu (2020 m.), palyginti su ankstesniais metais, užimtumo sumažėjimas buvo nežymus. Šiuo atveju (2021–2020 m.) matome daugmaž proporcingą užimtumo lygio padidėjimą 25–64 metų amžiaus gyventojų grupėse. 30–34 metų amžiaus jaunimo grupės užimtumas šiuo laikotarpiu padidėjo net apie 10 proc. punktų, jaunesnėse amžiaus grupėse šis pokytis buvo mažesnis. Maksimalus užimtumas 2020 m. buvo pasiektas pereinamoje grupėje – iš jaunimo į 35–39 metų amžiaus grupę (87,1 proc.). Tuo tarpu per ankstesnių ekonominių krizių metus (2001 ir 2010 m.) užimtumo lygio rodiklių pokyčiai buvo palyginti nežymūs. Nepaisant to, galima pasakyti, kad 15–29 metų amžiaus jaunimo užimtumas 2001–2010 m. šiek tiek sumažėjo, o pagyvenusių žmonių – išaugo. Todėl galima teigti, kad laikotarpiu tarp šių ekonominių krizių situacija labiau pasikeitė vidutinio ir pagyvenusių amžiaus žmonių naudai. Taigi nuo ankstesnės pasaulinės krizės labiausiai nukentėjo iki 30 metų amžiaus šalies jaunimas (19 pav.).

Gerokai įspūdingiau atrodo užimtųjų rodiklio pagal lytį skirtumų priklausomybė nuo amžiaus. Pagal tradicinę žmoniškųjų išteklių elgsenos darbo rinkoje tipologinę schemą (1998 m.), užimtųjų skaičius augo iki vidutinio gyventojų amžiaus, tačiau didėjant amžiui – mažėjo. Tolesnėje retrospektyvoje turime apytikrą stulpeliais pavaizduotą užimtumo piramidę, kurios kairioji įstrižainė rodo užimtųjų skaičiaus rodiklio didėjimą jaunimo amžiaus grupėse, dešinioji – laipsnišką jo mažėjimą vidutinio ir jaunimo amžiaus grupėse (20 pav.). Žinoma, piramidė dėl gyventojų skaičiaus kaitos netolygumų ir užimtumo skirtumų yra gana netaisyklinga. Tačiau ji pakankamai vaizdžiai atspindi užimtųjų šalyje pasiskirstymo priklausomybę nuo amžiaus tolesnėje retrospektyvoje. Nepaisant to, kad ilguoju laikotarpiu (1998–2021 m.) jaunimo užimtumas šalyje išaugo, užimtųjų skaičius pagal lytį jaunų žmonių amžiaus grupėse dėl demografinio veiksnio poveikio sumažėjo. Bet per visą stebimą laikotarpį užimtųjų skaičiaus kreivių pasiskirstymas pagal amžių kardinaliai pasikeitė. Maksimalus užimtųjų skaičius vyrų grupėje pasislinko į kairę pusę, moterų amžiaus grupėje matome užimtųjų skaičiaus „jaunėjimą“. Požymiai rodo, kad jaunimas šio

dešimtmečio pradžioje sparčiau integruojasi į darbo rinką nei stebimo laikotarpio pradžioje. Taigi nagrinėjamo laikotarpio pabaigoje dirbančių vyrų buvo daugiau jaunesnėse amžiaus grupėse, moterų – vyresnėse (20 pav.).

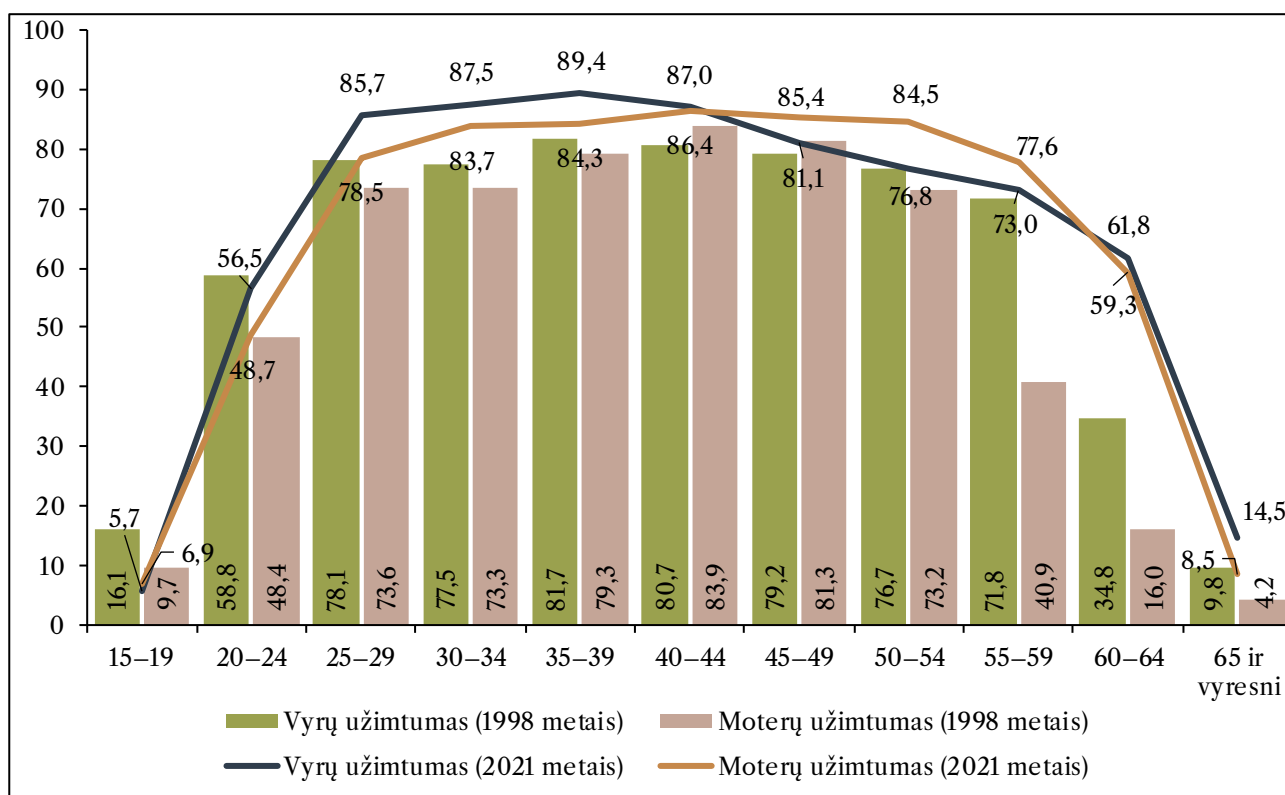
19 pav. Gyventojų užimtumo lygis pagal amžiaus grupes Lietuvoje ekonominių nuosmukių poveikio metais – 2001, 2010 ir 2020 m. (proc.)

20 pav. Užimtų vyrų ir moterų skaičiaus pasiskirstymo pagal amžių Lietuvoje įvertinimas 1998 ir 2021 m., Valstybės duomenų agentūros duomenimis (tūkst.)

Užimtų moterų pasiskirstymas pagal amžių iš dalies primena M raidės formos kreivę, kadangi stebimi du užimtųjų skaičiaus padidėjimo pikai (lokaliniai maksimumai). Pastarajam pasiskirstymui įtakos turi ir demografinių veiksnių poveikis, tačiau sumažėjusį užimtų moterų skaičių sąlygoja ir išaugęs moterų krūvis auginant nepilnamečius vaikus. Šių veiksnių poveikis užimtų moterų skaičiaus raidai yra diskusinis ir mažai tirtas klausimas. Kita vertus, akivaizdu viena, kad žymūs socialiniai-demografiniai pokyčiai užimtųjų skaičiaus kaitai „sugriovė“ prieš kelis dešimtmečius egzistavusią piramidės viršūnę ir turėtų būti interpretuojami labiau kaip šalies demografinių struktūrų deformacijos pasekmė.

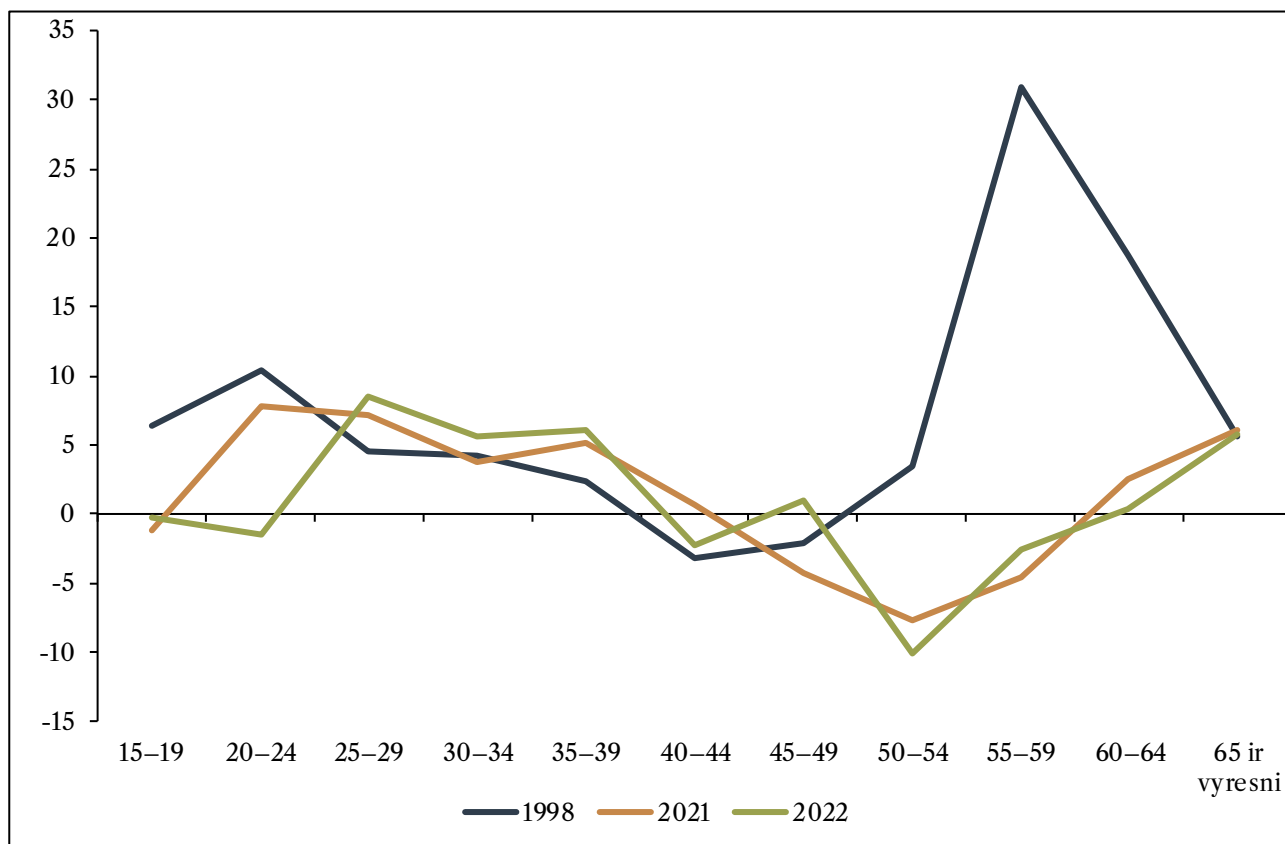
Kitaip nei užimtųjų skaičiaus pasiskirstymas, kurio forma priklausomai nuo amžiaus kardinaliai pasikeitė, užimtumo lygio priklausomybė pagal lytį yra kūgio formos, primena parabolę ir per ilgą laikotarpį išlaikė didesnę santykinę pastovumą nei ankstesnėje nagrinėto absoliutinio rodiklio priklausomybės nuo amžiaus diagramoje. Tačiau ir užimtumo lygio atveju atskirose amžiaus grupėse stebimi gana ryškūs šio rodiklio pokyčiai. Užimtumo lygis gerokai sparčiau nei vidutiniškai padidėjo 30–39 metų amžiaus gyventojų grupėse (21 pav.). Tai amžiaus intervalas užimtiesiems pereinant iš brandaus jaunimo į vidutinio amžiaus grupę. Ilginant pensinį amžių, 1998–2021 m. laikotarpiu ypač išaugo pagyvenusių žmonių (60–64 metų amžiaus grupės) užimtumas (ypač moterų). Tuo tarpu jaunesnių (45–59 metų amžiaus) gyventojų užimtumas šalyje keitėsi labai įvairiai. Sparčiau ilginant moterų pensinį amžių, vidutinio ir vyresnio amžiaus moterų užimtumas šalyje augo gerokai greičiau nei vyrų. Tačiau nerimą kelia gana ryškus šalies vyrų užimtumo lygio 2021 m. kreivės kritimas (nuo 40–44 metų amžiaus). Per visus 1998–2021 m. faktiškai beveik neišaugo brandesnio amžiaus (50–59 metų amžiaus) vyrų užimtumas, nors moterų atveju buvo matomas žymūs jo didėjimo proveržis. Šis nesėkmingas vyrų užimtumo pokyčio proveržis galimai galėtų būti paaiškinamas iš dalies ir tuo, kad ilguoju laikotarpiu sumažėjo darbuotojų poreikis tradicinėse veiklose, kur vyravo vyriškos profesijos, tuo tarpu integruotis į besiplečiantį paslaugų sektorių vyresnio amžiaus vyrams buvo gana sudėtinga.

21 pav. Vyrų ir moterų užimtumo lygio pasiskirstymas Lietuvoje pagal amžių 1998 ir 2021 m., Valstybės duomenų agentūros duomenimis (proc.)

Kardinalūs gyventojų užimtumo pokyčių skirtumai šalyje pagal lytį matyti žemiau pateiktoje diagramoje (22 pav.). Pagal pirmąjį tradicinio užimtumo scenarijų (remiantis 1998 m. duomenimis) vyrų užimtumas šalyje viršijo moterų užimtumą beveik visose amžiaus grupėse (išimtis buvo tik 40–44 ir 45–49 metų amžiaus grupės), o atskirose grupėse užimtumo atotrūkis pagal lytį buvo itin žymus. Pagal dabartinius duomenis, gyventojų užimtumo lygio diferenciacija pagal lytį itin sumažėjo, gerokai padidėjus moterų užimtumui per stebimą laikotarpį. Nepaisant to, daugelio amžiaus grupių moterų užimtumas šiame dešimtmetyje išliko mažesnis nei vyrų. Tai būdinga ir jaunimui, nors jauniausiose amžiaus grupėse (iki 24 metų amžiaus) moterų užimtumas atskirais šio dešimtmečio metais jau gali viršyti vyrų užimtumą.

22 pav. Vyrų ir moterų užimtumo lygio skirtumai Lietuvoje, Valstybės duomenų agentūros duomenimis (proc. punktais)

Išvados

Nagrinėjant situacijos darbo rinkoje pokyčius ekonominių krizių metais (2010 ir 2020 m.), tyrime pateiktose diagramose atsispindi, kad nepaisant jų poveikio, užimtumo lygis Lietuvoje išaugo visose gyventojų amžiaus grupėse. Itin sparčiai augo 50–64 metų amžiaus žmonių užimtumas, tačiau darbuotojų skaičiaus augimas jaunimo amžiaus grupėse buvo lėtesnis. Panašius teigiamus pokyčius matome lyginami ir 2001, ir 2020 m. darbo rinkos nuosmukių metus. Teigiami užimtumo poslinkiai Lietuvoje stebimi lyginant ir situacijos darbo rinkoje gerėjimo laikotarpių pikų metus (pvz., 2007 ir 2022 m.), tačiau šie pokyčiai buvo daug mažesni, lyginant su jau minėtais nuosmukių laikotarpiais. Persasi paprasta išvada, kad bent jau pandemijos krizės metu pavyko žymiai sumažinti neigiamą ekonominio nuosmukio poveikį gyventojų užimtumui šalyje. Pabrėžtina, kad per visą 1998–2022 m. laikotarpį sparčiausiai augo 25–34 metų amžiaus jaunimo grupių užimtumas (ypač 30–34 metų amžiaus), tuo tarpu 15–24 metų amžiaus grupėse šis rodiklis didėjo gerokai lėčiau.

Pastebėta, kad nepaisant pandemijos krizės poveikio, jaunų moterų aktyvumas darbo rinkoje 2020 m. didėjo ir vėliau dar augo. Ši pozityvi tendencija gali būti prieštaringo pobūdžio, nes itin paspartėjęs jaunų moterų (iki 24 metų amžiaus) užimtumo augimas gali turėti ir neigiamą įtaką gimstamumo rodiklio dinamikai šalyje. 2019–2022 m. jau 15–19 metų amžiaus jaunų merginų užimtumas netgi viršijo vaikinų užimtumą, o 2022 m. analogiška tendencija pastebima ir 20–24 metų amžiaus grupėse (vyrų ir moterų užimtumo skirtumas pirmą kartą buvo neigiamas).

Analizės rezultatai pagal lytį rodo, kad 1998 m. 15–29 metų amžiaus vyrų aktyvumas siekė apie du trečdalius darbo jėgos, o 15–24 metų amžiaus vyrų – pusę. Žymus šio rodiklio nuosmukis jaunimo amžiaus grupėse pagal lytį šalyje stebėtas iki ankstesnės pasaulinės ekonominės krizės (2008 m.). Tačiau jaunų vyrų aktyvumas vėliau taip ir nepasiekė maksimalaus pradinio lygio.

Vienodėjant vyrų ir moterų užimtumo galimybes, užimtumo lygio diferenciacija pagal lytį gerokai sumažėjo. Tačiau jaunimo užimtumo lygio skirtumai pagal lytį mažėjo labai netolygiai, nes žymiai priklausė nuo ekonominės raidos ciklo poveikio. Ekonominių pakilimų metais skirtumas tarp moterų ir vyrų užimtumo gerokai padidėdavo, o kriziniais laikotarpiais sumažėdavo. Nepaisant to, daugumos amžiaus grupių moterų užimtumas šiame dešimtmetyje išliko mažesnis nei vyrų. Sparčiau ilginant moterų pensinį amžių, vidutinio ir vyresnio amžiaus moterų užimtumas šalyje augo gerokai greičiau nei vyrų. Bet nerimą kelia gana ryškus spartesnis vyrų užimtumo lygio 2021 m. kreivės kritimas (nuo 40–44 metų amžiaus). Be to, nuo 40 iki 60 metų amžiaus vyrų užimtumas mažėjo gerokai sparčiau nei moterų.

Literatūra

- Abzhan, Z., Bekzhanova, T., Nukesheva, A., Abdurakhmanov, M., Aitkhozhina, L. ir Bulkhairova, Z. (2020). Peculiarities of youth unemployment: a case study. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(4), 3438–3454. Prieiga per internetą: [https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4\(57\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2020.7.4(57)).
- Bernal-Verdugo, L., Furceri, D. ir Guillaume, D. (2012). Labor market flexibility and unemployment: New empirical evidence of static and dynamic effects. *Comparative Economic Studies*, 54(2), 251–273. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1057/ces.2012.3>.
- Brazienė, R. (2017). Jaunimo perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką. Darbo rinkos pokyčiai: problemos ir galimybės. *Lietuvos socialinė raida* 6, 88–102.
- Brazienė, R. (2020). From Education to the Labour Market in Lithuania: The Role of the Youth and Parental Education. *The Annals of the American Academy of Social and Political Science*, 688(1), 155–170.
- Brazienė, R. ir Mikutavičienė, I. (2015). Diskriminacijos dėl amžiaus raiška Lietuvos darbo rinkoje. *Filosofija. Sociologija*, 26(2), 87–98.
- Bruscha, M. ir Büsch, V. (2013). Desire to Continue Working and Job-related Factors of Older Workers in Germany. *Total Quality Management & Business Excellence*, 24(7–8), 970–979.
- Cefalo, R. ir Scandurra, R. (2021). Territorial disparities in youth labour market chances in Europe. *Regional Studies, Regional Science*, 8(1), 228–238. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1080/21681376.2021.1925580>.
- Corsi, M. ir Lodovici, M. S. (2013). *Active Ageing and Gender Equality*. Working Paper 13 (004). Université Libre de Bruxelles – Solvay Brussels School of Economics and Management Centre Emile Bernheim.
- Eurostato duomenų bazė. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
- Fana, M., Tolan, S., Torrejón, S., Urzi Brancati ir Fernandez-Macias, E. (2020). The COVID Confinement Measures and EU Labour Markets, European Commission, JRC Technical Reports. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.2760/079230>.
- From School to Work: An Analysis of Youth Labour Market Transitions*. (2019). ILOSTAT. Prieiga per internetą: https://ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_732422.pdf.

- Goldsmith, A. H., Veum, J. R. ir Darity Jr., W. (1997). Unemployment, Joblessness, Psychological Wellbeing and Self-esteem: Theory and Evidence. *The Journal of Socio-Economics*, 26(2), 133–158. Prieiga per internetą: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1053535797900305>.
- Gruževskis, B. (2022). Nedarbo ekonominės ir socialinės pasekmės. In *Darbo rinkos politikos pagrindai*. Vilnius: VU leidykla.
- Gruževskis, B. ir Brazienė, R. (2017). Nesaugus užimtumas ir jo pokyčių tendencijos. *Lietuvos socialinė raida* 6, 170–192.
- Gruževskis, B. ir Stankuniene, V. (2018). 'Lithuania', in *Ageing Workforce, Social Cohesion and Sustainable Development. Political Challenges within the Baltic Sea Region* (p. 31–37). Population Europe Discussion Papers Series 9. Berlin: Max Planck University. Prieiga per internetą: <https://www.population-europe.eu/discussion-paper/discussion-paper-no-9-ageing-workforce-social-cohesion-and-sustainable-development>.
- Jahoda, M. (1981). Work, Employment, and Unemployment: Values, Theories, and Approaches in Social Research. *American Psychologist*, 36(2), 184–191. Prieiga per internetą: <https://psycnet.apa.org/record/1981-33698-001>.
- Kaprans, M., Rämmer, A., Kulm, M. L., Labanauskas, L. ir Rasnaca, L. (2022). *Youth studies*.
- Makštutis, A. ir Vijeikis, J. (2008). Jaunimo įsidarbinimo problemos Lietuvoje. *Vadyba*, 2(13), 78–81. Prieiga per internetą: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04-2008~1367171987827/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>.
- Mikulionienė, S. ir Rapolienė, G. (2016). Vyresnio amžiaus žmonių mitybos nuostatos ir praktikos – prielaida stratifikacijai pagal amžių? *Filosofija. Sociologija*, 27(2), 173–182.
- Mina, W. (2023). Do labor markets and the social contract increase female youth unemployment in the GCC countries? *Middle East Development Journal*, 15(1), 130–150. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1080/17938120.2023.2206759>.
- Moskvina, J. ir Žalimienė, L. (2020). Vyresnio amžiaus žmonių mokymosi visą gyvenimą skatinimas Lietuvoje. *Lietuvos socialinė raida*, 9, 91–108.
- Mursa, G. C., Iacobuță, A.-O. ir Zanet, M. (2018). An EU level analysis of several youth unemployment related factors. *Studies in Business and Economics*, 13(3), 105–117. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.2478/sbe-2018-0038>.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė, L. ir Pocius, A. (2020). Darbo rinkos politikos rezultatus išreiškiančių bendrųjų ir tikslinių grupių rodiklių kaitos įvertinimas. *Lietuvos statistikos darbai*, 59(1), 1–13. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/LJS.2020.16784>.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė, L., Pocius, A. ir Krutulienė, S. (2021). Pažeidžiamų gyventojų grupių nedarbo situacijos Baltijos šalių darbo rinkoje įvertinimas (Assessment of the unemployment situation of vulnerable groups in the labour market of the Baltic States). *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 21, 8–25. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/STEPP.2021.34>.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė, L. (2006). *Jaunimo nedarbo socialinių ekonominių pasekmių vertinimas bei jo mažinimas Lietuvoje*. Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė, L., Gruževskis, B., Pocius, A. ir Moskvina, J. (2007). *Jaunimo įsitvirtinimo Lietuvos darbo rinkoje galimybių tobulinimas*. Studija. Vilnius: Darbo ir socialinių tyrimų institutas.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė, L. ir Moskvina, J. (2008). Socialiai pažeidžiamo jaunimo problemos integracijos į darbo rinką kontekste. *Filosofija. Sociologija*, 19(2), 41–54.
- Okunevičiūtė-Neveauskienė, L. ir Pocius, A. (2020). Darbo rinkos politikos rezultatus išreiškiančių bendrųjų ir tikslinių grupių rodiklių kaitos įvertinimas. *Lietuvos statistikos darbai*, 59(1), 1–13.
- Osipova, L. B., Kolesnik, E. A. ir Goreva, O. M. (2018). The Infrastructure Support for the Development of the Youth Sector in the Regional Labor Market. *Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast*, 11(2), 175–191. doi: 10.15838/esc.2018.2.56.12
- Pastore, F. (2018). Why is Youth Unemployment so High and Different Across Countries? In *IZA, World of Labour*. Prieiga per internetą: <https://wol.iza.org/articles/why-is-youth-unemployment-so-high-and-different-across-countries/long>.

- Pocius, A. (2010). Padėties darbo rinkoje pokyčiai, užimtumo ir nedarbo rodiklių taikymo metodiniai ypatumai. *Lietuvos statistikos darbai*, 49. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/LJS.2010.13944>.
- Pocius, A. (2021). Lietuvos jaunimas ir pagyvenę asmenys darbo rinkoje: nedarbo pasikeitimų vertinimas lyginamosios analizės kontekste. *Lietuvos socialinė raida*, 10, 55–77.
- Raffe, D. (2014). Explaining national differences in education–work transitions: Twenty years of research on transition systems. *European Societies*, 16(2), 175–193.
- Reiter, H (2015). Youth Research as Transformative Social Critique: Uncertainties of Young People in Post–socialist Lithuania. In *A Critical Youth Studies for the 21st Century*, p. 349–367. Prieiga per internetą: https://doi.org/10.1163/9789004284036_025.
- Roberts, K. (2022). Political economy and young people’s transitions from education–to–work in the UK during and following the 2020 and 2021 lockdowns. *Journal of Youth Studies*, 26(9), 1147–1162. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1080/13676261.2022.2077641>.
- Scandurra, R., Cefalo, R. ir Kazepov, Y. (2020). School to work outcomes during the Great Recession, is the regional scale relevant for young people’s life chances? *Journal of Youth Studies*, 1–25. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1080/13676261.2020.1742299>.
- Scandurra, R., Cefalo, R. ir Kazepov, Y. (2021). Drivers of youth labour market integration across European regions. *Social Indicators Research*, 154(3), 835–856. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1007/s11205-020-02549-8>.
- Tamesberger, D. (2017). Can welfare and labour market regimes explain cross–country differences in the unemployment of young people? *International Labour Review*, 156(3–4), 443–464. Prieiga per internetą: <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/ilr.12040>.
- Valstybės duomenų agentūros (buvusio Lietuvos statistikos departamento) duomenų bazė. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/statistiniurodikliu-analize1>.

ANALYSIS OF DEMOGRAPHIC LABOUR MARKET INDICATORS AMONG DIFFERENT AGE GROUPS OF YOUNG PEOPLE FROM 1998 TO 2022

Laima OKUNEVIČIŪTĖ-NEVERAUSKIENĖ
Department of Labour Market Research
at the LCSS Institute of Sociology
A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius, Lithuania
laima.okuneviciute@dsti.lt

Arūnas POCIUS
Department of Labour Market Research
at the LCSS Institute of Sociology
A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius, Lithuania
arunas.pocius@dsti.lt

Summary

During the period of 1998–2022 the Lithuanian labour market underwent major changes. Social transformations have significantly changed the view of the country’s labour market and the demographic groups participating in it. As research shows, the situation in the labour market does not remain stable for a long time, since its development is characterized by cyclicity, which is related with the change of economic ups and downs (crises). The relevance of this publication is determined by the lack of stability in the labour market and the high uncertainty of its deve-

lopment. The research includes the analysis of long-term changes in the country's labour market in terms of age and gender. Priority is given to youths, who are particularly vulnerable in crisis situations. However, the transformation of the labour market is observed including various changes in the integration opportunities among *different generations*. The publication also pays great attention to the analysis of labour market indicators by gender, the differences of unemployment and employment indicators are assessed.

Keywords: demographic processes, labour market, youth, integration.

LIETUVOS KAIMO GYVENAMŲJŲ VIETŲVIŲ TINKLO KAITOS TENDENCIJOS XXI AMŽIUJE

Edis KRIAUCIŪNAS
LSMC Sociologijos instituto
Regionų ir miestų tyrimų skyrius
A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius
edis.geo@gmail.com

Rūta UBAREVIČIENĖ
LSMC Sociologijos instituto
Regionų ir miestų tyrimų skyrius
A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius
ruta.ubareviciene@gmail.com

Viktorija BARANAUSKIENĖ
LSMC Sociologijos instituto
Regionų ir miestų tyrimų skyrius
A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius
baranauskiene.viktorija@gmail.com

Donatas BURNEIKA
LSMC Sociologijos instituto
Regionų ir miestų tyrimų skyrius
A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius
donatas.geo@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje analizuojama kaimo gyvenviečių sistemos kaita Lietuvoje XXI a. daugiausia dėmesio skiriant 2011–2021 m. įvykusiems pokyčiams. Tyrimas atliktas remiantis Valstybės duomenų agentūros pateiktais 2001, 2011 ir 2021 metų visuotinių gyventojų ir būstų surašymo duomenimis; taip pat naudoti Registrų centro duomenys 2021 metų gyvenviečių skaičiui patikslinti.

Tyrimas atskleidė, kad Lietuvoje tęsiasi XX a. 10 dešimtmetyje prasidėję kaimo gyvenviečių transformacijos ir teritorijos poliarizacijos procesai. Daugeliu atvejų gyventojų skaičiaus kaitos kryptys ir tendencijos nesikeičia jau kelis dešimtmečius. Per 2001–2021 m. laikotarpį iš viso 14 793 (arba 82,5 proc.) Lietuvos kaimo gyvenvietės patyrė gyventojų skaičiaus sumažėjimą, gyventojų skaičius padidėjo 2 506 (13,9 proc.) gyvenvietėse, o 635 (3,5 proc.) gyvenvietėse skaičius nepasikeitė. Tyrimo rezultatai išryškino 2011–2021 m. vykusias nežymias gyvenviečių stabilizavimosi tendencijas periurbanizacijos zonoje⁶, taip pat periferinėse retai apgyventose teritorijose, pasižymintiose rekreacinių išteklių gausa ir patogia geografinė padėtimi didžiųjų miestų atžvilgiu;

---

⁶ Esančios už aktyvios miestų plėtros zonos (metropolinių zonų) esančios pusiau kaimo, pusiau miesto vietovės, glaudžiai susijusios su didžiaisiais miestais. Nuo didžiausių Lietuvos miestų šios vietovės nutolusios iki 45 min. kelio vykstant automobiliu.

anksčiau šiose srityse gyventojų skaičius pastebimai mažėjo. Apibendrinant, gyvenviečių sistema keičiasi lėtai, o pokyčius daugiausia sąlygoja per pastaruosius dešimtmečius beveik nepakitusios ekonominės, socialinės, demografinės tendencijos. Periferinėms kaimo gyvenvietėms agrarinėse vietovėse vystytis nėra nei demografinių išteklių, nei ekonominių priežasčių, ir atvirkščiai, gyvenvietėms nykti, žvelgiant į demografinius rodiklius, yra visos prielaidos. Atsižvelgus į iki šiol buvusias tendencijas, darytina išvada, kad per artimiausią dešimtmetį gyventojų skaičius stipriai sumažės (arba jų visiškai nebeliks) dar keliuose šimtuose mažiausių kaimo gyvenviečių.

Raktažodžiai: kaimo vystymasis, gyvenviečių geografija, kaimo gyvenvietės, depopuliacija.

Įvadas

Po komunistinės sistemos griūties daugelis Centrinės ir Rytų Europos valstybių susiduria su intensyviu gyventojų persiskirstymu tiek valstybės viduje, tiek ir platesniu regioniniu lygmeniu (Burneika, 2012; Lang et al., 2022; Iammarino, Rodriguez-Pose ir Storper, 2019; Kuhn, 2015; Barrios ir Strobl, 2009). Šis persiskirstymas daro įtaką ir gyvenviečių sistemai – funkciniais tarpusavio ryšiais susijusiai teritorijos gyvenviečių visumai. Postsocialistinėse šalyse gyvenviečių tinklo transformacijos procesai ypač priklauso nuo istorinių aplinkybių (Farago, 1999; Bihari ir Kovács, 2006; Timár ir Kovács, 2009). Kaip ir kitų postsocialistinių šalių, Lietuvos gyvenviečių sistema vystosi laisvosios rinkos sąlygomis ir jos raidos kryptys yra svarbus rodiklis, atspindintis visuomenės teritorinės organizacijos pokyčius. Intensyvūs gyventojų teritorinio persiskirstymo procesai keičia ir gyvenviečių teritorinę sistemą: vienos teritorijose gyvenvietės auga ir teritoriškai plečiasi, o kitose mažėjant gyventojų – nyksta ir išnyksta. Vidinė ir tarptautinė migracijos nevienodai keičia demografinius rodiklius skirtingose vietovėse. Iš periferinių vietovių išvykstant jaunesnio amžiaus žmonėms, šios teritorijos nyksta labiausiai (Daugirdas et al., 2013; Miggelbrink ir Meyer, 2015; Baranauskienė, 2021; Baranauskienė ir Burneika, 2021; Pociūtė-Sereikienė, 2019; Pociūtė-Sereikienė et al., 2019; Ubarevičienė ir van Ham, 2017; Ubarevičienė et al., 2016). Lietuva kartu su Latvija ir Estija yra vienos iš pirmaujančių pasaulyje pagal gyventojų skaičiaus mažėjimo tempus (Berzins ir Zvidrins, 2011; Civinskas et al., 2011; Ubarevičienė, 2018).

Pristatant tyrimo rezultatus, svarbu atkreipti dėmesį į keletą Lietuvos kaimo apgyvenimo sistemos ypatybių. Pirmiausia, apgyvendinimo sistema yra gana inertiška ir vėliau reaguoja į bendruosius socialinius ekonominius pokyčius ir krizes. Nors liberalioji ekonominė sistema palanki teritorijos poliarizacijai – centrų vystymuisi ir periferijos nykimui, reikia paminėti ir tai, kad ekonominių krizių laikotarpiais Lietuvos kaimiškos vietovės (jų ekonomika, pvz., žemės ūkis) nukentėdavo mažiau nei miestai (Kriauciūnas ir Burneika, 2019). Štai 2008–2009 m. ekonominės krizės laikotarpiu Lietuvos žemės ūkis praktiškai nenukentėjo (Kriauciūnas, 2010). Ne išimtis ir paskutinė COVID-19 krizė, kurios metu stipriai išaugo gyvenamosios vietos kaime populiarumas (Liutikas et al., 2023; Kriauciūnas et al., 2023). Tad bendrame ekonominio augimo kontekste augo didmiesčiai ir nyko periferinės vietovės, tačiau ekonominių krizių laikotarpiais kaimiškos vietovės Lietuvoje laimėdavo pralaiminčių miestų kontekste.

Šiame straipsnyje analizuojama kaimo gyvenviečių sistemos kaita Lietuvoje XXI a. daugiausia dėmesio skiriant 2011–2021 m. įvykusiems pokyčiams. Pastaruoju dešimtmečiu vykę pokyčiai lyginami su ankstesniu (2001–2011 m.) periodu. Straipsnio tikslas – atskleisti svarbiausius Lietuvos kaimo apgyvenimo kaitos XXI a. dėsningumus ir regionines ypatybes.

Finansavimą skyrė Lietuvos mokslo taryba (LMTLT), sutarties Nr. [S-MIP-21-57].

1. Metodologija

Straipsnyje analizuojamos Lietuvos kaimo gyvenviečių sistemos transformacijos ir jų regioninės ypatybės 2011–2021 metais. Gauti rezultatai lyginami su 2001–2011 m. įvykusiais pokyčiais ir analizuojami visi 2001–2021 m. įvykę kaimo gyvenviečių sistemos pokyčiai. Tyrimas atliktas remiantis Valstybės duomenų agentūros pateiktais 2001, 2011 ir 2021 metų visuotinių gyventojų ir būstų surašymo duomenimis (Valstybės duomenų, 2023), taip pat naudoti LSMC Sociologijos instituto iš Valstybės duomenų agentūros įsigyti oficialiai neskelbiami 2021 m. gyventojų surašymo metu surinkti duomenys apie mažiau nei 10 gyventojų turinčias kaimo gyvenamasias vietas. Kai kurioms tendencijoms palyginti ir išryškinti naudoti ir sovietmečiu vykdytų gyventojų surašymų duomenys (Lietuvos TSR, 1974; 1989 metų, 1991). Terminai „kaimo gyvenamoji vietovė“ ir „kaimo gyvenvietė“ čia vartojami kaip sinonimai.

Straipsnyje analizuojama Lietuvos kaimo gyvenviečių sistema, tad būtina paaiškinti kai kurias šios sistemos ypatybes, juolab kad jos susijusios su metodologiniais klausimais. Šiame kontekste išsiskiria trys Lietuvoje egzistuojančių kaimo gyvenviečių grupės: 1) gyvenvietės su gyventojais, 2) negyvenamos kaimo gyvenvietės, kuriose yra registruotų būstų, ir 3) gyvenvietės, kuriose nėra nei gyventojų, nei būstų. Ankstesnių gyventojų ir būstų surašymų metu (2001, 2011 m. ir sovietmečiu vykdytų) buvo surašytos visos minėtos grupės, o 2021 m. gyventojų surašymo metu fiksuotos tik pirmosios dvi gyvenviečių grupės. Tokie metodikos pokyčiai apsunkino atskirų metų duomenų palyginimą, todėl, tikslinant gyvenviečių skaičių, buvo naudoti Registrų centro atviri duomenys (Registrų centras, 2023a; 2023b).

Svarbu ir tai, kad analizuojamu laikotarpiu visoje šalyje buvo rengiami ir tvirtinami gyvenamųjų vietovių teritorijų ribų nustatymo planai. Registrų centro duomenimis, iki 2021 m., gyvenamųjų vietovių teritorijų ribos buvo nustatytos ir patvirtintos 46 šalies savivaldybėse (Registrų centras, 2021). Tikslinant gyvenamųjų vietovių ribas, dalis kaimiškų gyvenamųjų vietovių buvo panaikintos. Registrų centro duomenimis, laikotarpiu tarp gyventojų surašymų (nuo 2011 m. kovo mėn. iki 2021 m. sausio mėn.) buvo išregistruota 560 gyvenamųjų vietovių. Šis „išregistravimo“ procesas labai skyrėsi atskirose savivaldybėse. Daugiausia gyvenamųjų vietovių panaikinta Švenčionių (44 gyvenamosios vietovės), Ukmergės (40), Kėdainių (39), Akmenės (35) rajonų savivaldybėse. Rengiant ir tvirtinant minimus planus, dalis išregistruotų gyvenamųjų vietovių buvo negyvenamos, tačiau kai kuriais atvejais šalia esančios gyvenvietės buvo sujungiamos vieną arba daugiau buvusių gyvenviečių pavadinimų panaikinant (taip oficialiai buvo panaikintos ir pačios gyvenvietės). Tad gyvenamosios vietovės buvo išregistruotos ne tik todėl, kad jose nebuvo gyventojų ir būstų, bet ir dėl administracinių ribų perkėlimo (gyvenvietės registruose nebeliko, tačiau pastatai ir gyventojai „priskirti“ kitai gyvenvietei). Be to, vyko ne tik išregistravimo procesas, bet buvo ir naujai įregistruojamų gyvenamųjų vietovių. Laikotarpiu tarp gyventojų surašymų naujos gyvenvietės įregistruotos 26 savivaldybių teritorijose. Iš viso buvo įregistruota 112 gyvenamųjų vietovių, daugiausia – Pakruojo (12), Biržų (11), Kaišiadorių (10), Šilalės (10) rajonų savivaldybėse.

Šiam tyrimui atlikti buvo sudaryta visų Lietuvos kaimo gyvenamųjų vietovių duomenų bazė (bendra ir savivaldybių). Į ją įtrauktos gyvenvietės, kurios pagal 2021 m. gyventojų surašymo duomenis turėjo atitikmenį 2011 m. gyventojų surašyme. Be to, papildomai buvo įtrauktos tos gyvenvietės, kuriose 2011 m. buvo gyventojų, o pagal 2021 m. gyventojų surašymo duomenis šių gyvenviečių nebebuvo (jos fiksuotos kaip išnykusios). Minėta, kad kai kurios gyvenvietės (ar jų dalys), tvirtinant gyvenamųjų vietovių teritorijų ribų nustatymo planus, buvo sujungtos su kitomis kaimo arba miesto gyvenvietėmis, šiuos pokyčius labai sunku fiksuoti. Tais atvejais, kai pokyčius atsekti įmanoma, išregistruotos gyvenvietės 2011 m. gyventojų skaičius buvo pridodamas prie tos gyvenvietės, prie kurios ji buvo prijungta, gyventojų skaičiaus

(pvz., prie Alantos miestelio prijungto Naujasodžio). Tačiau ne visada buvo įmanoma atsekti pokyčius, ypač jei tik dalis gyvenvietės buvo prijungta prie šalia esančio miesto. Štai dalis Šalčininkų kaimo prijungta prie Šalčininkų miesto; minėtame kaime 2011 m. gyveno 936 gyventojai, o 2021 m. – 36. Šis ir kiti panašūs atvejai nebuvo įtraukiami į tyrimui formuotą duomenų bazę, kas ir lėmė atsiradusius skirtumus. Į tyrimą taip pat nebuvo įtrauktos Vilniaus miestui priklausančios kaimo gyvenamosios vietovės.

Dėl aukščiau minėtų priežasčių tyrimui suformuotoje duomenų bazėje gyvenviečių skaičius skiriasi nuo gyventojų surašymo duomenų. Palyginamiesiems skaičiavimams buvo sudaryta iš viso 18 649 gyvenviečių bazė. Iš jų 17 205 gyvenvietės buvo apgyventos 2011 ir (ar) 2021 m., o 1 444 gyvenvietės ir vienais, ir kitais surašymo metais buvo negyvenamos. Lyginant su 2001 m., iš minėtos 18 649 gyvenviečių bazės 2001 ir (ar) 2021 m. apgyventos buvo 17 934 gyvenvietės, o 715 gyvenviečių ir vienais, ir kitais surašymo metais buvo negyvenamos.

Iš į tyrimo bazę įtrauktų gyvenviečių 2021 m. 15 953 gyvenvietės buvo su gyventojais (Gyventojų surašymo duomenimis, tokių (be Vilniaus mieste esančių) buvo 16 027). Neatitikimas tarp gyventojų surašymo duomenų ir šiam tyrimui sudarytos bazės – 74 gyvenvietės, arba 0,46 proc. Kaimo gyventojų skaičius, pagal gyventojų surašymo duomenis, 2021 m. buvo 893 625 (be Vilniaus miestui priklausančių kaimų), mūsų skaičiavimais – 892 869 (756 gyventojais, arba 0,08 proc., mažiau).

Iš į tyrimo bazę įtrauktų gyvenviečių 2011 m. apgyventos buvo 16 560 gyvenviečių (pagal 2011 m. gyventojų surašymo duomenis, Lietuvoje buvo 16 739 kaimo gyvenvietės su gyventojais). Neatitikimas tarp suformuotos bazės ir 2011 m. gyventojų surašymo duomenų – 179 gyvenvietės, arba 1,1 proc. Kaimo gyventojų skaičius, pagal visuotinio surašymo duomenis, 2011 m. buvo 1 012 218, mūsų sudarytoje bazėje – 1 004 131 (8 087 gyventojais, arba 0,8 proc. mažiau). Skirtumai tarp tyrimo bazės ir 2011 m. gyventojų surašymo duomenų atsirado dėl aukščiau minėtų administracinio pobūdžio pokyčių.

Tyrimo duomenų bazėje taip pat fiksuoti 2001 m. duomenys: įtrauktos tos gyvenvietės, kurios turėjo atitikmenį 2011 ir 2021 m. duomenyse – taita pati 18 649 gyvenviečių bazė, kurioje 2001 m. buvo 17 550 kaimo gyvenamųjų vietovių su gyventojais, gyventojų skaičius jose – 1 144 340. 2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, buvo 18 461 gyvenvietė su gyventojais, kuriose gyveno 1 151 874 gyventojų. Skirtumai, kaip ir aukščiau minėta, atsirado dėl administracinio pobūdžio pokyčių ir mažiausių gyvenamųjų vietovių nykimo.

Sudarius gyvenviečių bazę, buvo atliekamas tyrimas, kurio metu analizuotos konkrečių kaimo gyvenamųjų vietovių raidos tendencijos.

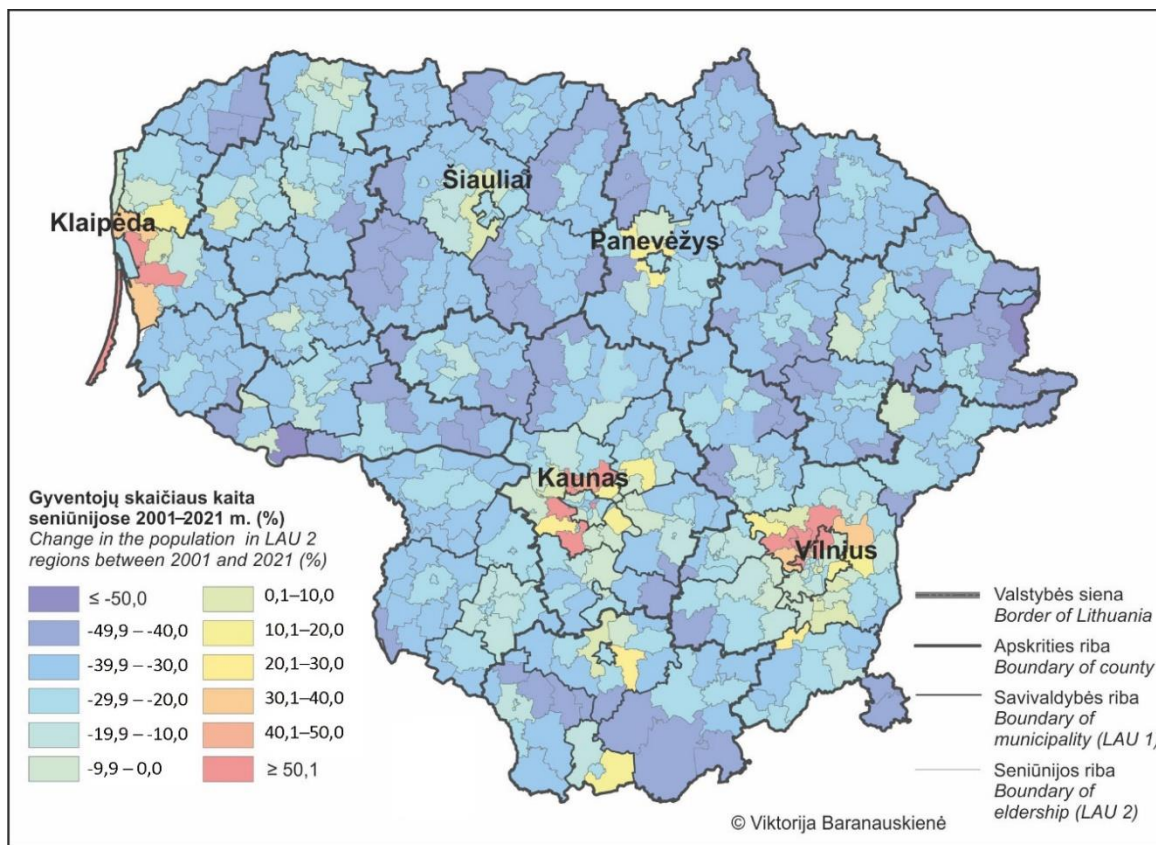
2. Rezultatai

2.1. Bendrieji kaimo apgyvenimo kaitos dėsningumai

2011 m. kaimo vietovėse gyveno 1 012,2 tūkst. nuolatinių gyventojų, o 2021 m. – 894 tūkst. Gyventojų kaime sumažėjo 118 tūkst., arba 11,7 proc. Tai dvigubai didesni depopuliacijos tempai nei mieste, kur 2011–2021 m. gyventojų skaičius sumažėjo 5,6 proc. Skaičiuojant nuo 2001 m. gyventojų skaičius Lietuvos kaimiškose vietovėse sumažėjo 257,9 tūkst., arba 22,4 proc. (Valstybės duomenų, 2023). Kaip matome, gyventojų skaičiaus kaitos (iš esmės – depopuliacijos) tempai tiek 2001–2011 m., tiek 2011–2021 m. laikotarpiais buvo labai panašūs.

Analizuodami teritorinius gyventojų skaičiaus pokyčių skirtumus (1 pav.), matome ankstesniais tyrimais Lietuvoje ir kitose Rytų Europos šalyse konstatuotus dėsningumus – gyventojų skaičius auga prie-

miesčių teritorijose ir sparčiai mažėja periferijoje (Lang et al., 2022; Barrios ir Strobl, 2009; Daugirdas et al., 2013; Burneika et al., 2017; Miggelbrink ir Meyer, 2015; Baranauskienė, 2019, 2021; Baranauskienė ir Burneika, 2021; Pociūtė-Sereikienė, 2019; Pociūtė-Sereikienė et al., 2019; Ubarevičienė ir van Ham, 2017; Ubarevičienė et al., 2016).

Parengta autorių pagal: Valstybės duomenų, 2023.

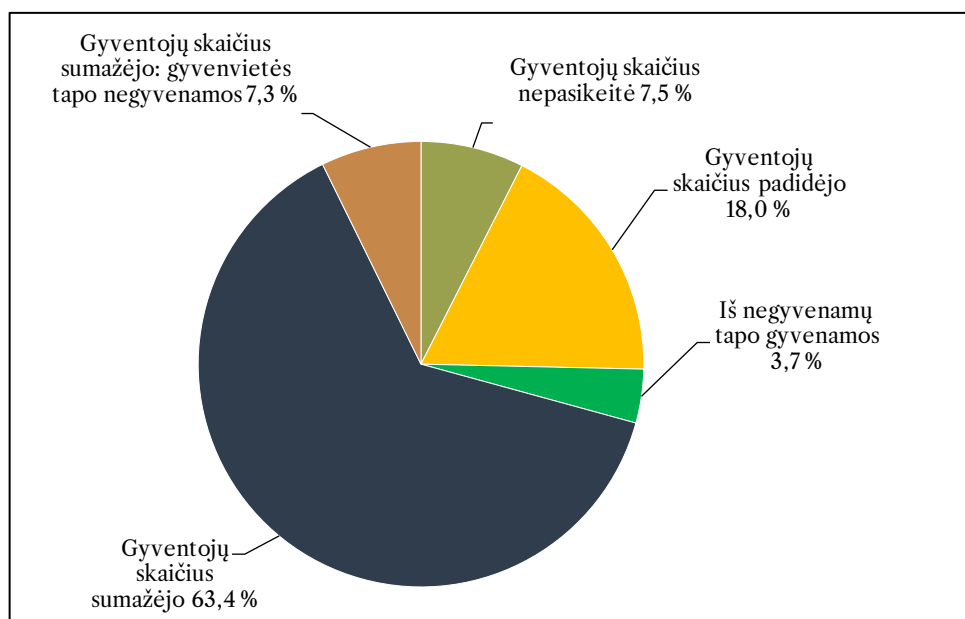
1 pav. Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos seniūnijose 2001–2021 m.

Gyventojų skaičiaus pokyčiai, be abejo, buvo lemiamas veiksnys, keičiantis gyvenviečių teritorinei sistemai. 2021 m. gyventojų surašymo duomenimis, Lietuvoje buvo 18 447 kaimo gyvenamosios vietovės; iš jų – 16 029 kaimo gyvenvietės su gyventojais ir 2 418 be gyventojų, bet su būstais (Valstybės duomenų, 2023). Papildžius Registrų centro duomenimis (t. y. pridėjus 2 469 gyvenamąsias vietas, kuriose nebuvo nei gyventojų, nei būstų), Lietuvoje 2021 m. iš viso buvo 20 916 kaimo gyvenamųjų vietovių (iš jų – 4 887 negyvenamos). Lyginant šiuos duomenis su 2011 m. surašymo duomenimis, matyti, kad 2011–2021 m. gyvenviečių su gyventojais skaičius sumažėjo 710, o gyvenviečių be gyventojų skaičius padidėjo panašiu skaičiumi – 686 (nuo 4 201 iki 4 887). Vidutinė kaimo gyvenvietė 2011 m. turėjo 60,5 gyventojų, 2021 m. – 55,8. Kaip minėta, gyvenviečių skaičiaus sumažėjimas sietinas tiek su gyventojų skaičiaus mažėjimu, kai gyvenvietėje nebelieka gyventojų, tiek ir su administraciniais pokyčiais – dėl analizuojamu laikotarpiu Lietuvoje intensyviai rengtų ir tvirtintų gyvenamųjų vietovių teritorijų ribų nustatymo planų.

2 paveiksle iliustruojami šiam tyrimui sudarytos Lietuvos kaimo gyvenviečių bazės duomenys. Nustatyti šie 2011–2021 m. (neskaičiuojant 1 444 gyvenviečių, kurios ir 2011 ir 2021 m. buvo negyvenamos; atlikti 17 205 gyvenviečių skaičiavimai) įvykę pokyčiai: gyventojų skaičius iš viso sumažėjo 70,7 proc. Lietuvos kaimo gyvenviečių, gyventojų skaičius padidėjo 21,7 proc. kaimo gyvenviečių, o 7,5 proc. kaimo gyvenviečių gyventojų skaičius nepasikeitė.

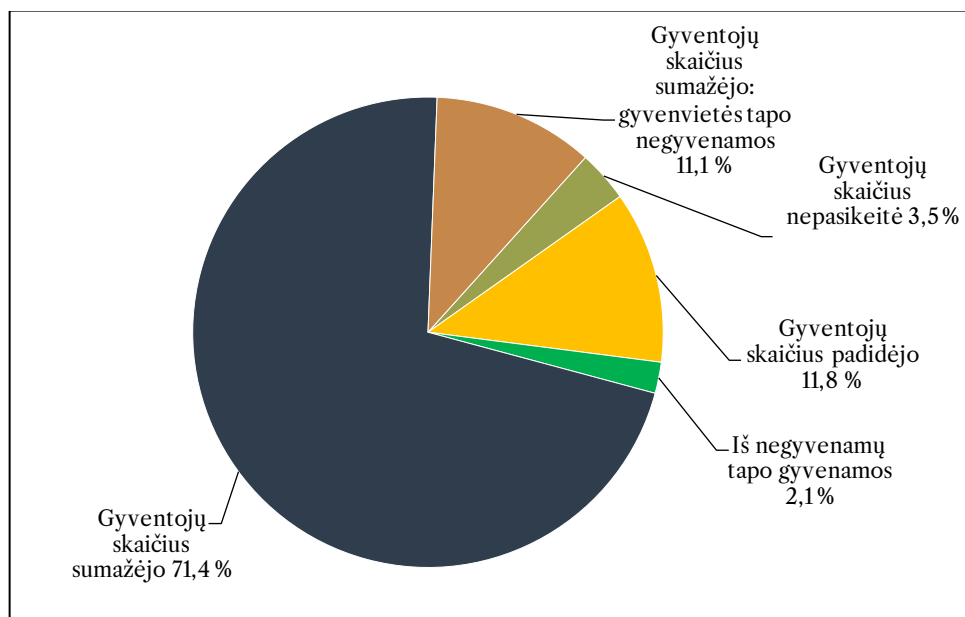
Iš minėto skaičiaus gyvenviečių, kuriose gyventojų mažėjo, dalis kaimo gyvenviečių tapo negyvenamos – 1 253 gyvenviečių, arba 7,3 proc. nuo analizuoto gyvenviečių skaičiaus. Iš negyvenamų tapo gyvenamomis 645 gyvenvietės, arba 3,7 proc. nuo analizuoto kaimo gyvenviečių skaičiaus (2 pav.).

Tose gyvenvietėse, kuriose 2011–2021 m. gyventojų skaičius didėjo (3,7 tūkst. su tomis, kurios iš negyvenamų tapo gyvenamos) jų padidėjo 58,2 tūkst., arba vidutiniškai 15,5 gyventojų vienoje gyvenvietėje. Gyvenvietėse, kuriose gyventojų sumažėjo (12,2 tūkst. gyvenviečių su tomis, kurios tapo negyvenamos), jų sumažėjo 169,5 tūkst., vidutiniškai po 14 gyventojų vienoje gyvenvietėje. Taigi gyvenviečių nykimo ar augimo tempai, skaičiuojant pagal gyventojus vienoje gyvenvietėje, panašūs, tačiau gyvenviečių, kurios augo, buvo 3,3 kartus mažiau.

Autorių skaičiavimai pagal: Valstybės duomenų, 2023.

2 pav. Gyventojų skaičiaus kaitos tendencijos Lietuvos kaimo gyvenvietėse 2011–2021 m.

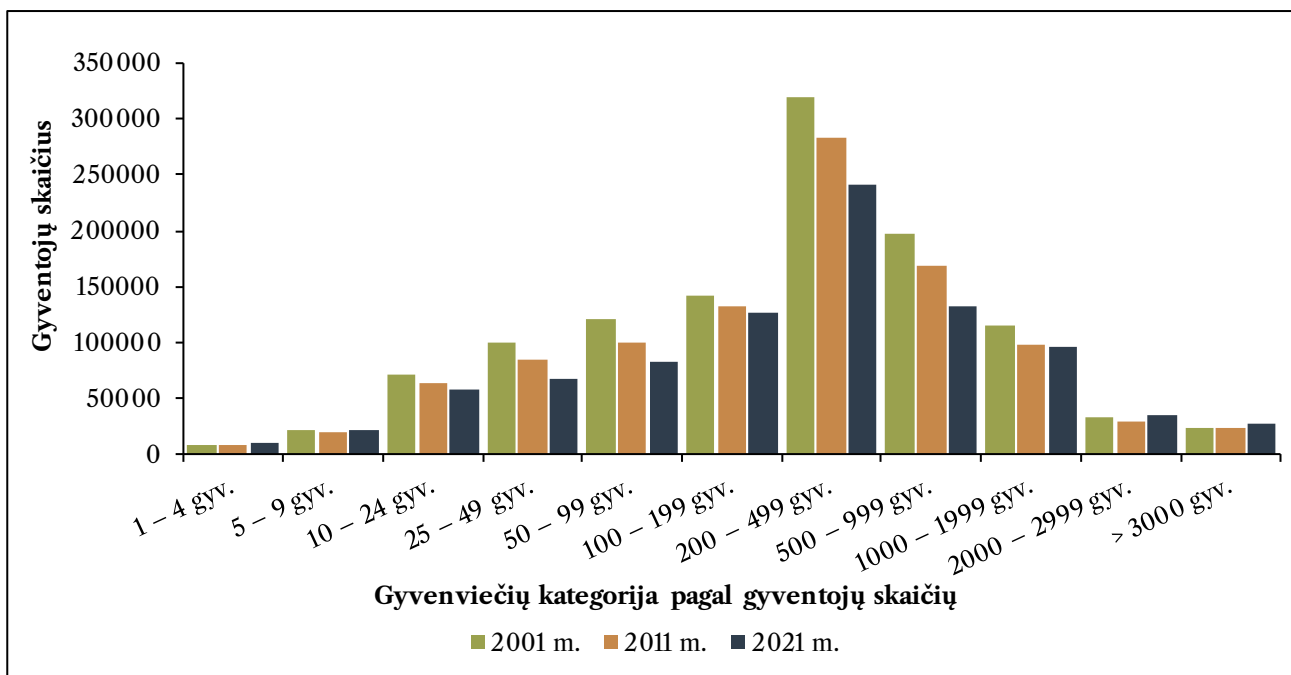

Autorių skaičiavimai pagal: Valstybės duomenų, 2023.

3 pav. Gyventojų skaičiaus kaitos tendencijos Lietuvos kaimo gyvenvietėse 2001–2021 m.

Lyginant su ankstesniu panašaus pobūdžio tyrimu ir jo rezultatais (Kriaučiūnas et al., 2014), galima teigti, kad pagrindiniai gyventojų kaitos dėsniniai kaimo gyvenvietėse išlieka labai panašūs (2001–2011 m. gyventojų mažėjo 74 proc. kaimo gyvenviečių, tad 2011–2021 m. gyvenviečių dalis, kuriose gyventojų mažėjo, buvo keliais procentais (3,2 proc.) mažesnė, ir atvirkščiai – gyvenviečių, kuriose gyventojų skaičius augo, dalis buvo atitinkamai (3,2 proc.) didesnė).

Autorių skaičiavimais, per 2001–2021 m. laikotarpį iš viso 14 793 (arba 82,5 proc.) Lietuvos kaimo gyvenvietės patyrė gyventojų skaičiaus sumažėjimą, gyventojų skaičius padidėjo 2 506 (13,9 proc.) gyvenvietėse, o 635 (3,5 proc.) gyvenvietėse skaičius nepasikeitė (3 pav.). Iš tų gyvenviečių, kurios mažėjo, dalis tapo negyvenamos (11,1 proc.), šį praradimą kiek kompensavo gyvenvietės, kurios iš negyvenamų tapo gyvenamos (2,1 proc.). Šių „atsirandančių“ ir „išnykstančių“ gyvenviečių raida turi tam tikrų ypatumų, kurie atskleidžiami analizuojant pokyčius, įvykusius skirtingo dydžio gyvenvietėse.

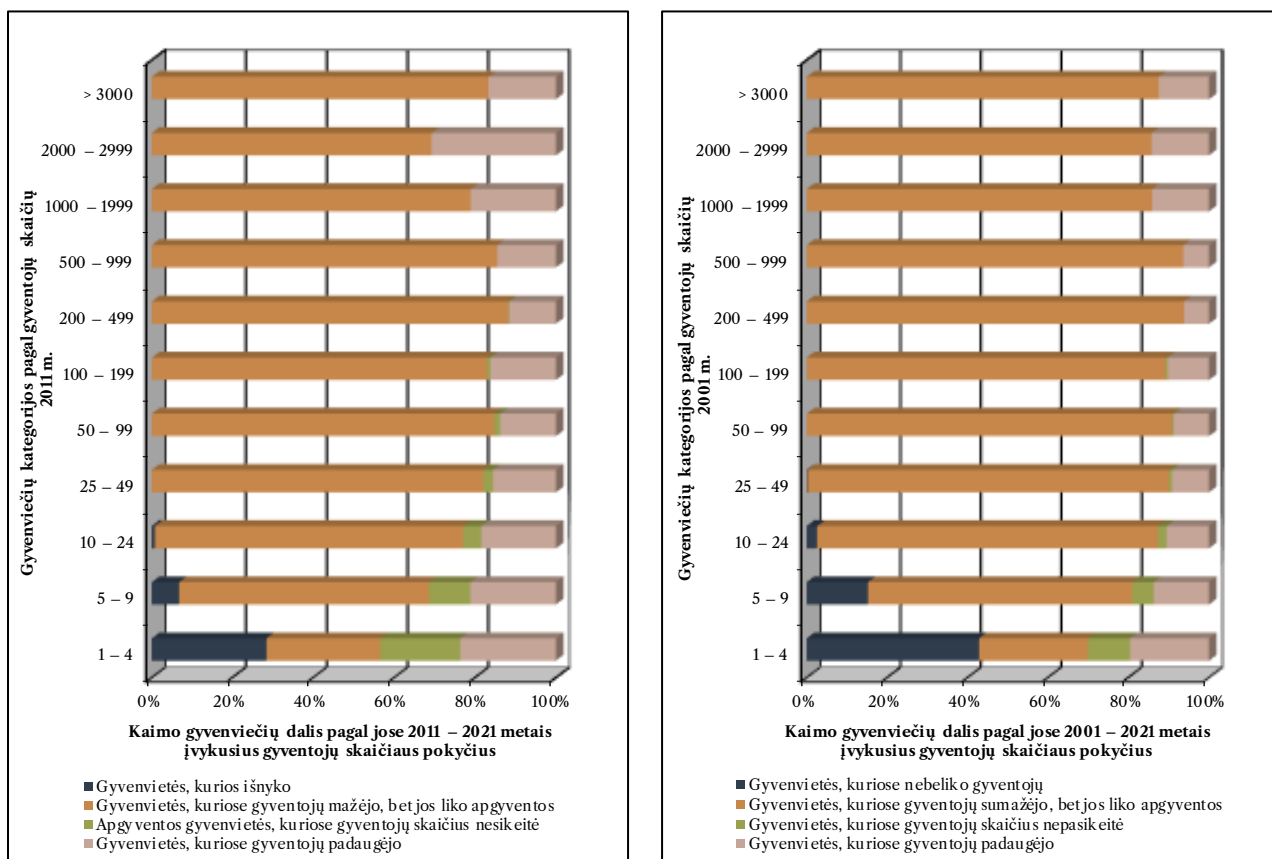
Autorių skaičiavimai pagal: Valstybės duomenų, 2023.

4 pav. Gyventojų skaičiaus pokyčiai skirtingo dydžio Lietuvos kaimo gyvenvietėse 2001, 2011 ir 2021 m.

4 paveiksle pateikiamas gyventojų pasiskirstymas skirtingo dydžio kaimo gyvenvietėse 2001, 2011 ir 2021 m. (Valstybės duomenų, 2023). Matoma, kad gyventojų mažėja visose gyvenviečių kategorijų grupėse, išskyrus mažiausių (mažiau nei 10 gyv.) ir didžiausių (2 tūkst. ir daugiau gyv.) gyvenviečių grupes. Tačiau tokio gyventojų skaičiaus pateikimo skirtingose gyvenviečių grupėse ypatybės atspindi gyventojų pasiskirstymą konkrečiu laiku, bet mažiau tinka atskleisti tuos pokyčius, kurie vyko konkrečiose gyvenvietėse. Analizuojant duomenis detalčiau, nustatyta, kad mažiausių gyvenviečių grupėse gyventojų daugėjo dėl to, kad mažėjant gyventojų didesnėse (10–24 ir 25–49 gyventojų grupėse) jos mažėdamos „persikėlė“ į mažesnes gyvenviečių grupes, todėl šiose grupėse padaugėjo gyventojų. Taigi į šią grupę „atsikelia“ didesnės gyvenvietės, o iš mažiausiųjų grupės išnyksta mažiausios gyvenvietės, dėl to gyventojų mažiausiose gyvenvietėse daugėjo.

Daugumoje didžiųjų Lietuvos kaimo gyvenviečių (daugiau nei 2 000 gyv.) gyventojų skaičius augo, nors šioje grupėje taip pat buvo persigrupavimo (dalyje gyvenviečių gyventojų mažėjo ir jos „persikėlė“ į mažesnių gyvenviečių grupes, dalyje – gyventojų daugėjo ir jos „atsikėlė“ iš mažesnių grupių), tačiau

bendra tendencija – gyvenviečių skaičius ir gyventojų skaičius jose augo. Dauguma didžiųjų gyvenviečių yra priemiestinės, tad tokia jų raidos kryptis yra paaiškinama priemiesčių augimu.

Autorių skaičiavimai pagal: Valstybės duomenų, 2023.

5 pav. Pokyčiai, įvykę skirtingo dydžio Lietuvos kaimo gyvenvietėse 2011–2021 ir 2001–2021 m. pagal 2001 m. gyvenviečių dydžio kategorijas

Tiksliau gyvenvietėse vykusius pokyčius atspindi 5 paveikslas, kuriame kaimo gyvenamosios vietovės yra suskirstytos į atskiras kategorijas pagal gyventojų skaičių (2011 m.) nurodant gyventojų skaičiaus kaitos kryptis (2011–2021 m.) kiekvienai kategorijai; anksčiau buvo atlikta panaši 2001–2011 m. duomenų analizė (Kriaučiūnas et al., 2014). Išryškėję dėsningumai rodo, kad atskirose gyvenviečių grupėse tiek 2001–2011 m., tiek 2011–2021 m. vykę pokyčiai buvo labai panašūs: mažėjant gyventojų skaičiui, dalis mažiausių gyvenviečių (turėjusių 1–4, 5–9 gyventojus) išnyko (jose nebeliko gyventojų), didžiojoje dalyje didesnių gyvenviečių gyventojų sumažėjo (vidutiniškai apie 80 proc. gyvenviečių).

Žvelgiant į bendras per dvidešimtmetį (2001–2021 m.) įvykusių pokyčių kryptis, ypač išryškėja išnykstančių mažų gyvenviečių nykimo tempai ir mastai. Nustatyta, kad gyventojų nebeliko 42,8 proc. mažiausių kaimo gyvenviečių (1–4 gyv.) ir 15,2 proc. mažų (5–9 gyv.) gyvenviečių. Dalį išnykusių gyvenviečių kompensavo gyvenvietės, kurios iš negyvenamų tapo gyvenamos: remiantis skaičiavimais, tokių 2011–2021 m. buvo 645, o 2001–2021 m. – 384. (Tačiau mažiausių gyvenviečių kaita turi savų ypatumų: tyrimo metu nustatyta, kad 385 gyvenvietės iš 645, kurios 2011–2021 m. iš negyvenamų tapo apgyventos, 2001 m. taip pat buvo apgyventos. Toks didelis gyvenviečių, iš apgyventų tampančių negyvenamos, o vėliau – vėl gyvenamomis, skaičius leidžia kelti hipotezę, kad gyventojai dalyje mažųjų gyvenviečių 2011 metų gyventojų surašymo metu nebuvo užfiksuoti. Šio teiginio patvirtinti negalima, tačiau, autorių manymu, gyvenviečių, kurios 2001–2021 m. tapo negyvenamos, o 2011–2021 m. iš negyvenamų tapo gyvenamos, skaičius yra ženkliai dalimi – maždaug apie 50 proc. nuo fiksuoto skaičiaus – mažesnis.)

Galima teigti, kad bendrame kaimo gyventojų skaičiaus mažėjimo kontekste vyko gyvenviečių tinklo transformacijos procesas – dalis jų išnyko, dalis susikūrė arba atsikūrė naujai. Didžioji dauguma gyvenviečių mažėjo. Tos gyvenvietės, kurios augo, dažniausiai buvo šalia didmiesčių arba savivaldybių centrų.

2.2. Kaimo gyvenamosios vietovės be gyventojų

Vyraujant depopuliacijai, kai kurios mažiausios gyvenvietės tampa negyvenamos. Čia glaustai pristatomas apgyvenimo sistemos transformacijos specifinio rezultato – gyvenviečių be gyventojų tinklo formavimosi – ypatybės. Detalus Lietuvos negyvenamų vietovių tyrimas atliktas analizuojant 2011 m. gyventojų surašymo duomenis (Kriaučiūnas ir Ščerbinskaitė, 2019). Straipsnyje pateikiamos pastarųjų metų raidos tendencijos ir pabrėžiami kai kurie, autorių manymu, svarbūs šios raidos aspektai.

Gyvenviečių nykimo procesas pirmiausia susijęs su depopuliacija, kai mažoje gyvenvietėje nebelieka gyventojų ir ji tampa negyvenama. Vėliau tokia gyvenamoji vietovė, jei joje vėl neatsiranda gyventojų, gali būti panaikinama, o jos teritorija prijungiama prie kitos gyvenamosios vietovės arba (jei neprijungiama) ji nebetenka gyvenamosios vietovės statuso. Toks „išregistravimo“ ir gyvenviečių teritorinio pertvarkymo procesas labai priklauso nuo konkrečios savivaldybės; vienoje teritorijose gyvenamoji vietovė be gyventojų ir be būstų lieka Registrų centro adresų registre neišregistruota, o kitose tokios gyvenvietės išregistruojamos. Įprastai išregistruojamos gyvenvietės, kuriose ilgą laikotarpį – dešimtmetį ar kelis dešimtmečius – nėra gyventojų, pastatai sugriuvę ir nėra jokios kitos infrastruktūros, kartais net privažiavimo.

Dėl gyvenviečių išregistravimo proceso negyvenamų gyvenamųjų vietovių skaičius nuolat kinta. Jau prieš nepriklausomybės atkūrimą Lietuvoje buvo 2 030 gyvenviečių be gyventojų (1989 metų, 1991), ir tokių gyvenviečių skaičius auga (nors dalis jų išregistruojama). Dėl biurokratinių procedūrų sudėtingumo kaimo gyvenamųjų vietovių „išregistravimas“ vyksta lėčiau nei realus negyvenamų vietovių skaičiaus augimas.

Mūsų skaičiavimais pagal Valstybės duomenų agentūros (Valstybės duomenų, 2023) ir Registrų centro (Registrų centras, 2023a) duomenis, Lietuvoje 2021 m. iš viso buvo 4 887 negyvenamos gyvenvietės. Iš jų maždaug pusė gyvenamųjų vietovių – 2 418 buvo negyvenamos, bet jose buvo likę adresą turintys būstai. Autoriai kelia prielaidą, kad kai kurie šiose vietovėse (ypač turinčiose rekreacinį potencialą) esantys būstai gali būti naudojami kaip antrieji namai ir jos gali būti „laikinais gyvenamos“, o gyventojų surašymo metu gyventojai nefiksuojami. Tačiau šiam teiginiui patvirtinti reikėtų atskiro tyrimo. Kitoje negyvenamų gyvenamųjų vietovių dalyje – 2 469 vietovėse – nebuvo nei gyventojų, nei būstų. Per dešimtmetį negyvenamų gyvenviečių skaičius padidėjo 686 (nuo 4 201 iki 4 887).

Žvelgiant tik į gyvenvietes be gyventojų, dėl to, kad dalis tokių gyvenviečių yra išregistruojamos, sunku pasakyti, kokie yra realūs kaimo gyvenviečių „praradimai“. Šį aspektą geriau atskleidžia gyvenviečių su gyventojais skaičius. Štai 1959 m. kaimo gyvenviečių su gyventojais Lietuvoje buvo daugiau kaip 25 tūkst., 1989 m. – 19,2 tūkst., 2021 m. – 16 tūkst. (Lietuvos TSR, 1974; 1989 metų, 1991; Valstybės duomenų, 2023). Matome, kad per nepriklausomybės laikotarpį Lietuvoje negyvenamos tapo apie 3 tūkst. kaimo gyvenviečių, arba 16 proc. nuo 1989 m. buvusio kaimo gyvenamųjų vietovių skaičiaus. Reikia atkreipti dėmesį, kad nors Lietuvos kaimiškose vietovėse (ypač periferinėse) pastaraisiais dešimtmečiais vyksta intensyvi depopuliacija, gyvenviečių nykimo procesas nėra spartesnis nei vėlyvuju sovietmečiu, kai vykdyta vienkieminių naikinimo politika. Štai 1970–1989 m. Lietuvoje gyvenviečių su gyventojais skaičius sumažėjo daugiau kaip 5 tūkst., o 1989–2021 m. negyvenamos tapo 3,1 tūkst. gyvenviečių (Lietuvos TSR, 1974; 1989 metų, 1991; Valstybės duomenų, 2023).

Atsižvelgdami į dabar vyraujančius depopuliacijos ir kaimo gyvenamųjų vietovių mažėjimo tempus, galime prognozuoti, kad per artimiausią dešimtmetį Lietuvoje išnyks (taps negyvenamos) apie kelis šimtus mažiausių kaimo gyvenviečių.

2.3. Kaimo apgyvenimo kaitos regioninės ypatybės

Aukščiau aptarti tyrimo rezultatai, pagal kuriuos tiek bendrieji gyventojų skaičiaus pokyčiai kaimo gyvenvietėse, tiek pokyčiai, vykę skirtingo dydžio gyvenvietėse 2011–2021 m., savo kryptimis ir jų tempais buvo labai panašūs į 2001–2011 m. laikotarpį vykusių pokyčius. Žvelgiant į regioninius gyvenviečių raidos skirtumus ir lyginant šio tyrimo rezultatus su ankstesniais autorių vykdytų tyrimų rezultatais (Kriaučiūnas et al., 2014), matomi ir labai panašūs dėsningumai. Analizuojant įvykusius pokyčius 2001–2011 m., buvo nustatyti nemaži regioniniai skirtumai ir konstatuota, kad iš visų Lietuvos savivaldybių kaimo gyvenviečių (įtraukus net ir šalia didmiesčių esančias, kur gyventojų skaičius augo) gyventojų skaičius mažėjo daugiau nei 50 proc. gyvenviečių. Priemiesčių teritorijose gyventojų skaičiaus augimo tempai gyvenvietėse, kuriose gyventojų daugėjo, buvo kelis kartus didesni nei tose gyvenvietėse, kuriose gyventojų mažėjo. Periferinėse vietovėse tiek gyvenviečių, kuriose gyventojų skaičius mažėjo, buvo daugiau, tiek ir gyventojų skaičiaus mažėjimo tempai jose buvo didesni. Analizuojant 2011–2021 m. vykusių pokyčius, buvo nustatyti tokie patys dėsningumai. Tačiau atkreiptinas dėmesys į keletą aspektų. Jau minėta, kad skaičiuojant visas Lietuvos kaimo gyvenvietes, 2011–2021 m. gyvenviečių, kuriose gyventojų skaičius mažėjo, buvo keliais procentais (3,2 proc.) mažiau, o gyvenviečių, kuriose gyventojų skaičius augo, – keliais procentais daugiau. Analizuojant šias tendencijas atskiromis savivaldybėmis, matoma, jog ši tendencija atsikartojo daugumoje apskričių ir savivaldybių. Žinant, kad kaimo gyventojų skaičiaus kaitos tendencijos tiek 2001–2011, tiek 2011–2021 m. buvo panašios, akivaizdu, jog kaimo gyvenviečių tinklas transformuojasi. Galima teigti, kad apie penktadalis Lietuvos kaimo gyvenviečių turi potencialo augti. Šalia didmiesčių ir kai kuriose kitose vietose tokių gyvenviečių yra maždaug trečdalis, periferinėse vietovėse – maždaug dešimtadalis arba mažiau. Štai Vilniaus r., Trakų r., Elektrėnų, Kauno r., Klaipėdos r., Utenos r., Visagino savivaldybių teritorijose gyventojų skaičius augo apie trečdalyje ir daugiau kaimo gyvenviečių, o periferinėse Joniškio r., Pagėgių, Skuodo r. savivaldybėse – mažiau kaip 10 proc. kaimo gyvenviečių. Tačiau lyginant su 2001–2011 m. vykusiais pokyčiais, pastebima, kad net ir periferinėse savivaldybėse gyvenviečių dalis, kurios augo pastarąjį dešimtmetį, padidėjo.

Galima įžvelgti ir kitą, autorių nuomone, svarbią tendenciją – didėjo augančių gyvenviečių dalis ne tik artimiausioje didmiesčių aplinkoje, bet ir tolimesnėje, periurbanizacijos zonoje (Elektrėnų, Kaišiadorių r., Kretingos r. savivaldybėse). Kol kas tai nėra labai aiškiai išreikšta tendencija, tačiau galima prognozuoti, kad šių vietovių gyvenviečių tinklas bus stabilesnis nei periferinėse vietovėse. Jau dabar statomų ir rinkai siūlomų naujų nekilnojamojo turto objektų pasiūla plečiasi už artimiausių priemiesčių teritorijų ribų ir siekia iki 50 km arba daugiau atstumo nuo didmiesčių. Ši zona leidžia gyventi tarpinėje zonoje dirbant mieste, o gyvenant kaimiškoje teritorijoje.

Kitas svarbus dėsningumas – gyvenviečių tinklo stabilizavimosi tendencijos teritorijose, kurios buvo paveiktos itin sparčios depopuliacijos ir yra retai arba labai retai apgyventos (Baranauskienė, 2021; Daugirdas et al., 2013; Kriaučiūnas ir Daugirdas, 2013). Pirmiausia – Utenos ir Alytaus apskričių teritorijose esančios kaimo gyvenvietės. Ši svarbi tendencija, be abejo, sietina ir su teritorijose esančių rekreacinių išteklių gausa bei patogia geografine padėtimi Vilniaus ir Kauno miestų atžvilgiu. Jau anksčiau buvo atkreiptas dėmesys į šių teritorijų potencialą (Daugirdas et al., 2013). Minima tendencija svarbi ir dėl to, kad šios teritorijos žiniasklaidoje neretai pateikiamos kaip esančios arti išnykimo ribos arba galinčios

visai išnykti. Tačiau šios teritorijos „atranda“ savo naujus gyventojus, kurių itin padaugėjo COVID-19 pandemijos metu. Konstatuota, kad tokiose vietovėse labai išauga gyventojų skaičius poilsio sezono metu (Kriaučiūnas et al., 2023). Dėl pandemijos ir išaugusio nuotolinio darbo galimybių bei populiarumo gyventojų padaugėja jau ir kitais sezonais. Kol kas dėl gyvenamosios vietos deklaravimo ypatybių tokių gyventojų skaičių sunku fiksuoti. Norint išsiaiškinti realų antrųjų namų teritorinį paplitimą, jų naudojimo ypatybes ir gyventojų pasiskirstymą Lietuvos teritorijoje vasaros sezono metu, reikėtų atlikti atskirą plačios apimties tyrimą. Šiame straipsnyje naudojami atskirų metų gyventojų surašymų duomenys, o jų metu duomenys apie antruosius namus, vasarnamius ir kitus laikinus būstus nebuvo renkami.

1 lentelė. Kaimo apgyvenimo sistemos pokyčiai kai kuriose Lietuvos savivaldybėse 2011–2021 ir 2001–2011 m.

Savivaldybė	Bendras kaimo gyventojų skaičiaus pokytis (proc.) 2011/2021 m.	Gyvenvietės, kuriose gyventojų skaičius mažėjo 2021/2011 m.			Gyvenvietės, kuriose gyventojų skaičius augo 2021/2011 m.		
		Gyvenviečių skaičius	Sumažėjo gyventojų		Gyvenviečių skaičius	Padaugėjo gyventojų	
			Skaicius	Vidutiniškai vienoje gyvenvietėje		Skaicius	Vidutiniškai vienoje gyvenvietėje
Vilniaus r.	+2,5/ +9,2	529/ 553	8 359/ 6 228	15,1/ 11,8	339/ 376	9 534/ 13 869	28,1/ 36,9
Kauno r.	+11,4/ +13,2	208/ 182	5 330/ 5 573	25,6/ 30,6	116/ 144	13 363/ 12 452	115,2/ 86,5
Klaipėdos r.	+16,4/ +19,1	163/ 168	3 197/ 2 516	19,6/ 15,0	106/ 106	9 557/ 8 525	90,2/ 80,4
Trakų r.	-7,8/ -7,2	224/ 268	2 195/ 2 636	9,8/ 9,8	124/ 95	1 813/ 1 431	14,6/ 15,1
Kretingos r.	-7,9/ -7,2	115/ 120	2 727/ 2 649	23,7/ 22,1	51/ 46	1 128/ 1 047	22,1/ 22,8
Panevėžio r.	-8,4/ -9,0	394/ 424	5 404/ 5 959	13,7/ 14,1	147/ 149	2 160/ 2 301	14,7/ 15,4
Anykščių r.	-19,4/ -22,0	388/ 448	3 908/ 5 041	10,1/ 11,3	91/ 103	688/ 553	7,6/ 5,4
Varėnos r.	-19,8/ -20,5	214/ 238	3 386/ 4 253	15,8/ 17,9	53/ 35	184/ 102	3,2/ 2,9
Joniškio r.	-21,1/ -20,3	187/ 192	3 251/ 3 807	17,4/ 19,8	17/ 20	35/ 88	2,1/ 4,4
Pakruojo r.	-22,7/ -21,1	236/ 254	4 193/ 4 620	17,8/ 18,2	33/ 26	87/ 75	2,6/ 2,9
Radviliškio r.	-20,9/ -20,6	257/ 297	4 972/ 6 268	19,3/ 21,2	52/ 38	148/ 100	2,8/ 2,6
Pagėgių	-22,2/ -23,2	84/ 88	1 669/ 2 225	19,9/ 25,3	8/ 6	31/ 24	3,9/ 4,0
Ignalinos r.	-22,1/ -25,2	384/ 459	2 882/ 3 834	7,5/ 8,4	117/ 75	335/ 236	2,9/ 3,1
Lietuvoje	-11,7/ -12,1	12 171/ 13 445	169 479/ 200 225	13,9/ 14,9	3 747/ 3 371	58 230/ 58 957	15,5/ 17,5

Autorių skaičiavimai pagal: Valstybės duomenų, 2023.

Periferinėse agrarinėse teritorijose, ypač esančiose pasienio ruože (Šiaurės Lietuva, Pietvakarių Lietuva), depopuliacijos tempai nemažėja, todėl galime teigti, kad gyvenvietės ir toliau sparčiai mažės, o dalis mažiausių gyvenviečių visai nebeteks gyventojų.

Išvados ir apibendrinimas (diskusija)

Tyrimas atskleidė, kad Lietuvoje tęsiasi XX a. 10 dešimtmetyje prasidėję kaimo gyvenviečių transformacijos ir teritorijos poliarizacijos procesai. Daugeliu atvejų gyventojų skaičiaus kaitos kryptys ir tendencijos yra labai panašios į prieš tai vyravusias. Gyvenviečių sistema keičiasi lėtai, ir ši kaita atspindi

kitas prieš tai buvusias ir ją lemiančias priežastis – ekonomines, socialines, demografines. Nors kaimo gyvenviečių sistema rodo tam tikrą stabilumą (mažėjimo lėtėjimą), sunku pasakyti, ar jis peraus į tikrą stabilizacijos tendenciją, o dar mažiau tikėtinas kaimo gyventojų skaičiaus augimas.

Nustatyta, kad 2011–2021 m. gyventojų skaičius iš viso sumažėjo 70,7 proc. Lietuvos kaimo gyvenviečių, gyventojų skaičius padidėjo 21,7 proc. kaimo gyvenviečių, o 7,5 proc. kaimo gyvenviečių gyventojų skaičius nepasikeitė. Lyginant su 2001–2011 m. laikotarpiu, gyvenviečių, kuriose gyventojų skaičius mažėjo, buvo keliais procentais (3,2 proc.) mažiau, o gyvenviečių, kuriose gyventojų skaičius augo, atitinkamai daugiau. Per 2001–2021 m. laikotarpį gyventojų skaičius iš viso sumažėjo 82,5 proc. Lietuvos kaimo gyvenviečių, gyventojų skaičius padidėjo 13,9 proc. kaimo gyvenviečių, o 3,5 proc. kaimo gyventojų skaičius nepasikeitė. Išryškėję dėsningumai rodo, kad atskirose gyvenviečių grupėse tiek 2001–2011, tiek 2011–2021 m. vykę pokyčiai taip pat buvo labai panašūs: gyventojų daugėjo didžiųjų kaimo gyvenviečių grupėje; didžiojoje dalyje didesnių gyvenviečių gyventojų mažėjo (vidutiniškai apie 80 proc. gyvenviečių); mažėjant gyventojų skaičiui, dalis mažiausių gyvenviečių išnyko (2001–2021 m. – 42,8 proc.). Analizuojant regionines kaitos tendencijas, matyti, jog šalia didmiesčių auga maždaug trečdalis kaimo gyvenviečių, periferinėse vietovėse – maždaug dešimtadalis ir mažiau.

Tyrimo rezultatai išryškino neįžymias gyvenviečių stabilizavimosi tendencijas periurbanizacijos zonoje, taip pat periferinėse retai apgyventose teritorijose, pasižyminčiose rekreacinių išteklių gausa bei patogia geografinė padėtimi Vilniaus ir Kauno miestų atžvilgiu (Utenos, Alytaus apskričių teritorijos). Autorių manymu, kaimo gyvenvietės rekreacinį potencialą turinčiose periferinėse teritorijose ir artimiausiu laikotarpiu bus populiarios kaip antrieji namai. Pastarųjų metų kriziniai laikotarpiai – COVID-19 pandemija, iš dalies Rusijos agresija Ukrainoje – išaugino kaimo vietovių kaip gyvenamosios vietos arba kaip „atsarginės“ gyvenamosios vietos, kurioje galima pasislėpti nuo negandų, populiarumą. Dėl Lietuvos statistikos sistemos ypatybių antrųjų namų realų teritorinį paplitimą ir jų naudojimo ypatybes kol kas sunku įvertinti, tam reikėtų atlikti atskirą tyrimą.

Nors pastaruoju dešimtmečiu priemiesčių augimas šalia didmiesčių yra neįžymiai sulėtėjęs, galima prognozuoti, kad gyventojų skaičius ir gyvenvietės šalia miestų toliau augs. Šiam procesui galėtų sutrukdyti nebent ekonominė krizė arba kita *force majeure* aplinkybė.

Kaimo gyvenvietėms agrarinėse vietovėse periferijoje vystytis nėra nei demografinių išteklių, nei ekonominių priežasčių, ir atvirkščiai, gyvenvietėms nykti, žvelgiant į demografinius rodiklius, yra visos prielaidos.

Pagal iki šiol vyravusius tempus per artimiausią dešimtmetį Lietuvoje išnyks (taps negyvenamos) apie kelis šimtus mažiausių kaimo gyvenviečių.

Literatūra

- 1989 metų visuotinio gyventojų surašymo duomenys.* (1991). I tomas. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės.
- Baranauskienė, V. (2019). Kaimiškų teritorijų identifikavimo problema: Lietuvos seniūnijų atvejis. *Geografijos metraštis*, 52, 55–72.
- Baranauskienė, V. (2021). Socioteritorinė atskirtis Lietuvos retai apgyventose teritorijose [Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos socialinių mokslų centras, Kauno technologijos universitetas].
- Baranauskienė, V. ir Burneika, D. (2021). Demographic changes and migration in LAU 2 regions of Lithuania in 2001–2018. *Journal folia geographica [Geogrāfiski raksti]*, 19, 59–69. doi: <https://doi.org/10.22364/fg.19.6>.

- Barrios, S. ir Strobl, E. (2009). The dynamics of regional inequalities. *Regional Science and Urban Economics*, 39(5), 575–591.
- Berzins, A. ir Zvidrins, P. (2011). Depopulation in the Baltic States. *Lithuanian Journal of Statistics*, 50(1), 39–48.
- Bihari, Zs. ir Kovács, K. (2006). Slopes and slides: spatial inequalities in employment opportunities in Hungary at the turn of the millennium. *Europa XXI. Core and peripheral regions in Central and Eastern Europe*, 14, 77–94.
- Burneika, D. (2012). Transformations in Lithuania – factors of change and regional patterns. In G. Gorzelak, C. C. Goh ir K. Fazekas (sud.). *Adaptability and Change: The Regional Dimensions in Central and Eastern Europe* (p. 267–283). Drelow: Poligraf.
- Burneika, D., Ubarevičienė, R., Valatka, V., Baranauskaitė, A., Pociūtė-Sereikienė, G., Daugirdas, V. ir Krupickaitė, D. (2017). *Lietuvos metropoliniai regionai. Gyventojų erdvinė diferenciacija XXI a. pradžioje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Civinskas, R., Genys, D., Kuzmickaite, D. ir Tretjakova, V. (2011). The Dynamics of demographic decline and its consequences for Lithuania / Viewpoints from liberal perspective. In C. Bruil, P. van Schie ir M. van de Velde (sud.). *The dynamics of demographic decline* (p. 105–115). The Hague: Oranje/Van Loon.
- Daugirdas, V., Burneika, D., Kriaučiūnas, E., Ribokas, G., Stanaitis, S. ir Ubarevičienė, R. (2013). *Lietuvos retai apgyventos teritorijos*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Farago, L. (1999). Regional “winners” and “losers”. In Z. Hajdú (red.). *Regional processes and spatial structures in Hungary in the 1990's* (p. 316–327). Pécs, Hungary: Regionális Kutatások Központja.
- Kriaučiūnas, E. (2010). Some development patterns of Lithuanian rural territories in 1990–2010. *Geopolitical studies, 16, 20 years of Socio-Economic Transformations in countries Central and Eastern Europe – an attempt of accounts*. Warsaw, 199–212.
- Kriaučiūnas, E. ir Burneika, D. (2019). Functional transformations and socio-demographic differentiation of Lithuanian rural spaces. In J. Bański (sud.). *Three Decades of Transformation in the East-Central European Countryside* (p. 217–237). Springer international publishing. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-21237-7>.
- Kriaučiūnas, E. ir Daugirdas, V. (2013). Rečiausiai gyvenamų Lietuvos teritorijų gyvenviečių tinklo ypatumai. *Geografijos metraštis*, 46, 32–45.
- Kriaučiūnas, E., Liutikas, D. ir Burneika, D. (2023). The impact of COVID-19 on tourism and accommodation sector in Lithuanian rural areas. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 71(3), 618–633. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.37741/t.71.3.12>.
- Kriaučiūnas, E. ir Ščerbinskaitė, S. (2019). Negyvenamos teritorijos Lietuvos gyvenviečių sistemoje. *Lietuvos socialinė raida. Regioniniai socialinės diferenciacijos ypatumai*, 8, 31–46.
- Kriaučiūnas, E., Ubarevičienė, R. ir Pociūtė-Sereikienė, G. (2014). Lietuvos kaimo apgyvenimo kaitos regioninės ypatybės 2001–2011 metais. *Lietuvos socialinė raida. Lietuvos gyventojai XXI a. pradžioje: sociodemografiniai aspektai*, 3, 78–91.
- Kühn, M. (2015). Peripheralization: Theoretical concepts explaining socio-spatial inequalities. *European Planning Studies*, 23(2), 367–378.
- Iammarino, S., Rodriguez-Pose, A. ir Storper, M. (2019). Regional inequality in Europe: evidence, theory and policy implications. *Journal of economic geography*, 19(2), 273–298.
- Lang, T., Burneika, D., Noorkõiv, R., Plüschke-Altöf, B., Pociūtė-Sereikienė, G. ir Sechi, G. (2022). Socio-spatial polarisation and policy response: Perspectives for regional development in the Baltic States. *European Urban and Regional Studies*, 29(1), 21–44.
- Lietuvos TSR kaimo gyvenamosios vietovės 1959 ir 1970 metais. (1974). *Visasąjunginių gyventojų surašymų duomenys*. Vilnius: Centrinė statistikos valdyba prie Lietuvos TSR ministrų tarybos.
- Liutikas, D., Pociūtė-Sereikienė, G., Baranauskienė, V., Kriaučiūnas, E. ir Burneika, D. (2023). *Turizmas Lietuvoje. Pokyčiai ir perspektyvos besikeičiančiame pasaulyje*. Mokslo studija. Lietuvos socialinių mokslų centras.

- Miggelbrink, J. ir Meyer, F. (2015). Lost in Complexity? Researching the Role of Socio-Spatial Ascriptions in the Process of Peripheralization. In T. Lang, S. Henn, K. Ehrlich ir W. Sgibnev (sud.). *Understanding Geographies of Polarization and Peripheralization* (p. 62–79). Basingstoke: Palgrave.
- Pociūtė-Sereikienė, G. (2019). Peripheral regions in Lithuania: the results of uneven development. *Regional Studies, Regional Science*, 6(1), 70–77. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1080/21681376.2019.1571437>.
- Pociūtė-Sereikienė, G., Baranauskienė, V. ir Daugirdas, V. (2019). Spatial exclusion in Lithuania: peripheries as „losers“, metropolitan areas as „winners“. *Przegląd Geograficzny*, 91(2), 5–19. doi: <http://dx.doi.org/10.7163/PrzG.2019.2.1>.
- Registru centras. (2021). Gyvenviečių ribų liko nenustačiusios 7 šalies savivaldybės. Prieiga per internetą: <https://www.registrucentras.lt/naujienos/index.php?mod=news&act=view&id=48565>.
- Registru centras. (2023a). Prieiga per internetą: https://www.registrucentras.lt/atviri_duomenys/.
- Registru centras. (2023b). Prieiga per internetą: <https://www.registrucentras.lt/p/1618>.
- Timár, J. ir Kovács, Z. (2009). Hinterland Development. In R. Kitchin ir N. Thrift (sud.). *International Encyclopedia of Human Geography*, 5. Oxford: Elsevier, 128–135. Prieiga per internetą: <http://dx.doi.org/10.1016/B978-008044910-4.00843-9>.
- Ubarevičienė, R. ir Van Ham, M. (2017). Population decline in Lithuania: who lives in declining regions and who leaves? *Regional Studies, Regional Science*, 4(1), 57–79. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1080/21681376.2017.1313127>
- Ubarevičienė, R., Van Ham, M. ir Burneika, D. (2016). Shrinking regions in a shrinking country: The geography of population decline in Lithuania 2001–2011. *Urban Studies Research*.
- Ubarevičienė, R. (2018). City systems in the Baltic states: the Soviet legacy and current paths of change. *Europa Regional*, 25(2), 15–29.
- Valstybės duomenų agentūra. (2023). Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/gyventoju-ir-bustu-surasyimai>.

THE TRENDS OF CHANGE IN THE RURAL SETTLEMENTS NETWORK IN LITHUANIA DURING THE 21ST CENTURY

Edis KRIAUCIŪNAS

Department of Regional and Urban Studies
at the LCSS Institute of Sociology
A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius, Lithuania
edis.geo@gmail.com

Rūta UBAREVIČIENĖ,

Department of Regional and Urban Studies
at the LCSS Institute of Sociology
A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius, Lithuania
ruta.ubareviciene@gmail.com

Viktorija BARANAUSKIENĖ

Department of Regional and Urban Studies
at the LCSS Institute of Sociology
A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius, Lithuania
baranauskiene.viktorija@gmail.com

Donatas BURNEIKA
Department of Regional and Urban Studies
at the LCSS Institute of Sociology
A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius, Lithuania
donatas.geo@gmail.com

Summary

The paper examines the evolution of the rural settlement system in Lithuania during the 21st century, with a particular focus on the changes that occurred from 2011 to 2021. This study is based on data obtained from population censuses conducted in 2001, 2011, and 2021, provided by the State Data Agency, as well as data from the State Enterprise Centre of Registers.

The research has revealed that the ongoing process of rural settlement transformation and territorial polarization in Lithuania, which began in the late 20th century, persists. In many cases, the directions and trends in population changes closely resemble those observed in the previous decade. These recurrent patterns are evident both in the general demographic trends and in regional development.

The results of this study showed that the population declined in 70.7 percent of all rural settlements during the years 2011–2021. In 21.7 percent of these settlements, the population increased, while in 7.5 percent, it remained stable. When compared to the previous decade, there was a slight reduction (3.2 percentage points) in the number of settlements experiencing population decline, and accordingly, the proportion of settlements with a growing population increased. In total, over the period of 2001–2021, the population decreased in 82.5 percent of rural settlements, increased in 13.9 percent, and remained stable in 3.5 percent of all rural settlements.

The observed trends indicate that the changes in specific groups of settlements during both 2001–2011 and 2011–2021 exhibited remarkable similarities. The population increased in the category of the largest rural settlements, while a majority of the smaller settlements experienced population decline, with approximately 80 percent of them affected. Alongside this population decrease, a portion of the smallest settlements faced extinction, with 42.8 percent of them disappearing during the 2001–2021 period. When examining regional trends of change, it becomes evident that approximately one-third of rural settlements experienced growth in the vicinity of metropolitan areas, while less than 10 percent of settlements showed an increase in population in peripheral areas.

The study's findings showed the subtle trends towards the settlement stabilization in peri-urban zones of metropolitan cities, as well as in sparsely populated peripheral areas, characterised by an abundance of recreational resources and convenient geographic proximity to Vilnius and Kaunas cities (specifically in Utena and Alytus counties). According to the authors, rural settlements in these peripheral areas with recreational potential are likely to remain attractive for second homes in the near future. Recent crises, such as the COVID-19 pandemic and the Russia's war against Ukraine, have further increased the attractiveness of rural areas as permanent residences or secure backup locations in case of emergencies.

While suburban growth near metropolitan areas has slowed down slightly in recent decades, we can predict that the population and settlements near the cities will continue to grow. This process can be disrupted only by a significant economic crisis or other unforeseen major events.

There are currently no evident demographic or economic conditions supporting the growth of rural settlements in agrarian areas in the periphery. At the same time, there are a lot of demographic factors suggesting that most rural settlements will likely shrink, and many may even disappear in the future.

Based on the patterns observed to date, in the coming decade, it is anticipated that several hundred of the smallest rural settlements will no longer be inhabited.

This project ("Peripheral regions in Lithuania: migration and local communities ") has received funding from the Research Council of Lithuania (LMTLT), agreement No [S-MIP-21-57].

Keywords: rural development, population geography, rural settlements, depopulation.

ITIN GAUSIOS ŠEIMOS LIETUVOJE: SAMPRATA, PASISKIRSTYMAS IR KAITA

Anna LIPNEVIČ
LSMC Sociologijos instituto
Socialinės kaitos tyrimų skyrius
A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius
anna.lipnevic@gmail.com

Santrauka. Gausių šeimų situacija ir kaita įvairiuose pasaulio regionuose skiriasi. Gausios šeimos įprastai neskirstomos pagal vaikų skaičių, o yra tik kaip viena šeimų pagal vaikų skaičių klasifikacijos grupė. Atskirų šalių statistikos duomenys apie vaikų skaičių pateikiami labai skirtingai. Šio tyrimo tikslas – pateikti gausių šeimų skirstymo pagal vaikų skaičių koncepciją ir išanalizuoti, kaip kinta moterų gimdymų skaičius ir kokia gausių bei itin gausių šeimų situacija ir kaita Lietuvoje. Straipsnyje naudojama antrinių ir statistinių duomenų analizė.

Raktažodžiai: gausi šeima, gimstamumas, gimdymai, daugiavaikė motina, šeimų klasifikacija.

Įvadas

„Demografiniai nuostoliai, susiję su sumažėjusiu gimstamumu, virsta įvairialypiais socialiniais ekonominiais praradimais, visuomenės patiriamais šiandien ir turinčiais įtakos tolimai ateičiai“ (Stankūnienė et al., 2014, p. 5). Visuomenei modernėjant, ji išgyvena tai, kas tapo žinoma kaip „demografinis perėjimas“: poros riboja savo šeimų dydį, o iš modelių, paaškinančių šį pokytį, daroma prielaida, kad reprodukcinis elgesys yra kontroliuojamas individualiai arba socialiai (Newson et al., 2005). Mažėjant gimstamumui, mažėja visų tipų šeimų, skirstant jas pagal vaikų skaičių. Pasauliniame kontekste Lietuva yra tarp šalių, kuriose gimstamumas neužtikrina kartų kaitos, o prognozės nežada gerėjančios situacijos šiuo aspektu. Nagrinėjant kartų kaitos užtikrinimo problematiką ypač svarbu atsižvelgti į gausių šeimų situaciją ir jos analizę. Visais laikais bus motinų, linkusių gimdyti daugiau vaikų, todėl didesnis politinis, bendruomeninis ir kitoks dėmesys joms gali turėti teigiamą įtaką bendrai gimstamumo situacijai šalyje gerinti.

Apskritai kalbant apie gausias šeimas Lietuvoje, jos ne tik mažėja, bet ir gana sparčiai traukiasi. Tačiau šios grupės tyrimų sulaukiama labai mažai, atskirų tyrimų apie jas Lietuvoje praktiškai vos keletas, nėra išsamaus gausių šeimų dydžio ir jo kaitos tyrimų.

Daugiavaikės šeimos, puoselėjančios socialiai priimtina gyvenimo būdą, kurios rūpinasi savo vaikais, esant sudėtingai šalies ekonominei situacijai patiria materialinių sunkumų: „dažnai neįstengia suteikti savo vaikams to, ko būtiniausiai reikia augančiam žmogui: maisto, drabužių, tinkamą išsilavinimą, laisvalaikį“ (Alifanovienė et al., 2014, p. 53), neturi ar neišgali išlaikyti automobilio ir kt. Pastarųjų kelerių metų krizės (pandemija, karas Ukrainoje, infliacija) sunkino ypač daug vaikų turinčių šeimų gyvenimą,

gal net kai kuriais atvejais jį paralyžiuo: pavyzdžiui, kompiuterių stoka nuotolinio mokymo metu, nesklendi internetinė prieiga ir pan. Kad krizių ir ne tik jų metu būtų suteikta tinkama parama daug vaikų turinčiai šeimai, reikalinga išplėsti gausių šeimų kategorijų skaičių. Itin gausios šeimos dar tebelieka mokslinių tyrinėjimų paraštėse, tačiau įvairios ekstremalios pastarųjų kelerių metų situacijos verčia permąstyti ir gilintis į šią negausią socialinę grupę ir jos problemas. Nors gausios šeimos viešajame diskurse neretai siejamos su tėvų girtuokliavimu ir kitais neigiamais dalykais, žiniasklaidoje pasirodo ir teigiamų itin gausių šeimų pavyzdžių. Mokslininkų teigimu, realiai socialinės rizikos grupei priskiriamų gausių šeimų nėra daug (Jančaitytė, 2011, p. 19).

Lietuvoje nuo 2018 m. pradžios įvesti vadinamieji vaiko pinigai (išmoka vaikui), kurių dydis priklauso nuo vaikų skaičiaus, t. y. papildoma išmoka per mėnesį skiriama kiekvienam bendrai gyvenančių asmenų, kurie augina (globoja) 3 ir daugiau vaikų, auginamam (globojamam) vaikui (nevertinant pajamų). Tai reikšmingas žingsnis gausių ir kitų šeimų su vaikais stiprinimui (LRS2017-12-05 įstatymas Nr. XIII-822). Tačiau iš kitos pusės, auginti 3 ar 10 vaikų – nėra tapačios galimybės gauti kitų pajamų šeimai, ypač motinai, todėl vadinamieji vaiko pinigai neretai vienas pagrindinių pajamų šaltinių, kas labai riboja pačios šeimos gerovę.

Šeimų skirstymas pagal vaikų skaičių nėra naujas dalykas, tačiau gausių šeimų, kurių vaikų skaičiaus spektras labai platus, kategorijų pagal vaikų kiekį įprastai nėra skiriama. Tokia spraga reikalauja naujo požiūrio dėl platesnių gausių šeimų rėmimo spektro, rėmimo politikos efektyvinimo, naujų mokslinių tyrinėjimų krypties poreikio, kadangi 3 ar, pavyzdžiui, 10 vaikų šeimoje – tai labai skirtinga situacija ir skirtingi tų šeimų poreikiai bei galimybės. Iš kitos pusės, gausių šeimų tyrimai gali padėti rasti būdų tobulinti šeimos ir socialinės politikos priemones siekiant didinti gimstamumą, kadangi gausiose šeimose įprastai polinkis turėti daugiau vaikų yra didesnis nei mažavaikių šeimų.

Šiuo tyrimu nesiekama aprėpti itin gausių šeimų problemų, tačiau jis yra kaip įvadas į platesnių tyrinėjimų lauką. Tyrimo tikslas – pateikti gausių šeimų skirstymo pagal vaikų skaičių koncepciją ir išanalizuoti, kaip kinta, moterų gimdymų skaičius ir kokia gausių bei itin gausių šeimų situacija ir kaita Lietuvoje.

Uždaviniai: 1) išanalizavus mokslinę literatūrą, pateikti suminio gimstamumo pasaulyje vaizdą bei kaitą nuo 1950 m. ir prognozes iki 2050 m.; 2) remiantis teisės aktų analize ir tyrimo duomenimis, suklasifikuoti gausias šeimas pagal vaikų skaičių; 3) remiantis Lietuvos 3-ųjų surašymų ir statistikos duomenimis, pateikti itin gausių šeimų Lietuvoje situaciją ir kaitą XXI a. Pirminės empirinės informacijos šaltiniai tyrime yra Valstybinės duomenų agentūros pateikti 2001, 2011 ir 2021 metų gyventojų surašymų duomenys, taip pat viešai skelbiami statistiniai duomenys bei teisės aktai.

1. Gausios šeimos ir itin gausios šeimos definicijų išskyrimas

Gausių šeimų koncepcijai detalizuoti svarbūs šeimos tipų išskyrimas apskritai ir pati šeimos koncepcija. Įvairiais istoriniais laikotarpiais visuomeninių santykių kaita, besikeičiančios santvarkos bei visuomeniniai santykiai turi įtakos ir požiūrį į šeimos santykius, teisinę šeimų apibrėžimą bei reguliavimą (Ambrazevičiūtė et al., 2012, p. 76). Žvelgiant iš struktūrinės funkcionalistinės šeimų koncepcijos, kuri domino dar XX a. viduryje, o jos pagrindas buvo branduolinė šeima (kartu gyvenanti susituokusiųjų pora ir jų vaikai) ir kurią vis dar atliepia šeimos samprata Lietuvos teisės aktuose, perspektyvos įprastai skiriamos pilnos ir nepilnos šeimos:

- 1) Pilnos (branduolinės) turi aiškią struktūrą – du suaugę ir jų vaikai (biologiniai arba įvaikinti). Atitinkamai, išskiriamos sutuoktinių poros be vaikų, su vienu vaiku, dviem vaikais, gausios šeimos ir t. t.

2) Nepilna šeima – ją įprastai sudaro vienas suaugęs (motina arba tėvas) ir vaikas arba vaikai (Česnuitytė, 2023, p. 123–124).

Jeigu žiūrėtume iš kitos šios sampratos pusės, tai šeimos negali sudaryti vienas žmogus, o jei jis su vaiku ar vaikais, tai jau laikoma šeima.

Pasaulyje žymūs pokyčiai dabartinio laikotarpio šeimos teisėje įvyko XX a. 8–9 dešimtmečiuose, kai demografinis perėjimas lėmė branduolinės šeimos sampratos kaitą, šeimos formų pliuralizmą: „šeimos gyvenimą susituokus, šeimos santykius tarp nesusituokusių asmenų, vieno tėvo šeimą, šeimos gyvenimą (susituokus ar nesusituokus) tarp tos pačios lyties asmenų“ (Ambrazevičiūtė et al., 2012, p. 76). Tačiau nepaisant to, Lietuvos 2008 m. šeimos politikos koncepcijoje (toliau – Koncepcija) šeima apibūdinama santuokos pagrindu: „Šeima – sutuoktiniai ir jų vaikai (įvaikiai), jeigu jų yra. Šeima taip pat gali būti nepilna ar išplėstinė.“ Tačiau naujoje 2011 m. koncepcijos redakcijoje pažymėta, kad 2011 m. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimu, šios nuostatos prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Toje pačioje Koncepcijoje daugiavaikė (gausia) apibrėžiama šeima, auginanti tris ir daugiau vaikų (LRS 2008-06-03, Nr. X-1569, 1 str.). Kituose Lietuvos teisės aktuose gausi šeima apibrėžiama plačiau: gausi šeima – tai „tėvai, globėjai (rūpintojai), kurie augina ir (ar) globoja (rūpina) tris ar daugiau vaikų iki 18 metų, taip pat susituokęs asmuo, su kuriuo teismo sprendimu dėl sutuoktinių gyvenimo skyrium yra likę gyventi jų trys ar daugiau vaikų iki 18 metų, arba vienas iš tėvų ir jų trys ar daugiau vaikų iki 18 metų, taip pat jų nedirbantys ir savarankiškos veiklos nevykdantys nesusituokę ir savo vaikų neturintys pilnamečiai vaikai iki 24 metų, kurie mokosi pagal bendrojo ugdymo programą ar pagal formaliojo profesinio mokymo programą pirmajai kvalifikacijai įgyti arba studijuoja aukštojoje mokykloje pagal nuolatinės studijų formos programą, arba bendrojo ugdymo mokyklas baigę šių šeimų vaikai laikotarpiu nuo bendrojo ugdymo programos baigimo dienos iki tų pačių metų rugsėjo 1 dienos.“ (LRS 2018-06-30 Nr. XIII-1406; 2 str.).

Šiame tyrime analizės tikslais akcentuojamas ne suaugusiųjų skaičius šeimoje, o vaikų skaičius, todėl kartu nagrinėjamos pilnos ir nepilnos gausios šeimos. Šiame straipsnyje pagrindinis dėmesys kryps į moterų gimdymų skaičių, vaikų gimimo eiliškumą, o ne įvaikinimo mastą.

Realiai teisės aktuose gausios šeimos statusą šeima praranda, kai suauga vaikai ir lieka ne daugiau dviejų nepilnamečių vaikų, tačiau šiame tyrime žiūrima plačiau – analizuojama moterų gimdymų statistika, kuri iš esmės renkama Lietuvos gyventojų surašymų metu, o tai yra žymiai plačiau nei šeimų statistikos analizė ir apima ne vien branduolinę šeimą, bet ir ne santuokoje gimusius vaikus ir kt.

2. Gausių šeimų klasifikacija pagal vaikų skaičių

Gausių šeimų klasifikavimas nėra naujas dalykas. Jos skirstomos į pasiturinčias ir skurstančias, pilnas ir nepilnas, socialinės rizikos ir darnias ir t. t. Kaip galima būtų klasifikuoti gausias šeimas pagal vaikų skaičių, mokslinio atsakymo nepavyko rasti, nors tai būtų tikslingas žingsnis socialinės paramos ir ki-tiems šeimos politikos klausimams spręsti bei šeimų stiprinimo priemonėms tobulinti. Gausių šeimų pagal vaikų skaičių klasifikacijos užuominų galima būtų iš dalies rasti analizuojant statistinius duomenis ir teisės aktus.

Įprastai šeimos pagal vaikų skaičių klasifikuojamos į keturias grupes:

1. Bevaikės šeimos (tik branduolinė šeima).
2. Mažavaikės (1 vaiko) (gali būti pilna ir nepilna).

3. Vidutinės šeimos (2 arba 2-3 vaikai) (gali būti pilna ir nepilna).

4. Daugiavaikės šeimos (3 arba 4 (priklauso nuo valstybės) ir daugiau vaikų) (gali būti pilna ir nepilna).

Priklausomai nuo atskirų šalių ir laikmečių, ši šeimų klasifikacija gali skirtis, ir net labai, be to, su laiku ji kinta šeimų mažėjimo kryptimi.

Įprastai viešojoje statistikoje (Lietuvoje, EU ir kitur) nedetalizuojamos gausios šeimos nuo 5 vaiko, tačiau išsamesniems gausių šeimų tyrimams ir įvairioms politikos priemonėms tobulinti reikalingas platesnis bei detalesnis požiūris į gausias šeimas. Šiame darbe siūloma gausias šeimas klasifikuoti pagal turimų vaikų skaičių.

Dabar Lietuvos valstybinės šeimos politikos koncepcijoje apibrėžta, jog **daugiavaikė (gausi) šeima** – šeima, auginanti tris ir daugiau vaikų (LRS, 2008-06-03, Nr. X-1569, p. 163). O daugiau gausios šeimos pagal turimų vaikų skaičių nei čia, nei kituose teisės aktuose nedetalizuojamos. Tačiau yra atskiri atvejai, kai teisiniuose dokumentuose įvairios šeimos ir socialinės politikos priemonės taikomos priklausomai nuo tam tikro vaikų skaičiaus. Atsižvelgus į Lietuvos teisinių dokumentų raidą, įvairios politikos priemonės, nukreiptos į gausias šeimas, kito priklausomai nuo turimų vaikų skaičiaus.

Atskirais aktais yra nustatyta, kad Lietuvos Respublikos antrojo laipsnio valstybinę pensiją gali gauti motina arba tėvas, išauginę **penkis** ir daugiau vaikų (anksčiau buvo 7 ir daugiau vaikų, o XX a. pabaigoje – 10 vaikų). Tokia kaita matyti 1 lentelėje.

1 lentelė. Valstybinės pensijos, skiriamos gausių šeimų motinai ar tėvui pagal išau gintų vaikų skaičių, kaita

Eil. nr.	Priėmimo / pakeitimo metai	Įsigalioja nuo	Vaikų skaičius	Dokumentas ir nuoroda
1.	1997-12-02	1997-12-17	10 ir daugiau vaikų (nauja kategorija)	LRS, 1997-12-17. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 4, 5, 6 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas Nr. VIII-553. <i>Valstybės žinios</i> , 1997-12-17, Nr. 115-2911. https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.47490 1 straipsnis. 4 straipsnio pakeitimas
2.	2004-05-18	2005-01-01	7 ir daugiau vaikų (vietoj 10 ir daugiau)	Pakeitimas https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.234412 Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 4, 5 ir 6 straipsnių pakeitimo įstatymas Nr. IX-2238; 2004-05-18 2 straipsnis
3.	2008-11-06	2009-01-01	5 ir daugiau vaikų	LRS, 2008-11-06, Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 4, 5, 6 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas Nr. X-1768. <i>Valstybės žinios</i> , 2008-11-22, Nr. 134-5175. https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.331218?jfwid=-14b7o11f3m 1 straipsnis

Valstybinės duomenų agentūros (anksčiau Lietuvos statistikos departamento) pateikiami 2001, 2011 ir 2021 metų gyventojų surašymų duomenys apie moterų gimdymų (vaikų) skaičių detalizuoja tik iki 14 vaiko (toliau – iš karto 15+), o viešai skelbiami duomenys apie gausias šeimas ir moterų gimdymų skaičių rodo detalčiai vaikų skaičių iki ketvirto vaiko (toliau – iš karto statistika 5+). Panašiai yra ir kitose šalyse. Ši diferenciacija leidžia palyginti įvairių šalių gausias šeimas tik 4 ar 5+ vaikų skaičiaus. O išsamesniems tyrimams reikalinga papildomai laiko ir finansinių resursų detalesniems duomenims apie vaikų skaičių šeimose gauti.

Remiantis valstybinės pensijos nuostatų daugiavaikiams tėvams kitimu ir statistinių duomenų pateikimo lentelių analize, gausias šeimas Lietuvoje galima skirstyti į 4 kategorijas (2 lentelė).

Galimai ateityje itin gausių šeimų kartelė dar leisis dėl gausių šeimų traukimosi (mažėjančio vaikų skaičiaus). Toks gausių šeimų skirstymas gali būti naudojamas vėlesniems detalesniems gausių šeimų tyrimams šalyje, tiek pritaikoma kitoms šalims pagal galiojančius teisės aktus ir kitus parametrus.

2 lentelė. Gausių šeimų klasifikacija pagal vaikų skaičių

Eil. nr.	Gausių šeimų klasifikacija	Turimų vaikų skaičius	Pavadinimas anglų kalba
1.	Įprasta gausi šeima	3–4 vaikai	<i>typical large family</i>
2.	Vidutinė gausi šeima	5–9 vaikai	<i>medium large family</i>
3.	Itin ⁷ gausi šeima	10 ir daugiau vaikų	<i>extremely (extra) large family</i>
4.	Supergausi šeima	15 ir daugiau vaikų	<i>super large family</i>

Šiame straipsnyje toliau bus kalbama apie itin gausias šeimas ir supergausias šeimas kartu vadinant itin gausiomis šeimomis, kadangi, pagal statistinius duomenis, motinų, pagimdžiusių 10 ir daugiau vaikų labai sparčiai mažėja, o 15 ir daugiau yra tik labai mažytė dalis.

3. Gausių šeimų kontekstas atskiruose pasaulio regionuose

Bendras (suminis) gimstamumo rodiklis⁸ pasaulyje sumažėjo nuo penkių vaikų vienai moteriai 1950 m. iki 2,5 vaiko 2020 m., tai reiškia, kad šiandien moterys susilaukia perpus mažiau vaikų nei prieš septyniasdešimt metų. Šis pokytis atsirado dėl didesnio kontracepcijos prieinamumo ir patikimumo, labai sumažėjusio kūdikių ir vaikų mirtingumo bei didesnių moterų mokymosi ir profesinių galimybių (O'Neill, 2022).

3 lentelė. Regioniniai gimstamumo lygio skirtumai 1950–2050 m.

Eil. nr.	Suminis gimstamumo rodiklis	1950–1955 m.	1990	2000–2005 m.	2021	2045–2050 m. prognozės (vidutinis scenarijus)
1.	Pasaulis	5,02	3,3	2,69	2,3	2,1
2.	Labiau išsivystę regionai	2,84		1,56		1,79
3.	Mažiausiai išsivysčiusios šalys⁹ ir šalys, neturinčios priėjimo prie jūros		6		4	2
4.	Afrika	6,74		4,91		
5.	Rytų Afrika	6,97		5,61		
6.	Centrinė Afrika	5,91	6,3	6,28	4,6	3
7.	Pietų Afrika	6,46		2,79		
8.	Vakarų Afrika	6,85		5,56		
9.	Šiaurės Afrika	6,82		3,21		
10.	Vakarų Azija	6,46	4,4	3,45	2,8	2,2
11.	Rytų Azija	5,68		1,78		
12.	Pietryčių Azija	5,95	2,6	2,55	1,5	1,6
13.	Centrinė ir Pietų Azija	6,08	4,3	3,25	2,3	1,9
14.	Azija	5,89		2,55		1,9
15.	Europa	2,66		1,38		
16.	Rytų Europa	2,91		1,18		
17.	Šiaurės Europa	2,32		1,61		
18.	Pietų Europa	2,65	1,8	1,32	1,5	1,6
19.	Vakarų Europa	2,39		1,58		
20.	Šiaurės Amerika	3,47		2,05		1,85

⁷ Lietuvių kalbos žodyne žodis „itin“ reikšmė nusakyta žodžiais „nepaprastai, labai, didžiai, ypač“ (LKI, 2023).

⁸ *Suminis gimstamumo rodiklis* (dar dažnai vadinamas peropdinu suminiu gimstamumo rodikliu) (angl. *total fertility rate*) nurodo vidutinį gyvų gimusių kūdikių skaičių, kurį moteris pagimdė per visą savo reproduktyvų gyvenimo laikotarpį (15–49 m.), jeigu ji sulauktų 50 metų amžiaus ir kiekvienoje amžiaus grupėje išliktų tų kalendorinių metų gimstamumo rodiklis (Stankūnienė et al., 2013, p. 66).

⁹ Jungtinių Tautų apibūdinama šalių klasifikavimo sistema, kurioje šalys skirstomos į išsivysčiusias, mažiau išsivysčiusias ir besivystančias, yra paremta žmogaus socialiniu raidos indeksu (HDI), sukurtu 1990 m. HDI – trijų rodiklių indeksas, reiškiantis valstybių pasiekimus ilgaamžiškumo, išsilavinimo ir pajamų srityse. Dabar šis indeksas kiek pakitęs ir apima šiuos rodiklius: 1) gyvenimo trukmė – remiantis būsima vidutine gyvenimo trukme šalyje; 2) išsilavinimas – remiantis vidutine gyventojų mokymosi trukme bei laukiama vidutine gyventojų mokymosi trukme; 3) gyvenimo lygis – remiantis BVP, tenkančiu vienam gyventojui (vietinę valiutą konvertuojant į JAV dol.) (Butkus ir Jonušaitė, 2020, p. 2). Šalys pagal HDI indeksą skelbiamos čia: <https://hdr.undp.org/data-center/country-insights#/ranks> ir čia: <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>.

3 lentelės tęsinys. Regioniniai gimstamumo lygio skirtumai 1950–2050 m.

Eil. nr.	Suminis gimstamumo rodiklis	1950–1955 m.	1990	2000–2005 m.	2021	2045–2050 m. prognozės (vidutinis scenarijus)
21.	JAV	3,45		2,11		
22.	Okeanija		4,7		3,1	2,4
23.	Lotynų Amerika ir Karibų jūros šalys	5,89	3,3	2,53	1,9	1,7
24.	Australija / Naujoji Zelandija	3,27	1,9	1,75	1,6	1,7

Šaltinis: Kanopienė, 2008, p. 163–164 (pirminis šaltinis čia: UN, 2007; UN, 2022, p. 15).

Jeigu žiūrėsime atskirus pasaulio regionus, tai Europoje ir Šiaurės Amerikoje gimstamumo mažėjimas nuo 1950 iki 2000 m. buvo švelnesnis, tačiau jau XXI amžiaus pradžioje Europoje, Rytų Azijoje ir Australijoje bei Naujojoje Zelandijoje gimstamumo lygis neužtikrina kartų kaitos. O jau 2021 m. kartų kaitos neužtikrinantį gimstamumą pasiekė ir Lotynų Amerika, Karibų jūros šalys bei Pietryčių Azija. Žiūrint į prognozės vidutinį scenarijų, kartų kaita bus neužtikrinta ir kituose regionuose, tačiau pastarųjų bendras gimstamumas turėtų kompensuoti kitų regionų nepakankamumą kartų kaitai užtikrinti, 2050 m. bendras pasaulio regionų gimstamumo lygis turėtų būti 2,1 vaiko.

4. Kaip traukiasi Lietuvos gausios šeimos XXI amžiuje

Apie tai, kaip kinta Lietuvos gausi šeima pagal dydį galima spręsti iš kelių rodiklių. Vienas jų – namų ūkių skaičius pagal vaikų skaičių. Žvelgiant į atskirų Europos šalių statistikos duomenis, namų ūkių vaikų skaičiaus iki 18 metų pateikimai skiriasi. Pavyzdžiui, Eurostato duomenimis, pateikiamas namų ūkių skaičius pagal 3 ir pagal 4 ir daugiau vaikų skaičių. O Lietuvoje namų ūkiai pagal vaikų skaičius įprastai detalizuojami iki 5 ir daugiau kategorijos, todėl sužinoti, kiek yra itin gausių namų ūkių šiuo metu, nėra galimybės. Lietuvoje šeimos ūkiai, auginantys vaikus iki 18 metų amžiaus, taip pat po truputį traukiasi. Žvelgiant į trijų pastarųjų surašymų duomenis, per 20 metų sparčiausiai traukėsi ūkiai su 3 ir daugiau vaikų (4 lentelė). Gausių šeimų mažėjimas 2001–2021 m. buvo spartesnis kaimo vietovėse, o miesto vietovėse gausių šeimų skaičius mažėjo lėčiau negu negausių šeimų.

4 lentelė. Vienos šeimos namų ūkiai su vaikais iki 18 metų

Vaikų iki 18 metų skaičius	2001–2021 m. pokytis, proc.		
	Iš viso	Miestas	Kaimas
1 vaikas	-15,4	-21,4	7,4
2 vaikai	-33,4	-31,8	-37,1
3 vaikai	-32,5	-8,4	-53,7
4 vaikai	-47,6	-10,5	-64,9
5 ir daugiau vaikų	-52,9	-16,9	-65,1

Šaltinis: Parengta pagal Valstybės duomenų agentūros 2023 m. pateiktą trijų gyven-tojų surašymų statistiką.

Natūralu, kad turėti daugiau nei 5 iki 18 metų amžiaus vaikus – fiziškai sudėtinga, dažnai vyriausi vaikai jau būna suaugę, kai gimsta mažieji, todėl tikslingiau yra analizuoti gimdymų skaičius pagal moteris, kad galima būtų realiai pamatyti, kaip traukiasi Lietuvos gausios (ir kitos) šeimos.

Gyventojų ir būstų surašymo duomenys rodo, kad Lietuvoje per du dešimtmečius *itin* daug vaikų gimdžiusių moterų sumažėjo beveik keturis kartus, o *super* daug vaikų (15+) gimdžiusių moterų sumažėjo daugiau nei du kartus (5 lentelė). Tai ne visai parodo gimstamumo tendenciją, tačiau itin ir superdaugiavaikės motinos galimai sensta ir natūraliai atkrinta.

5 lentelė. 15 metų ir vyresnės moterys pagal pagimdytų gyvų vaikų skaičių mieste ir kaime (2001, 2011, 2021 metų gyventojų ir būstų surašymo rezultatai)

	2001		2011		2021	
	Iš viso	Proc.	Iš viso	Proc.	Iš viso	Proc.
Iš viso moterų pagal pagimdytų vaikų skaičių	1147093	100,000	1067253	100,000	996604	100,000
3–4 vaikai (įprasta gausi šeima)	229528	20,010	203011	19,022	165460	16,602
5–9 vaikai (vidutinė gausi šeima)	49817	4,343	35019	3,281	20417	2,049
10–14 vaikų (itin gausi šeima)	2139	0,186	1191	0,112	563	0,056
15 ir daugiau vaikų (supergausi šeima)	56	0,005	22	0,002	20	0,002

Šaltinis: Parengta pagal Valstybės duomenų agentūros 2023 m. pateiktą trijų gyventojų surašymų statistiką.

Surašymų duomenys rodo, kad mažėja visų grupių daugiavaikių motinų: nuo 2001 iki 2021 m. 3–4 vaikus pagimdžiusių motinų sumažėjo 1,4 karto; 5–9 vaikus – sumažėjo 2,4 karto, o 10 ir daugiau vaikų pagimdžiusių motinų sumažėjo 3,77 karto. Sparčiausiai mažėja *itin* ir *superdaugiavaikių* motinų skaičius. Kaip atrodo moterų skaičiaus pokytis pagal konkretų vaikų skaičių per du dešimtmečius, matomas 6 lentelėje.

6 lentelė. 15 metų ir vyresnės moterys pagal pagimdytų gyvų vaikų skaičių mieste ir kaime (2001, 2011, 2021 metų gyventojų ir būstų surašymo duomenys)

	2001			2011			2021			Pokytis iš viso 2021–2011 m., kartais	Pokytis iš viso 2011–2021 m., proc.
	Iš viso	Miestas	Kaimas	Iš viso	Miestas	Kaimas	Iš viso	Miestas	Kaimas		
Iš viso moterų pagal pagimdytų vaikų skaičių	1147093	766269	380824	1067253	719872	347381	996604	688989	307615	1,15	13
1	342929	270787	72142	313793	244398	69395	308184	238473	69711	1,11	10
2	522680	372963	149717	514239	365876	148363	501980	357671	144309	1,04	4
3	171325	86312	85013	156407	81448	74959	133856	73331	60525	1,28	22
4	58203	21553	36650	46604	17817	28787	31604	12942	18662	1,84	46
5	27146	8310	18836	20028	6210	13818	12206	4129	8077	2,22	55
6	11937	3214	8723	8719	2322	6397	4719	1385	3334	2,53	60
7	5866	1481	4385	3426	842	2584	2030	547	1483	2,89	65
8	3215	782	2433	1908	453	1455	961	247	714	3,35	70
9	1653	379	1274	938	210	728	501	135	366	3,30	70
10	1070	258	812	595	152	443	257	55	202	4,16	76
11	497	113	384	289	76	213	147	37	110	3,38	70
12	310	59	251	179	40	139	88	24	64	3,52	72
13	142	31	111	73	13	60	33	5	28	4,30	77
14	64	10	54	33	11	22	18	5	13	3,56	72
15+	56	17	39	22	4	18	20	3	17	2,80	64

Šaltinis: Parengta pagal Valstybės duomenų agentūros 2023 m. pateiktą trijų gyventojų surašymų statistiką.

6 lentelėje matyti, kad moterų pagal 8 ir daugiau gimdymų skaičių Lietuvoje sumažėjo 3 ir daugiau karto (arba 70 proc.). Daugiau kaip 70 proc. sumažėjo itin daug vaikų (10 ir daugiau) gimdžiusių moterų. Iš dalies šį mažėjimą lemia ne tik mažėjantis gimdymų skaičius, bet ir moterų, kurios gimdė seniai, skaičiaus mažėjimas. Daugiavaikių motinų skaičiaus mažėjimas rodo, kad gausios šeimos Lietuvoje sparčiai traukiasi.

Kitas rodiklis, parodantis, kaip keičiasi gausi šeima Lietuvoje pamečiui pagal dydį, yra vaikų gimimo eiliškumas.

Pirmagimių, antragimių ir trečiagimių skaičius nuo 2000 iki 2022 m. traukėsi panašiai – apie 1,5 karto, o jau ketvirto vaiko skaičius mažėjo daugiau nei 2 kartus (7 lentelė). Galima daryti išvadą, kad vidutinės gausios šeimos 2022 m. traukėsi (mažėjo) apie 2 kartus palyginus su 2000-aisiais. O jau penkių vaikų skaičius mažėjo daugiau nei 3 kartus. Žiūrint šešių ir paskesnių vaikų gimimų skaičių – matomas 4 kartų

mažėjimas. Imant pastarojo dešimtmečio (2013–2022 m.) svyravimą, mažėjimas yra kiek švelnesnis, tačiau šešių ir paskesnių vaikų gimimų vis tiek mažėjo daugiau kaip 2 kartus. Tačiau procentinė dalis trečių ir paskesnių vaikų gimimų yra šiek tiek didesnė ir nuo 2000 m. viršijo 16,2 proc. Viena to priežasčių galima buvo visuotinio karantino įvedimas dėl COVID-19 pandemijos. Jeigu žiūrėsime dar anksčiau periodus, tai stebimas dar didesnis mažėjimas (8 lentelė).

7 lentelė. Vaikų gimimo eiliškumo kaita Lietuvoje 2000–2022 m.

	Iš viso	Gimimo eiliškumas								Tretieji ir paskesnieji, palyginti su bendru gyvų gimusių kūdikių skaičiumi, proc.
		pirmi	antri	treti	ketvirtai	penkti	šešti	šešti ir paskesni	nežinomas	
2000	34149	15981	11660	4000	1367	596		532	13	19,1
2001	31185	14639	10682	3479	1255	534		585	11	18,8
2002	29541	14335	9988	3091	1103	499		519	6	17,6
2003	29977	14592	9980	3259	1103	519		511	13	18
2004	29769	14813	9908	3025	1033	458		523	9	16,9
2005	29510	14441	10051	3026	1039	430		523	-	17
2006	29606	14956	10079	2839	804	396		532	-	15,4
2007	30020	15473	10101	2869	874	347		356	-	14,8
2008	31536	16077	10981	2944	808	323		401	2	14,2
2009	32165	15868	11555	3203	803	351		382	3	14,7
2010	30676	14304	11683	3207	792	331		355	4	15,3
2011 ¹⁰	30268	14065	11568	3203	810	310	140	304	8	15,3
2012	30459	14276	11431	3326	795	322	138	304	5	15,6
2013	29885	14411	11014	3132	738	271	146	306	13	14,9
2014	30369	14495	11233	3234	780	327	138	292	8	15,3
2015	31475	14928	11847	3341	797	288	135	263	11	14,9
2016	30623	14386	11548	3334	791	268	126	254	42	15,2
2017	28696	13286	10959	3191	736	240	130	248	36	15,4
2018	28149	12479	11262	3256	696	239	97	193	24	15,6
2019	27393	12501	10646	3149	669	221	84	168	39	15,4
2020	25144	11139	9841	3096	672	216	81	152	28	16,4
2021	23330	10202	9253	2909	631	183	70	151	1	16,6
2022	22068	10018	8469	2679	583	187	69	132	-	16,2
Pokytis 2000–2022 m., kartais	1,5	1,6	1,4	1,5	2,3	3,2		4,0	0,1	
Pokytis 2013–2022 m., kartais	1,4	1,4	1,3	1,2	1,3	1,4	2,1	2,3		

Šaltinis: Parengta pagal LSD, 2018, p. 42 ir OSP, 2023.

8 lentelė. Vaikų gimimo eiliškumo kaita Lietuvoje 1950–1999 m.

	Iš viso	Gimimo eiliškumas							Tretieji ir paskesnieji, palyginti su bendru gyvų gimusių kūdikių skaičiumi, proc.
		pirmi	antri	treti	ketvirtai	penkti	šešti ir paskesni	nežinomas	
1950	60719	21768	13939	8654	5855	3955	6409	139	41,2
1955	55525	21499	13680	8176	4655	2860	4511	144	36,6
1960	62485	25204	18736	8846	4224	2177	3252	46	29,7
1965	53818	22414	16620	7584	3486	1708	2006	-	27,5
1970	55519	25203	17917	6761	2820	1340	1475	3	22,3
1975	51766	23612	17869	5883	2187	1074	1141	-	19,9
1980	51765	25523	17744	4984	1736	865	865	48	16,4

¹⁰ 6 vaikų gimimų skaičius išskiriamas atskirai tik nuo 2011 metų.

8 lentelės tęsinys. Vaikų gimimo eiliškumo kaita Lietuvoje 1950–1999 m.

	Iš viso	Gimimo eiliškumas							Tretieji ir paskesnieji, palyginti su bendru gyvų gimusių kūdikių skaičiumi, proc.
		pirmi	antri	treči	ketvirti	penkti	šešti ir paskesni	nežinomas	
1981	52249	25660	18113	5087	1711	861	817	-	16,2
1982	53141	25660	18499	5450	1818	846	868	-	16,9
1983	57589	26748	21405	5769	1929	931	807	-	16,4
1984	57576	27056	20970	5936	1898	900	816	-	16,6
1985	58454	27837	21330	5924	1797	829	737	-	15,9
1986	59705	27848	22261	6170	1821	849	756	-	16,1
1987	59360	28006	21848	6096	1901	825	671	13	16
1988	56727	27075	21009	5621	1621	765	633	3	15,2
1989	55782	26932	20380	5556	1615	758	539	2	15,2
1990	56868	27239	20595	6150	1683	654	546	1	15,9
1991	56019	27804	19467	5935	1628	626	559	-	15,6
1992	54417	27127	18667	5800	1673	637	512	1	15,8
1993	47464	23637	16459	4805	1436	557	484	86	15,5
1994	42376	21356	14519	4203	1353	487	443	15	15,3
1995	41195	20663	14260	4005	1288	505	456	18	15,2
1996	39066	19220	13733	3892	1190	533	479	19	15,6
1997	37812	18238	13372	3880	1262	518	525	17	16,4
1998	37019	17195	13290	4045	1357	555	556	21	17,7
1999	36415	16901	12720	4233	1415	540	587	19	18,7
Pokytis 1950–1999 m., kartais	1,7	1,3	1,1	2,0	4,1	7,3	10,9		

Šaltinis: Parengta pagal LSD, 2018, p. 42.

Nuo 1950 iki 1999 m. šešių ir paskesnių vaikų gimimų skaičius mažėjo daugiau nei 10 kartų, penktų vaikų – 7,3 karto, o ketvirtų – 4,1 karto. Praktiškai pirmų ir antrų vaikų skaičius mažėjo labai nežymiai. Kiek daugiau trečių gimstančių vaikų skaičius mažėjo 2 kartus. Jeigu žiūrėsime procentinį trečių ir paskesnių vaikų pagal gimimo eiliškumą skaičių, tai nuo 1980 iki 1999 m. (2 dešimtmečius) jis svyruoja apie 16,13 proc. Palyginimui 1950 m. jis buvo net didesnis nei 40 proc. Taigi gausių šeimų situacija Lietuvoje sparčiai keistis pradėjo XX a. viduryje vidutinių ir itin gausių šeimų mažėjimo sąskaita.

Išvados, apibendrinimai ir rekomendacijos

Pasauliniame kontekste periodinis suminis gimstamumo rodiklis 2021 m. viršijo 3 vaikų ribą tik keliuose regionuose: Pietų Afrikoje, Okeanijoje (be Australijos ir Naujosios Zelandijos), mažiausiai išsivysčiusiose šalyse ir besivystančiose šalyse, neturinčiose prieigos prie jūros. Pagal prognozes, 2050 m. tik Afrikoje į pietus nuo Sacharos šis rodiklis bus 3 vaikai, o likusiame pasaulyje bus mažesnis negu 3. 2050 m. gimstamumas pasaulyje prognozuojamas 2,1 vaiko, t. y. kartų kaita dar bus užtikrinama, tačiau kai kurių kitų regionų sąskaita.

Išanalizavus gausių šeimų statistinius duomenis ir atlikus teisės aktų apžvalginę analizę, gausias šeimas Lietuvoje galima skirstyti į keturias kategorijas: 1) įprasta gausi šeima (3–4 vaikai); 2) vidutinė gausi šeima (5–9 vaikai); 3) itin gausi šeima (10–14 vaikų); 4) supergausi šeima (15 ir daugiau vaikų). Statistinių duomenų analizė rodo, kad moterų, gimdžiusių 15 ir daugiau vaikų, sparčiai mažėja, todėl ateityje šias kategorijas galimai reikės pakoreguoti.

Gimimo eiliškumo duomenų analizė parodė, kad šeštų ir paskesnių pagal eilę gimusių vaikų skaičius nuo 2000 iki 2022 m. sumažėjo net 4 kartus, o tai rodo spartų vidutinių ir itin gausių šeimų traukimąsi

XXI amžiuje. Kita vertus, tie patys duomenys rodo, kad trečių ir paskesnių gimusiųjų vaikų skaičius nuo 2006 iki 2022 m. svyruoja stabiliai apie 15,36 proc. visų gimusiųjų. Svarbu įvertinti ir faktą, kad gyventojų Lietuvoje mažėja, todėl absoliučius statistikos duomenis galima būtų tikslinga analizuoti kartu su gyventojų (šiuo atveju moterų) skaičiaus kaita.

Statistinių duomenų analizė parodė, kad gausios šeimos Lietuvoje traukiasi (mažėja), o labiausiai – itin ir supergausios šeimos. Taip yra dėl to, kad mažėja motinų gimdymų skaičius ir galimai galime daryti išankstinę prielaidą, kad itin gausių šeimų Lietuvoje po kurio laiko gali nebelikti. Kad to neatsitiktų, reikia nuodugniai persvarstyti socialinę politiką, gausių šeimų rėmimą ir palaikymą, pavyzdžiui, būsto ar transporto priemonių aprūpinimą, kadangi itin gausiai šeimai sudėtinga ne tik paimti paskolą būstui ar automobiliui, bet ir juos išlaikyti, prižiūrėti ir pan. Pavyzdžiui, šiuo metu yra skiriama 2 tūkst. eurų kompensacija įsigyjant mažataršį automobilį nepasiturintiems gyventojams, tačiau neįvertinamas faktas, kad itin gausios šeimos apskritai neturi galimybių įsigyti ir išlaikyti jokio didesnio jų šeimos poreikius atitinkančio automobilio, kuris įprastai turi būti mažo autobusiuko dydžio. Nekalbama apie automobilio remonto paramą. Dar 2018 m. Lietuvoje buvo siūloma įvesti kompensaciją gausių šeimų automobiliui, tačiau tai nebuvo įgyvendinta. Kaip pavyzdys galėtų būti JAV, kurioje parama remontuoti automobilį ir jį išlaikyti yra įgyvendinama.

Literatūra

- Alifanovienė, D., Kepalaitė, A. ir Striškienė, O. (2014). Socioekonominė daugiavaikių šeimų situacija ir bendruomenės pagalbos galimybių analizė. *Tiltai*, 3, 53–69. Prieiga per internetą: <https://e-journals.ku.lt/journal/TBB/-article/1909/info>.
- Ambrazevičiūtė, K., Kavoliūnaitė, E. ir Mizaras, V. (2012). Šeimos kaip teisės kategorijos turinys Lietuvos Respublikos įstatymuose. *Teisės problemos*, 4(78), 74–107. Prieiga per internetą: https://teise.org/wp-content/uploads/-2016/09/Ambrazeviciute-ir-kt-2012_4.pdf.
- Butkus, M. ir Jonušaitė, S. (2020). Socialinė ekonominė raida išsivysčiusiose ir besivystančiose šalyse globalizacijos sąlygomis: esminiai skirtumai. *Mokslas – Lietuvos ateitis*, t. 12, 1–9. Prieiga per internetą: <https://journals.vilniustech.lt/index.php/MLA/article/download/12502/10023>.
- Česnuitytė, V. (2015). Lietuvos šeima: sampratos ir praktikos. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, sociologija (05 S). Vilniaus universitetas. Prieiga per internetą: <https://epublications.vu.lt/object/elaba:8602363/8602363.pdf>.
- Jančaitytė, R. (2011). Šeimos politikos formavimas Lietuvoje. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, vadyba ir administravimas (03 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/31511>.
- Kanopienė, V. (2008). *Socialinė demografija*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. Prieiga per internetą: <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/f2ca017d-b732-4e2f-b97d-a281b8a235ae/content>.
- LKI. (2023). *Lietuvių kalbos žodynas*. Lietuvių kalbos institutas. Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt/>.
- LR 2018-06-30 Nr. XIII-1406. Lietuvos Respublikos šeimos kortelės įstatymas. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/bd4a53b07f7b11e89188e16a6495e98c?jfwid=sujolkc1n>.
- LR 2008-06-03, Nr. X-1569. Nutarimas „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“. Įsigalioja 2008-06-18. s. l. *Valstybės žinios*, 2008-06-17, Nr. 69-2624. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.322152/asr>.
- LR 2017-12-05, įstatymas Nr. XIII-822. Lietuvos Respublikos išmokytiems vaikams įstatymas. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b9fc1ed0de7411e782d4fd2c44cc67af>.
- LSD, 2018. *Demografijos metraštis*. (2017). Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/services-portlet/pub-edition-file?id=30420>.

- Newson, L., Postmes, T., Lea ir Webley, A. (2005). Why are modern families small? Toward an evolutionary and cultural explanation for the demographic transition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 9(4), 360–375. doi:10.1207/s15327957pspr0904_5.
- OSP. (2023). *Statistikos rodiklių duomenų bazė*. Prieiga per internetą: <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=9a216ac1-b943-4ee1-9bfe-0f8019353978#/>.
- Stankūnienė, V., Maslauskaitė, A. ir Baublytė, M. (2014). *Ar Lietuvos šeimos bus gausesnės?* Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų institutas (dabar – Lietuvos socialinių mokslų centras). Prieiga per internetą: https://www.lstc.lt/wp-content/uploads/2019/04/Lietuvos_šeimos_visas.pdf.
- UN. (2007). *World population prospects. The 2006 Revision. Executive Summary*. New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. Prieiga per internetą: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Jan/un_2006_world_population_prospects-2006_revision_volume-i.pdf.
- UN. (2022). *World Population Prospects 2022: Summary of Results*. New York: United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division. Prieiga per internetą: <https://reliefweb.int/attachments/355-31061-62a3-436f-b1f9-6348ac31f667/World%20Population%20Prospects%202022%20-%20Summary%20of%20Results.pdf>.

ULTRA-LARGE FAMILIES IN LITHUANIA: CONCEPT, DISTRIBUTION AND CHANGE

Anna LIPNEVIČ
Department of Social Change Research
at the LCSS Institute of Sociology
A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius, Lithuania
anna.lipnevic@gmail.com

Summary

The situation and changes in large families differ in different regions of the world. Large families are usually not classified by the number of children, but only as one group in the classification of families by the number of children, but statistics on the number of children are presented very differently in individual countries.

The purpose of this study is to present the concept of dividing large families according to the number of children and to analyze the changes in the number of births among women and the situation and change of large and extremely large families in Lithuania. The article uses secondary and statistical data analysis.

Keywords: large family, birth rate, births, mother with many children, classification of families.

ISTORINĖS ATMINTIES AKTUALIZAVIMAS KAIP LIETUVOS VISUOMENĖS SOCIALINIO SAUGUMO PRIELAIDA

Lilija KUBLICKIENĖ
LSMC Sociologijos instituto
Socialinės kaitos tyrimų skyrius
A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius
lilija.kublickiene@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama istorinės atminties įprasminimo svarba į ją žvelgiant per visuomenės socialinio saugumo užtikrinimo prizmę. Remiantis Kopenhagos mokyklos išplėsta saugumo samprata, socialinis saugumas siejamas su visuomenės tapatumo konstravimu ir išlaikymu, kai reikšmingą vaidmenį atlieka tautos ir valstybės istorijos naratyvai. Istorinė atmintis dažnai pasitelkiama siekiant išspręsti kylančius ontologinius nesaugumus, kurie ypač išryškėja istorinių lūžių arba krizinių situacijų akivaizdoje. Istorinės atminties aktualizavimo iššūkiai siejami su demokratizacijos bei globalizacijos procesais, medijų ir informacinių technologijų plėtra bei jų įtaka praeities interpretacijų įvairovei. Tačiau dabarties geopolitinės grėsmės (Rusijos agresija prieš Ukrainą) ypač išryškina istorinės atminties „gynimo“ svarbą. Šiame kontekste istorinė atmintis ir jos įprasminimas tampa viena svarbių nacionalinio saugumo priemonių, užtikrinant atsaką į tokias hibridines grėsmes kaip istorijos iškreipimai, manipuliavimas istorijos faktais. Analizuojant Lietuvos istorinės atminties politiką, straipsnyje siekiama įvertinti valstybei reikšmingų istorinių datų aktualizavimo, minint valstybines šventes, atmintinas dienas ar metus, ypatumus ir šių iniciatyvų efektyvumą, turinio bei formų įtraukumą. Mėginant nustatyti visuomenės požiūrį į „minkštąsias“ Lietuvos istorinės atminties aktualizavimo praktikas, buvo atliktas kokybinis tyrimas taikant tikslinių grupių (angl. *focus group*) diskusijų metodą. Remiantis atliktu tyrimu – ekspertų pateiktais istorinės atminties iniciatyvų vertinimais – buvo identifikuotos pagrindinės Lietuvos visuomenėje įtampas keliančios istorinių įvykių aktualizavimo dilemos, kurios apibendrintai formuluojamos taip:

- istoriškai svarbių minėjimų skaičius – *tikslinga mažinti, akcentuojant svarbiausius vs būtinai išlaikyti visus*;
- istorinę atmintį įtvirtinančių iniciatyvų forma – *tradicijų išlaikymas vs naujovių paieška*;
- istorinę atmintį įprasminančių minėjimų turinys – *gedėjimas ir atgaila vs pasididžiavimas ir džiaugsmas*;
- istorinės atminties minėjimų įtraukumas – *tautiškumo akcentavimas vs pilietiškumo akcentavimas*.

Raktažodžiai: istorinė atmintis, atminties politika, saugumas, sugrėsminimas.

Įvadas

Šių dienų pasaulis nestokoja krizių – nuo klimato kaitos, finansinės ir pandemijos sukeltos krizės iki aktualių politinių ir karo sąlygotų krizių. Tai kelia grėsmę valstybių ir visuomenių saugumui. Todėl ypač aktualūs tampa įvairūs saugumo aspektus nagrinėjantys tyrimai.

Šis straipsnis skirtas istorinės atminties, jos politikos problematikai, ją aktualizuojant kaip visuomenės socialinio saugumo prielaidą. Atminties politikos ir socialinio saugumo sąsajoms aptarti aktuali sekuritizacijos (angl. *securitization*) teorija, kurią plėtojo vadinamosios Kopenhagos saugumo studijų mokyklos tyrėjai Barry Buzanas, Ole Waeveris ir kt. (Buzan, 1991; Waever, 1995; Buzan et al., 1998). Šios mokyklos atstovai sekuritizaciją, kuri lietuviškuose tekstuose vartojama kaip saugumizavimo (Rimaitė-Beržiūnienė, 2022) arba kaip sugrėsminimo (Janušauskienė et al., 2017) sąvokos, traktuoja kaip intersubjektyvų socialinio konstravimo procesą, vykstantį sąveikaujant sugrėsminimo iniciatoriams (veikėjams) ir sugrėsminimo dalyviams (auditorijai), kai įvardijamos „grėsmės“ (per kalbos aktus) ir tam tikrai problemai priskiriama egzistencinė grėsmė, reikalaujanti skubių veiksmų, peržengiančių įprastų politinių procedūrų ribas (Buzan et al., 1998). Svarbu paminėti, kad sugrėsminimo teorija išplėtė saugumo sampratą, teigiant, kad tradicinis saugumo diskursas, kuriam būdinga į valstybę nukreipta orientacija ir pabrėžiamas karinės galios, kaip valstybės politikos instrumento, dominavimas, yra nepakankama. Šalia tradicinių saugumo problemų, Kopenhagos mokyklos atstovai išskyrė ir kitas grėsmes, jas paskirstydami į penkis sektorius: 1) karinis saugumas; 2) politinis saugumas; 3) ekonominis saugumas; 4) socialinis saugumas; 5) aplinkosauginis saugumas (Buzan, 1991).

Atkreiptinas dėmesys, kad išskirti saugumo aspektai yra suprantami kaip tarpusavyje susiję ir sudarantys bendrą saugumą. Vis dėlto socialinio saugumo išskyrimas leidžia įžvelgti saugumo sampratos dvišypumą, atskiriant valstybės ir visuomenės saugumą, kai pirmasis nukreiptas apginti valstybės suverenitetą, o antruoju atveju siekiama išlaikyti visuomenės tapatumą (Waever, 1993). Kopenhagos mokyklos tyrėjai ypač daug dėmesio kreipė būtent socialiniam visuomenės saugumui, jį tiesiogiai susiedami su tapatumu. O. Waeverio (1995, p. 67) teigimu, jeigu visuomenė negali apsaugoti savo tapatybės, ji nebeegzistuoja kaip visuomenė. Jam pritarė ir B. Buzanas (1991), kurio požiūriu valstybės stabilumui pavojai, kylantys socialiniam saugumui, gali būti rimtesni nei išoriniai pavojai.

Šiame kontekste aktuali kolektyvinės atminties problematikos svarba. Kolektyvinė atmintis, ypač istorinė atmintis kaip tautos, valstybės arba grupės istorijos naratyvai, tyrinėtojų laikoma vienu svarbiausių tapatybės formavimosi komponentų, padedančių bendrijai suvokti savo išskirtinumą bei priklausomumą, kurti emocinius ryšius tiek kultūriniu-etniniu, tiek teritoriniu-pilietiniu pagrindu (Assmann, 2008). Tokiu būdu istorinė atmintis tampa visuomenės socialinio saugumo problema (Malksoo, 2015; Budryte et al., 2020; Strukov ir Apryshchenko, 2018). Kaip teigia Maria Malksoo (2015), labai svarbu ginti „savo“ atmintį, kuri yra būtina valstybės išlikimui, ypač kai staigūs įvykiai pradeda daryti įtaką valstybės „savęs“ naratyvui; tokiu būdu tyrėja „atminties gynimo“ sąvoką susieja su „krizėmis ir pokyčiais“ bei ontologiniu saugumu. Jos konceptualizuojamas „atminties gynimo“ poreikis ir jo sąsajos su atminties sugrėsminimu socialinių krizių kontekste atveria galimybes kolektyvinę (t. y. valstybės) tapatybę nagrinėti ne tik kaip tapatumo ir skirtingumo ryšį santykiuose tarp *Savy* ir *Kitų* (Resende, 2020), bet ir susieti ją su Kopenhagos mokyklos sugrėsminimo teorijoje nagrinėjama socialinio saugumo sąvoka, kartu įvedant pokyčių dimensiją (Budryte, 2020).

Istorinė atmintis dažnai pasitelkiama siekiant išspręsti kylančius ontologinius nesaugumus (Subotic, 2018), kurie ypač išryškėja istorinių lūžių arba krizinių situacijų akivaizdoje. Vertinant dabarties Lietu-

vos kontekstą, galima pastebėti, kad istorinės atminties aktualizavimo iššūkiai (ir atitinkamai istorinės atminties sugrėsminimas) neretai siejami su demokratizacijos bei globalizacijos procesais, medijų ir informacinių technologijų plėtra, socialinės komunikacijos pobūdžio kaita ir jų įtaka praeities interpretacijų įvairovei (Juzefovičius, 2015; Šutinienė, 2015; Smuniewski, 2018). Teigiama, kad šie pokyčiai kelia grėsmę lietuvių tautiniam tapatumui, kadangi skiepijamos „svetimos“ (t. y. europietiškos) vertybės, mažėja tautos istorijos versiją perteikiančių naratyvų reikšmė. Pavyzdžiui, Vytauto Radžvilo teigimu, dėl europizacijos kuriamas „naujasis europietis“ yra istorinę ir kultūrinę atmintį praradęs, tautinės savimones ir savigarbos neturintis kosmopolitiškas klajūnas ir vartotojas (Radžvilas, 2020). Panašią poziciją palaikančių yra tiek tarp visuomenės veikėjų, tiek tarp intelektualų. Vadinamojo filosofinio lietuvių tautinės stovyklos sparno atstovų (A. Jokubaičio, V. Radžvilo, V. Rubavičiaus) argumentacija gana išsamiai yra analizuota Andriaus Švarplio (Švarplys, 2015).

Istorinės atminties „gynimo“ (vartojant M. Mälksoo terminą) svarba ypač garsiai artikuliuojama dabartinės krizės – Rusijos agresijos prieš Ukrainą – kontekste. Rusijai tęsiant prieš Vakarų nukreiptą agresyvią politiką, Lietuva tampa galimu hibridinio jos veikimo objektu, kuria siekiama paveikti visuomenę, sukelti abejonių istorine atmintimi, įtraukti atskiras grupes į Rusijai palankius naratyvus, eskaluoti sovietinės nostalgijos jausmą, kelti nesaugumo jausmą ir pan. (Bajarūnas ir Keršanskas, 2018). Tokiu būdu istorinė atmintis ir jos įprasminimas tampa viena svarbių nacionalinio saugumo priemonių, užtikrinant atsaką į tokias hibridines grėsmes kaip istorijos iškreipimai, manipuliavimas istorijos faktais, neobjektyvus istorijos interpretavimas. Anot Lauryno Kasčiūno (2014), „jeigu tauta neturi savo istorinio pasakojimo, už ją tą istoriją papasakos kiti, nebūtinai draugiški veikėjai.“

Rišlus tautos istorijos pasakojimas yra neatsiejamas nacionalinės ideologijos elementas (Šutinienė, 2008) ir viena iš svarbių valstybės socialinio saugumo dedamųjų, todėl valstybės skiria daug dėmesio ir pastangų puoselėdamos savo istorinę atmintį. Pastangos formuojant kolektyvinę atmintį – aktualizuojant ir įprasminant valstybei reikšmingus, istoriškai atmintinus įvykius – atspindi valstybės istorinės atminties politiką. Remiantis prielaida, kad Lietuvos valstybei reikšmingų įvykių aktualizavimas, įgyvendinamas minint valstybines šventes, atmintinas dienas ar metus, yra svarbus Lietuvos Respublikos piliečių identiteto formavimosi veiksnys, stiprinantis patriotizmą, tapatinimąsi su valstybe ir pasitikėjimą ja, straipsnyje aptariami Kultūros ministerijos inicijuoto ir 2023 m. atlikto tyrimo¹¹ rezultatai.

1. Istorinės atminties aktualizavimas Lietuvoje: patirtys bei vertinimai

1.1. Tyrimo problema, tikslas ir uždaviniai

Pristatomo tyrimo tikslas – siekis tobulinti Lietuvos valstybės vykdomą istorinės atminties politiką, atliekant istoriškai reikšmingų datų minėjimo iniciatyvų įgyvendinimo poveikio analizę, įvertinant šių iniciatyvų efektyvumą, turinio ir formų įtraukumą.

Tyrimo poreikį pagrindžianti problema siejama su tuo, kad šiuo metu įgyvendinamos valstybei svarbių datų minėjimo iniciatyvos galimai nepakankamai prisideda prie tautinio identiteto stiprinimo, pilietiškumo bei atsparumo grėsmėms formavimo, palaikymo ir ugdymo.

Todėl vienas iš tyrimo uždavinių buvo skirtas išsiaiškinti visuomenės požiūrį į šiuo metu praktikojamus istorinių datų minėjimo būdus, nustatyti atskirų Lietuvos visuomenės grupių patirtį ir lūkesčius dėl valstybės įgyvendinamų istorinės atminties iniciatyvų.

¹¹ Tyrimas „Istorinės atminties iniciatyvų, įskaitant Holokausto ir sovietinės okupacijos temas, įgyvendinimo poveikio analizė“, LRKM, 2023, prieiga per internetą: [https://lrkm.lrv.lt/uploads/lrkm/documents/files/Istorin%C4%97%20atmintis_galutin%C4%97%20vertinimo%20rezultat%C5%B3%20ataskaita_v3_3\(1\).pdf](https://lrkm.lrv.lt/uploads/lrkm/documents/files/Istorin%C4%97%20atmintis_galutin%C4%97%20vertinimo%20rezultat%C5%B3%20ataskaita_v3_3(1).pdf).

1.2. Tyrimo aprėptis ir kontekstas

Istorinė atmintis dažniausiai apibrėžiama kaip santykinai ilgalaikių kultūrinių prasmų, simbolių ir santykių visuma, kuri reiškiasi įvairiais pavidalais. Gilinantis į atminties politikos formas bei raišką, galima identifikuoti įvairias susiformavusias ir funkcionuojančias atminimo įtvirtinimo praktikas – istorijos jamžinimo ir praeities interpretavimo priemonės varijuoja nuo monumentų ir atminties institucijų iki minėjimų ir kitų memorialinių praktikų. Bendrąja prasme atminties formos skirstomos į materialias ir nematerialias (Čepaitienė, 2013; Jonkutė, 2020):

- Materialios, arba „kietosios“, atminties formos (pastatai, paminklai, atminties įstaigos, viešosios erdvės ir kt.);
- Nematerialios, arba „minkštosios“, atminties formos (nacionalinės šventės, atmintinos dienos, jubiliejai, nacionaliniai simboliai ir kt.).

Svarbu paminėti, kad aptariamame tyrime dėmesys buvo kreiptas būtent į „minkštąsias“ istorinės atminties formas, išskiriant 3 pagrindines valstybės įgyvendinamų minėjimo iniciatyvų grupes: valstybinės šventės, atmintinas dienas ir atmintinus metus.

Aptariant tyrimo kontekstą, tikslinga apžvelgti, kokios memorialinės praktikos patenka į tyrimo lauką. Atkreiptinas dėmesys, kad dabartiniu metu Lietuvoje valstybei svarbių istorinių įvykių ar sukakčių minėjimai apima tokias istorijos aktualizavimo iniciatyvas:

- **3 valstybinės šventės** (iš viso yra 14 valstybinių švenčių) – tai Lietuvos valstybės atkūrimo diena (vasario 16 d.); Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo diena (kovo 11 d.) bei Valstybės (Lietuvos karaliaus Mindaugo karūnavimo) ir Tautiškos giesmės diena (liepos 6 d.). Šias šventes reglamentuoja LR darbo kodeksas (123 str.)¹²;
- **26 atmintinos dienos**. Atmintinas dienas reglamentuoja ir jų sąrašą pateikia LR atmintinų dienų įstatymas¹³, kuriame atmintina diena apibrėžiama kaip reikšminga diena, susijusi su esminiais Lietuvos valstybingumo kūrimo ir įtvirtinimo faktais ir (ar) įvykiais, visuotinių vertybių propagavimu, atminimo kultūros ir gyvosios istorijos išsaugojimu. Atmintinų dienų vis daugėja ir, pagal 2023-06-23 įstatymo redakciją, Lietuvoje iš viso yra nustatytos 84 atmintinos dienos, iš kurių tik dalis gali būti tiesiogiai siejamos su istoriškai atmintiniais ir valstybei reikšmingais įvykiais¹⁴. Tyrimo kontekstui aktualios atmintinos dienos apėmė tiek reikšmingus tolimesnės Lietuvos praeities minėjimus (tokius kaip Durbės mūšio diena – liepos 13 d., Žalgirio mūšio diena – liepos 15 d., 1791 m. Abiejų Tautų (Lietuvos ir Lenkijos) tarpusavio įžado paskelbimo diena – spalio 20 d. ir kt.), tiek labiau aktualius sovietų ir nacių okupacijos atminties minėjimus (tokius kaip Laisvės gynėjų diena – sausio 13 d., Gedulo ir vilties bei Okupacijos ir genocido dienos – birželio 14–15 d., Pilietinio pasipriešinimo diena – gegužės 14 d., Romų genocido atminimo diena – rugpjūčio 2 d., Lietuvos žydų genocido atminimo diena – rugsėjo 23 d. ir kt.);
- iki 2023 m. vidutiniškai per metus buvo skelbiama apie **10 atmintinų metų**. Atmintini metai skirti valstybei reikšmingų įvykių bei nusipelnusių asmenybių sukakčių paminėjimui; juos kiekvienais metams savo nutarimais patvirtina LR Seimas. Pavyzdžiui, į 2022 m. atmintinų metų sąrašus buvo įtraukta 14 minimų sukakčių. Svarbu, kad ne visi atmintini metai, kaip ir atmintinų dienų

¹² Žr. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/10c6bfd07bd511e6a0f68fd135e6f40c/asr>.

¹³ Žr. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.41597/asr>.

¹⁴ Nemaža atmintinų dienų dalis skirta įvairių profesijų atstovams, pvz., Statybininkų diena, Agronomų diena, Lietuvos energetikų diena ir kt., šalia to yra konkrečioms socialinėms grupėms pašventos atmintinos dienos, pvz., Tarptautinė jaunimo diena (rugpjūčio 12 d.), Tarptautinė pagyvenusių žmonių diena (spalio 1d.), Pasaulinė baltosios lazdelės diena (spalio 15 d.) ir kt., taip pat skiriamos ir kitokios atmintinos dienos, pvz., Tarptautinė tolerancijos diena (lapkričio 16 d.) ar Saugaus eismo diena (balandžio 6 d.).

bei valstybinių švenčių atveju, yra tiesiogiai susiję su istoriškai reikšmingomis datomis – kaip tyrimui aktualios buvo išskirtos tokios sukaktys kaip 2022 m. paskelbimas Lietuvos Valstybės Konstitucijos metais ir Romo Kalantos metais¹⁵. Nuo 2023 m. nustatyta, kad įprastai per vienerius metus bus skelbiami treji atmintini metai. Tokiu būdu siekiama daugiau dėmesio skirti pagrindiniams įvykiams, kuriuos numatoma paminėti konkrečiais metais.

1.3. Tyrimo metodologija

Siekiant nustatyti visuomenės požiūrį į tokias Lietuvos istorinės atminties aktualizavimo praktikas kaip valstybinės šventės ir atmintinos dienos bei metai, buvo atliktas kokybinis tyrimas, taikant tikslinių grupių (angl. *focus group*) diskusijų analizės metodą.

Į diskusines grupes buvo įtraukti su tyrimo objektu susiję ekspertai: istorikai, renginių organizatoriai, istorinės atminties iniciatyvas koordinuojantys ministerijų darbuotojai, savivaldybių atstovai, kultūros centrų darbuotojai, tautinių mažumų ir jaunimo organizacijų atstovai. Buvo surengtos trys tikslinių grupių diskusijos:

- pirmą grupę sudarė 6 kultūros centrų ir nevyriausybinių organizacijų atstovai;
- antrą grupę sudarė 13 įvairių valstybinių institucijų atstovai ir istorikai;
- trečią grupę sudarė 8 savivaldybių atstovai, koordinuojantys su tyrimu susijusias sritis.

Kokybinio tyrimo metu buvo išsiaiškintos ekspertų patirtys ir požiūris į valstybinių švenčių ir atmintinų dienų bei atmintinų metų minėjimo iniciatyvas, jų turinio ir formų įtraukumą bei įgyvendinimo efektyvumą. Tikslinių grupių diskusijos apėmė tokias temas:

1. Istorinės atminties aktualizavimo iniciatyvų žinomumas ir jų svarbos vertinimas;
2. Renginių, skirtų istoriškai atmintiniams, valstybei reikšmingiems įvykiams paminėti, turinio bei formos vertinimas;
3. Įgyvendinamų istorinės atminties minėjimo iniciatyvų efektyvumo vertinimas (ar jos pasiekia numatytus tikslus, platesnes auditorijas);
4. Lietuvos valstybei reikšmingų švenčių ar minėjimų organizavimo ir koordinavimo mechanizmų vertinimas.

2. Tyrimo duomenų pristatymas

2.1. Istorinės atminties aktualizavimo iniciatyvų žinomumas ir jų svarbos vertinimas

Aptariant svarbiausias su istorine atmintimi susijusias šventes, atmintinas dienas ar metus, diskusinių grupių dalyviai dažniausiai kalbėjo apie valstybines šventes – Lietuvos valstybės atkūrimo ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dienas bei Valstybės (Lietuvos karaliaus Mindaugo karūnavimo) ir Tautiškos giesmės dieną. Taip pat buvo dalijamasi patirtimi minint pagrindines, visiems gerai žinomas atmintinas dienas, tokias kaip Laisvės gynėjų diena, Gedulo ir vilties diena:

Sausio 13 labai kviečiame, darome net kelis ciklus, tai vėliavos pakėlimo ceremonija, pas mus visada naktį iškilmingai dvyliką valandą pakelti vėliavą, tada aštuntą ryto kviečiam degti žvakutes ir patys prie savivaldybės laisvės inicialų žvakutėm uždegam ir tada kviečiam jau į Sausio 13 d. prie laužų pasikalbėti, pasibūti. (Savivaldybių atstovai)

¹⁵ Kad geriau suprastume atmintinų metų paskelbimo kontekstą, svarbu paminėti, jog, šalia tyrimui pasirinktų sukakčių, 2022 m., pvz., buvo paskelbti kaip Lietuvos karaimų metai, Lietuvos jaunimo metai, Savanorystės metai, Lietuvos krepšinio šimtmečio metai, „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos“ metai, Jono Meko metai, Sūduvos metai, Pranciškaus Skorinos metai, Lietuvos universitetų metai, Gyvūnų gerovės metai, Monsinjoro Kazimiero Vasiliausko metai, Ievos Simonaitytės metai (išsamiau apie kitais metais paskelbtus atmintinus metus žr. https://www.lrs.lt/sip/portal.show?p_r=35849&p_k=1).

Kadangi Šilutės rajone yra skaudus objektas <...> – Macikų lageriai, tai nuo aštuoniasdešimt devintų metų [1989 m.] susiklostė tradicija, kad Birželio 14 dieną Macikų lagerių teritorijoje visą laiką vyksta renginiai ir turiu pasidžiaugti, kad turim labai pilietiškų mokytojų, kurie sugeba su vaikais kas kartą atrasti vis kitokį dalyvavimo būdą šitam renginy. (Savivaldybių atstovai)

Atkreiptinas dėmesys, kad tikslinių grupių diskusijų metu labai retai spontaniškai (specialiai nepa- klausiant) prisimenamos atmintinų metų minėjimo iniciatyvos. Paminėti buvo tik 2020 m. kaip Vilniaus Gaono ir Lietuvos žydų istorijos metai bei 2023 m. kaip Lietuvos sostinės Vilniaus ir Gedimino laiškų metai. Tai rodo mažesnę kitų atmintinų metų iniciatyvų žinomumą. Apskritai buvo stebimas informantų polinkis susikoncentruoti į **pagrindines, geriausiai žinomas istorinės atminties minėjimo inicia- tyvas**, daugelio atmintinų dienų kalbinti ekspertai taip pat nežinojo. Tačiau garsiai įvardytų pasiūlymų mažinti minimų atmintinų datų skaičių arba įtraukti naujas nebuvo pateikta.

Abejojančių istorinės atminties minėjimo iniciatyvų svarba tarp tikslinių grupių diskusijų dalyvių ne- buvo. Dažniausiai pabrėžiama, kad šios iniciatyvos yra svarbi **pilietinio ir politinio visuomenės ug- dymo dalis**, kuri ypač aktuali jaunajai kartai:

Pirma, manau, kad atmintinų dienų minėjimas yra be galo svarbus dalykas. Istorinė atmintis yra be galo svarbus pilietinio, politinio, socialinio bendruomeniškumo šaltinis. Atmintinos dienos mūsų labai plačioj švietimo programoje užima labai daug vietos, nes mes manome, kad būtent per svarbias atmintinas dienas galime tam tikrą istorinį pasakojimą perteikti, jei kalbam apie jaunimą. (Valstybinių institucijų atstovai)

Taip pat manoma, kad viena iš siekiamybių, minint istoriškai reikšmingus įvykius, – tai **visuomenės telkimas, bendrumo jausmo kūrimas**. Todėl siūloma į minimas datas pažiūrėti plačiau, neapsiriboti tik konkrečia tiksline grupe:

Rugpjūčio 23, kuri jungia abiejų totalitarinių režimų blogį. Mes tai bandome visuomenei transliuoti, kad nereikia skaldyti visuomenės, kad reikia turėti suvokimą, kad abudu totalitariniai režimai pradėjo tiek II pasaulinį karą, tiek įvykdė nusikaltimus prieš žmones. Kalbame ir apie romų genocidą, bandome suartinti visuomenę. Džiūgaujam, kai matome įsijungiančias bendruomenes į vieni kitų minėjimus: į Rugsėjo 23 minėjimus ateina tiek tremtinių, politinių kalinių sąjungos atstovų, tiek ir Birželio 14 minėjimuose matome Gercą Žaką – Kauno žydų bendruomenės pirmininką su delegacija atvykstančius. <...> Atminties institucijų misija yra per šiuos atminimo renginius ar šventes, edukacinius užsiėmimus vystyti tą empatijos ir bend- rumo jausmą. (Kultūros įstaigų, NVO atstovai)

2.2. Renginių, skirtų istoriškai atmintiniams, valstybei reikšmingiems įvykiams paminėti, turinio bei formos vertinimas

Aptariant istorinės atminties minėjimo iniciatyvų turinį ir formą, diskusinių grupių dalyvių nuomonės išsiskyrė: dalis informantų akcentavo **tradicinių renginių svarbą**, kiti pabrėžė **naujų sprendimų paieškos būtinumą**.

Nusistovėjusių tradicijų tęstinumo šalininkai savo poziciją argumentavo tuo, kad įprastų ritualų at- kartojimas padeda šių renginių dalyviams geriau įsisąmoninti minėjimo turinį ir susitapatinti su juo. Taip pat pabrėžta, kad svarbus ir „lojalumas“ nuolatiniam lankytojams, nes dalis visuomenės, dalyvaujančios istorinė atmintį įprasminančiuose renginiuose, tikisi būtent **įprastų ritualų**:

Akcentą dėčiau į tai, kad tam tikros nusistovėjusios tradicijos <...> garantuoja gilesnę įsirežimą į žmogaus atmintį. Mes kalbame tiek apie žmones, kurie prisimena, patys buvo dalyviai, tiek apie jaunąją kartą, kuriai labai svarbu užfiksuoti. Kartojimas yra mokymosi motina. <...> Aš labiau draugauju su tradiciniu minėjimu,

žinau, ko tikėtis, einant prie balkonėlio, neužmirštuolių pievos, vardų skaitymai – tai leidžia žmogui lengviau susitapatinti. <...> Jei norime, kad kažkas daugiau ateity, turime nepamiršti ir tų, kurie įprastai ateina. Per tradicinius dalykus tu gali lengviau įsisaugoti, susitapatinti. (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

Tradicijos nėra nesvarbios, jos turėtų būti išlaikytos. Labai didelė visuomenės dalis eina pasiklausyti būtent tų tradicinių dalykų. Mes turime galvoti, kaip išlaikyti tai, kas yra, ir kaip plėsti, įtraukti naujas auditorijas. Pirmo dalyko mes negalime kažkaip eliminuoti, nesvarbu, kokia jų forma, nes didelė visuomenės dalis eina paklausyti konkrečios kalbos, pažiūrėti laužo uždegimo. (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

Kita vertus, buvo išreikšta ir kita nuomonė, teigiant, kad nuolatinis tos pačios renginių rutinos atkartojimas mažina jų poveikumą ir patrauklumą, ypač jaunimo auditorijai:

Čia kalbama apie tam tikrą rutinizaciją, ji yra atsiradusi. Ar ji tikrai padeda reflektuoti dalykus? Man tai nėra aišku. Dabar artėja 1941 m. tremčių dienos, yra nemažai proginių renginių. Bus paskaita-diskusija, daugiau akademinė bendruomenė, bet žmonės iš dalies yra persisotinę labai gerai žinomų naratyvų, žinoma interpretacija, yra rutina. Tačiau koks yra jos poveikumas? Tam tikros kartos atstovams tai gal ir normalu, nes tai susiję su amžiaus faktoriais, tam tikros kartos vaizdiniais. O kitai kartai, nežinau, ar tai padeda reflektuoti, ar natūraliai norisi dalyvauti tokiose veiklose? (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

Mano darbas yra susijęs su švietimo bendruomene ir su jaunimu. Klausimas, ar tas rutininis dalykas yra geras – abejoju. (Valstybinių institucijų atstovai)

Išsakytos lyg ir viena kitai prieštaraujanti pozicijos vėliau diskusijos metu išsirutuliojo į kompromisinius sprendimus, teigiant, jog svarbu suderinti tiek tradicijas, tiek ir naujovių paieškas. Buvo pateikti gerosios praktikos pavyzdžiai, iliustruojantys būdus, kaip tradiciniai renginiai praturtinami naujomis formomis:

Tradicijos yra gėris, jas reikia tęsti. Tai mūsų tapatybės dalis. Klausimas dėl naujų formų radimo yra teisingas ir tikrai reikia pritraukti jaunimą, kitus Lietuvos gyventojus, kurie nėra lietuviai. <...> Tradicijas būtina tęsti, bet dėl formų kūrybiškai pasižiūrėti. (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

Tie žmonės, kurie eina eilę metų į tuos pačius renginius, pvz., Sausio 13, asocijuojasi su laužais, jie pastebi vis kitus, naujus elementus. Tai yra ta pati programa, tik ji yra vis atnaujinama. Šiais metais tai buvo ukrainiečių kalba sudainuota „Laužo šviesa“. Reikia nepamiršti, kad atmintis gyva tik tada, kai ją perima kitos kartos. (Valstybinių institucijų atstovai)

Atkreiptas dėmesys ir į renginių kokybę, pastebint, kad aukštos **meninės vertės programa** didina minėjimo poveikumą, suteikia papildomą prasmę ir reikšmingiau prisideda prie istorinės atminties aktualizavimo:

Kitas pavyzdys yra su Rugsėjo 23, kviečiame, kad dalyvautų mokyklos, nes jeigu jauni žmonės neateis, jie tikrai nežinos, kas atsitiko Paneriuose, IX forte ir visur kitur. Į Panerius atvažiuoja daug iš aplinkinių rajonų, kartais net labai tolimų Biržų. Mane labai nustebino, kai pernai Rafailas Karpis sudainavo. Mokiniai po to sakė: „Mes jį pamatėm gyvą, kaip jis gražiai dainuoja, mes galvojome, kad jis visą laiką pagal fonogramą dainuoja.“ Jie parneš tą žinią į savo namus, į bendruomenę. Ne visi tėvai įdeda tiek, kiek turėtų įdėti istorinės atminties. (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

Šalia to pastebėta, kad istorinė atmintis gali būti kuriama įvairiomis formomis, o renginių lankymo rodikliai nėra vienintelis matas. Pateikti pavyzdžiai, pagrindžiantys, kad platesnės, išsamesnės informacijos sklaida yra ne mažiau įtaigi nei įspūdingi renginiai:

Iš mokytojų išgirdau, kai 2020 m. buvo Vilniaus Gaono metai, buvo suplanuota daug gražių renginių, bet jie neįvyko, nes buvo kovidas. Mūsų mokytojai dėka pandemijos dalyvavo nemažai online paskaitų apie Vilniaus Gaoną, perskaitė Ryčio Sabo knygą „Gaono kodas“. Net dabar dauguma mokytojų, kurie atvažiuoja su mokiniais į Vilnių, sako: „Reikia nuvesti prie Vilniaus Gaono paminklo.“ Kadangi tai minimi metai, tie metai kažkur pasisėjo. (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

Manau, kad labai subjektyvus kriterijus yra „eini ar neini“. Galvoju, kad tai priklauso nuo šeimos, auklėjimo. <...> Ar pasiekti tam tikri renginio dalyvių skaičiai yra ta pasiekta satisfakcija? Galbūt sužinojimas per kitus dalykus bus naudingesnis? (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

2.3. Įgyvendinamų istorinės atminties minėjimo iniciatyvų efektyvumo vertinimas (ar jos pasiekia numatytus tikslus, platesnes auditorijas)

Vis dėlto sutarta, kad istorinės atminties minėjimo iniciatyvų efektyvumas dažniausiai yra siejamas su plačios publikos pritraukimu. Ypač aktualiai buvo svarstomas **jaunimo aktyvinimo bei dalyvavimo** istorinės atminties minėjimo iniciatyvose klausimas. Kultūros įstaigų atstovai pasakojo, kokių būdų jiems pavyksta sukurti įtraukią renginių atmosferą. Pabrėžtas mokinių **įtraukimo per veiklą** efektyvumas:

Pas mus yra atskiras rinkodaros skyrius, kuris komunikuoja su mokyklomis, taip pat edukacijų skyrius. Mokiniai būna įsijungę ne tik pasyviai, bet ir suvaidina, yra skaitovų konkursas, dažniausiai Holokausto tema. Mes bandomė ekspozicijas kurti patrauklias jaunajai publikai. (Kultūros įstaigų, NVO atstovai)

Taip pat buvo pabrėžta istorinių įvykių **susiejimo su dabarties aktualijomis** svarba, kuri ypač išryškėjo karo Ukrainoje kontekste:

Šių metų Sausio 13 minėjimas buvo ypatingai vykęs, nes iniciatyva buvo gyva. Mes uždegėme laužą ir darėme apkasų žvakių liejimo darbus. Buvo kviečiami mokiniai, jie į apdirbtas skardines dėjo suktinukus iš kartono, buvo liejamas vaškas. Tas momentas, kad vardan iškovotos laisvės, kurią mes jau turime, dabar kiti turi kovoti dėl tos laisvės (ne tik dėl savo, bet ir dėl mūsų), laisvės suvokimas, bendro tikslo matymas – svarbiausias motyvas dalyvauti renginyje. (Kultūros įstaigų, NVO atstovai)

Kita, auditorijų plėtros prasme problemiška grupė buvo įvardytos Lietuvos tautinės mažumos, kurias, daugelio informantų nuomone, sudėtinga pritraukti, nes dažniausiai istorinių datų minėjimai akcentuoja etnocentristines idėjas. Manoma, kad istorinės atminties minėjimo renginiuose nepakanka **tautinėms mažumoms patrauklaus** turinio, be to, jų nepasiekia informacija, nes ji dažniausiai pateikiama lietuvių kalba:

Per jas [šventes] formuojamas suvokimas, kokia mes esame visuomenė: ar įtrauki, ar daugiaetninė, ar monoetninė. Net ir diskusijų metu kalbama apie etninių grupių įvairovę, jie tikrai turėtų įsitraukti, mes apie tai kalbame, atsakymai pakankamai aiškūs, tik nėra įtraukimo. (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

Kalbant apie kitataučių dalyvavimą valstybiniuose minėjimuose, nėra pakankamai turinio, kuris atliptų žmonių, kurie kalba kitomis kalbomis, ypatingai rusų, lenkų, ir tada būna užburtas ratas. Žmonės eina ten, kur yra informacija, jie lieka tam burbule ir būna jame. (Kultūros įstaigų, NVO atstovai)

Kalbinti ekspertai, svarstydami kitataučių įtraukimo galimybes, teigė, kad nepakankamai pabrėžiamos tautinių mažumų sąsajos su Lietuva ir jos istorija, mažai dėmesio skiriama Lietuvai nusipelnusiems įvairių tautybių atstovams:

Dėl kitų tautinių bendruomenių, tai prisiminkime, kokį turėjome bendrumo jausmą su baltarusių tautine bendruomene, kai vyko 1831 m. sukilimo vadų laidotuvės <...>. Tai buvo didžiulis istorinis įvykis, apjungęs

mūsų, baltarusių, lenkų tautas. Tokius įvykius reikia išnaudoti, pritraukiant bendruomenes, tada jie jaučiasi, kad įvykiai, datos jiems artimos, jie įsitraukty, jaustys prisidėję. (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

Kūtaučiams reikėtų ieškoti simbolių, kodėl jie gyvendami šioje valstybėje, ja didžiuojasi, kodėl jie šitos valstybės piliečiai? Matyt, kiekvienai tautybei tų atstovų, nusipelnusių Lietuvai, išgryninimas. Tie dalykai, kurie atspindi sąsajas su valstybe, kad jie galėtų tuo didžiuotis. (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

Išsakyta mintis, kad tikslinga būtų modifikuoti pagrindines valstybinių minėjimų idėjas, akcentuoti ne tiek etninį nacionalizmą, kiek bendrus papročius, normas, tradicijas ir vertybes:

Kokia pagrindinė minėjimo idėja? Ar tai patriotizmas? Sakyčiau, turėtų būti geras mišinys: patriotizmas, meilė tėvynei, pereinanti į nacionalizmą. Yra du skirtingi požiūriai, kaip galima kalbėti apie valstybę: yra etninis nacionalizmas, kur yra tauta, kalba, kur yra etninis – bendri papročiai, normos, tradicijos, vertybės. Mes savo šalyje turime daug žmonių, turinčių skirtingą kilmę, tai labai svarbu tai akcentuoti. Tai niekaip neprieštarauja meilei tėvynei ar tapatumui. (Kultūros įstaigų, NVO atstovai)

Šalia konkrečių tikslinių grupių pritraukimo problemų, buvo aptarti ir labiau konceptualūs istorinės atminties įtvirtinimo aspektai, kurie siejami su **aiškios valstybinės atminties politikos trūkumu** ir bendros įgyvendinamų iniciatyvų krypties nepakankamu įsisaūmoninimu:

Plačiąja prasme, kalbant apie visą visuomenę, pasigendu valstybinės atminties politikos. Aš politikos tame nematau, kiti sako: ir nereikia politikos, bet tada gaunasi toks eklektiškas – yra svarbi data, paminkime, padarykime scenarijų, turi būti kažkokie VIP'ai, pakalbėjo, padėkime pliusiuką ir valio. Manau, kad labai svarbu patiems organizatoriams suvokti, kokią žinią nešame, ko mes tikimės: kas yra mūsų adresatas, gal skirtingi minėjimai tai pačiai datai skirti skirtingom auditorijom turėtų būti truputėlį kitokie. Jei tai bendri renginiai, aišku, reikia irgi sugalvoti. Klausimas, kokia žinia, kokia atmosfera, nuotaika, emocija? (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

Gvildenant platesnio visuomenės įtraukimo problemą, siūlyta **peržiūrėti esamas tradicijas** ir į istorinius įvykius pažvelgti daugiau per **pasididžiavimo ir džiaugsmo prizmę** nei per gedėjimą, kaip Lietuvoje yra įprasta:

Sausio 13 istoriškai susiklostė, kad pas mus buvo susijusi su juodu kaspinu, mes turbūt paskutinius 10–15 metų minėdami tą dieną bandome ištransliuoti mintį, kad tai yra mūsų pilietinės visuomenės pergalės diena, kurią mes turime švęsti kaip pergalės dieną. Bet neišvengiamai visi tie minėjimai yra su juodo kaspino šešėliu, nors jo nerišame. Kai kurios svarbios datos, ar tai būtų Vasario 16, tas simbolizmas panašus, ar kai skamba varpas mes skaitome aukų vardus, ar signatarų vardus... Man norėtųsi, kad kai kurias dienas mes švęstume kaip amerikiečiai švenčia Liepos 4 – visuotino pasididžiavimo diena, tokią tradiciją formuoti. (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

Ta šventė susideda iš dviejų dalykų: ritualinės sakralinės, šventumo ir linksmybės, atsipalaidavimo. Tas balansas labai svarbus. Scenarijaus žinojimas, rituališkumas labai svarbus, bet negali būti vien tik to sauso ir formalaus etapo, bet turi būti ir euforija, ir džiugesys, ir pasididžiavimas... (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

Šiame kontekste buvo paliestas ir Lietuvai jautrus Holokausto minėjimo kontekstas, svarstant, kokia žinia turėtų būti skleidžiama mūsų visuomenėje – ar **atgaila, ar pasididžiavimas**. Kai kurių dalyvių požiūriu, Lietuvos kaip žydšaudžių tautos naratyvas yra netinkamas ir vengtinas, nes tai demotyvuoja visuomenę. Siūloma akcentuoti pozityvius aspektus, pavyzdžiui, žydų gelbėtojus:

Kalbant apie tradicijas, manau, kad tradicija yra gerai, bet jei ta tradicija truputį nepataiko į kažkokį kontekstą, tai gal tą tradiciją reikty koreguoti. Norėtųsi, kad mes patys sau suvoktume, suprastume, ką mes no-

rime pasakyti tai datai. Pvz., mūsų iniciatyva, susijusi su žydų tema, Holokaustu. Lietuva turi tokį naratyvą, kad yra žydšaudžių šalis. <...> Gal mums kažkas tą naratyvą nori primesti, bet mums nereikia to kartoti. Mes turime kitą istorijos pusę, mes turime gelbėtojus. Lietuva yra antra pagal skaičių šalis pagal pripažintų gelbėtojų skaičių ir pirma pagal gelbėtojų skaičių tūkstančiui gyventojų. Ar mes tą dalyką pasakojame, ar eksponuojame? Labai svarbu tą klausimą sau atsakyti... <...> Pagalvoti, ko norėtume iš tų dienų, kaip žinią perduodame, kokio atsako norėtume iš visuomenės? (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

Kita vertus, ne visi dalyviai sutiko su pozicija, kad reikia prisiminti tik teigiamus įvykius. Nors pripažįstama, kad visuomenei įtraukti labai svarbu formuoti pasididžiavimo savo šalimi kontekstą, vis dėlto buvo svarbu rasti **balansą tarp atgailos ir pasididžiavimo**. Išsakyta mintis, kad atgaila yra neišvengiama Holokausto aukų minėjimuose ir tai ne tik nemenkina valstybės ir visuomenės įvaizdžio, bet atvirkščiai, gali tapti pasididžiavimu, kad esame drąsūs atgailauti:

Norėčiau paremti prieš tai buvusią mintį, kur sakoma, kad nėra prieštaravimo tarp atgailos ir pasididžiavimo. <...> Tarkim Vokietijos ar Prancūzijos kontekste pasididžiavimą kelia ir tai, kad visuomenė turėjo drąsos, stiprybės, atsižvelgti į sudėtingos istorijos laikotarpius, tai tikrai rodo brandą. Jauni žmonės mato tai pozityviai. Tarkim, kilusiems iš Ukmergės, Biržų, Panevėžio, Darbėnų – kalbėti apie pačius skaudžiausius, sudėtingiausius istorijos fragmentus – tai nemažina jų pasididžiavimo. Tai kaip tik parodo, kad jie ta karta, kuri nebeturi nieko neigti, slėpti, bijoti. Tai yra labai stiprus pasididžiavimo šaltinis. (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

2.4. Lietuvos valstybei reikšmingų švenčių ir minėjimų organizavimo bei koordinavimo mechanizmų vertinimas

Diskutuojant apie istorinės atminties minėjimo iniciatyvų įgyvendinimo praktiką, daugiausia buvo nuskaitoma, kas ir kaip savivaldybių lygiu organizuoja valstybei istoriškai svarbius renginius. Sprendžiant iš dalyvių pasisakymų, savivaldybėse pagrindinis vaidmuo, koordinuojant istorinės atminties minėjimo iniciatyvų įgyvendinimą, tenka kultūros centrams:

Mes savivaldybėje tikrai minim daug datų ir dienų. Pas mus toks formatas, kad administracijos direktoriaus įsakymu mes esam pavadę organizuoti mūsų kultūros namams, tai didžioji dalis visokių ten Sausio 13, Liepos 6, Vasario 16, Kovo 11 pas mus yra organizuojama kultūros namų. (Savivaldybių atstovai)

Kėdainių rajono savivaldybėje veikia aštuonios biudžetinės kultūros įstaigos, iš jų šeši kultūros centrai, kurie turi savo padalinius ir išties valstybinės, minėtinos dienos yra švenčiamos daugelyje gyvenviečių. Mažiau, daugiau, bet tai yra paminima. Mažesnėse auditorijose, didesnėse, bet tie renginiai įvyksta. (Savivaldybių atstovai)

Svarbu paminėti, kad dažnu atveju buvo nurodoma, kad į valstybinių švenčių bei kitų minėjimų organizavimą yra įtraukiamos ir kitos vietos kultūros institucijos, taip pat NVO:

Pas mus pagrindinius minėjimus organizuoja Kultūros centras. <...> Prie pagrindinių renginių, visos kultūros įstaigos irgi kažką organizuoja: vyksta teatre, muziejuje, įsijungia NVO, sportininkai ir t. t. (Savivaldybių atstovai)

Aptariant istoriškai atmintinų datų minėjimo koordinavimą valstybiniu lygiu, pastebėta, kad daugelis organizacinių ir koordinacinių aspektų yra susiklostę tradiciškai. Ypač daug neaiškumo matoma dėl atmintinų dienų minėjimo koordinavimo, nes nėra aišku, kokia institucija, už kokių iniciatyvų derinimą yra atsakinga:

Pastebėjau, kad daugelis dalykų yra susiklostę pagal tam tikrą anksčiau vykusią praktiką, kad nėra labai aiškaus koordinavimo, kas už ką atsakingas. Pvz., koordinuojant Vasario 16, Liepos 6, yra valstybės švenčių komisija, bet kai yra atmintinos dienos, nėra tokio aiškaus pasiskirstymo. Atrodo, yra toks suneštinis kiekvieno indėlis, o norėtusi, kad koordinavimas būtų aiškesnis, kas už ką atsakingas. Kol kas tokio nėra. (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

Kaip ir savivaldybių atveju, valstybinių institucijų atstovai pastebi ir teigiamai vertina **didėjantį nevyriausybinių organizacijų įsitraukimą** į valstybei reikšmingų minėjimų įgyvendinimą:

Labai įdomi tendencija, kad LiJOT jaunimo organizacija šiais metais nori labai aktyviai dalyvauti, organizuojant Birželio 14 renginius. Mes iš kolegų, kurie tą renginį organizuoja jau daug metų, girdime tokių nuostabų, kad renginys dėl lyderystės tampa vos ne vienu esminiu. (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

Buvo išsakyta viltis, kad vis daugiau iniciatyvų pateiks NVO, bendruomenės, nes, informantų požiūriu, joms puikiai pavyksta įtraukti visuomenę į istorinės atminties minėjimus. Todėl svarstytas toks istorinės atminties įprasminimo renginių organizavimo modelis, kuris būtų paremtas iniciatyvomis „iš apačios“, suteikiančiomis galimybę bendruomenėms savaip minėti šventes ir skatinančiomis bendrakūrą. Todėl siūlyta organizuoti viešiams istoriniams minėjimams įgyvendinti skirtų projektų **paraiškų kvietimus, juos administruoti pavedant kultūros tarybai**:

Tos iniciatyvos, kurios atsiranda iš bendruomenių, yra pačios svarbiausios. Labai svarbu, kai iš apačios ateina pasiūlymai. (Valstybinių institucijų, mokslo atstovai)

Manau, kad turėtų būti visai kitoks požiūris į Lietuvos kultūros tarybos programas. Jos galėtų padėti pritraukti papildomą finansavimą valstybinių švenčių, atmintinų dienų šventimui. Tam yra visos sąlygos, tik reikėtų prioritetuose atitinkamai pridėti formuluotes, ir jos tikrai galėtų padėti. (Savivaldybių atstovai)

Išvados

Istorinė atmintis yra neatsiejamas nacionalinės ideologijos elementas ir viena iš svarbių valstybės socialinio saugumo prielaidų. Socialinį saugumą suprantant kaip siekį išlaikyti visuomenės tapatumą, iškyla istorinės atminties įtvirtinimo poreikis, kadangi dominuojantys istorijos naratyvai tiesiogiai dalyvauja tautos, valstybės išskirtinumo bei priklausomumo suvokimo procesuose. Todėl istorinė atmintis dažnai pasitelkiama istorinių lūžių arba krizių situacijose, akcentuojant jos gynimo svarbą.

Atsižvelgiant į dabarties geopolitines grėsmes ir remiantis prielaida, kad Lietuvos valstybei reikšmingų įvykių aktualizavimas, įgyvendinamas, minint valstybines šventes, atmintinas dienas ar metus, yra svarbus piliečių identiteto formavimosi veiksnys, stiprinantis patriotizmą, tapatinimąsi su valstybe ir pasitikėjimą ja, aktuali tampa Lietuvos valstybės vykdomos istorinės atminties politikos analizė.

Remiantis atliktu kokybiniu tyrimu – ekspertų pateiktais valstybės įgyvendinamų istorinės atminties iniciatyvų vertinimais, galima identifikuoti pagrindines Lietuvos visuomenėje išryškėjusias įtampas, keliančias istoriškai svarbių įvykių įprasminimo dilemas, kurios apibendrintai gali būti formuluojamos taip:

- istorinę atmintį įtvirtinančių minėjimų skaičius – *tikslinga mažinti, akcentuojant svarbiausius vs būtina išlaikyti visus*;
- istorinę atmintį įtvirtinančių minėjimų forma – *tradicijų išlaikymas vs naujovių paieška*;
- istorinę atmintį įtvirtinančių minėjimų turinys – *gedėjimas ir atgaila vs pasididžiavimas ir džiaugsmas*;
- istorinę atmintį įtvirtinančių minėjimų įtraukumas – *tautiškumo akcentavimas vs pilietiškumo akcentavimas*.

Atkreiptinas dėmesys, kad tarp diskusijų grupių aptartų temų socialinio saugumo aspektas nėra išryškintas. Tai skatina gilesnių tyrimų poreikį, nustatant istorinės atminties įprasminimo praktikų ir socialinio saugumo suvokimo sąsajų ypatumus.

Literatūra

- Assmann, J. (2008). Communicative and cultural memory. In A. Erll, ir A. Nünning (eds.), *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook* (p. 109–118). Berlin, New York. Prieiga per internetą: https://archiv.ub.uni-heidelberg.de/propylaeumdok/1774/1/Assmann_Communicative_and_cultural_memory_2008.pdf.
- Bajarūnas, E. ir Keršanskas, V. (2018). Hibridinės grėsmės: turinio, keliamų iššūkių ir priemonių įveikti jas analizė. In G. Vitkus (red.), *Lietuvos metinė strateginė apžvalga 2017–2018, 16 tomas* (p. 127–172). Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija. Prieiga per internetą: <https://www.tspmi.vu.lt/wp-content/uploads/-/2018/10/lietuvos-metine-strategine-apzvalga-2017-2018-t-16.pdf>.
- Budryte, D., Resende, E. A. ir Becker, D. (2020). Introduction – ‘Defending Memory’: Exploring the Relationship Between Mnemonical In/Security and Crisis in Global Politics. *Interdisciplinary Political studies*, 6(1), 5–19. Prieiga per internetą: <http://siba-ese.unisalento.it/index.php/idps/article/view/22370/18893>.
- Buzan, B. (1991). *People, States and fear: An agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Buzan, B.; Waeber, O. ir de Wilde, J. (1998). *Security. A new framework for analysis*. London. Boulder, CO: Lynne Rienner. Prieiga per internetą: https://www.academia.edu/39047709/Buzan_Waeber_and_De_Wilde_1998_-_Security_A_New_Framework_For_Analysis.
- Čepaitienė, R. (2013). Nacionalinis pasakojimas versus lokalinės istorijos: kultūrinės atminties raiška Lietuvos provincijoje. In A. Nikžentaitis (sud.), *Atminties daugiasluoksniskumas: miestas, regionas, valstybė* (p. 229–266). Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla. Prieiga per internetą: https://www.academia.edu/29520889/Nacionalinis_pasakojimas_pdf.
- Janušauskienė, D., Vileikienė, E., Nevinskaitė, L. ir Gečienė-Janulionė, I. (2017). *Ar Lietuvos gyventojai jaučiasi saugūs? Subjektyvus saugumas kintančiame geopolitiniame kontekste*. Vilnius: LSTC. Prieiga per internetą: https://www.lstc.lt/wp-content/uploads/2019/10/Ar_gyventojai_jauciasi_saugus.pdf.
- Jonkutė, V. (2020). *Kolektyvinė atmintis XX a. pab. tautinio atgimimo laikotarpio lietuvių ir latvių literatūrinėje spaudoje*. VU, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Daktaro disertacija, Humanitariniai mokslai, Filologija (H 004). Prieiga per internetą: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:69598507/datastreams/MAIN/-content>.
- Juzefovičius, R. (2015). Istorinė atmintis ir Lietuvos kultūros rinkodara. *Tarpdalykiniai kultūros tyrimai*, 3(2), 10–21. Prieiga per internetą: <http://w.lkti.lt/wp-content/uploads/2023/01/9-21-R.-Juzefovicius.pdf>.
- Kasčiūnas, L. (2014). Istorinės atminties politika Lietuvoje: atraminiai Lietuvos valstybingumo taškai. *XXI amžius*. Pranešimas, skaitytas vasario 17 dieną Kauno įgulos karininkų ramovėje vykusioje konferencijoje Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio tarybos deklaracijai. Prieiga per internetą: https://www.xxiamzius.lt/numeriai/2014/02/-21/istdab_02.html.
- Malksoo, M. (2015). ‘Memory Must be Defended’: Beyond the Politics of Mnemonical Security. *Security Dialogue*, 46(03), 221–237.
- Radžvilas, V. (2020). Šliaužiantis totalitarizmas. Prieiga per internetą: <https://tiesos.lt/vytautas-radzvilas-sliauziantis-totalitarizmas/>.
- Resende, E. (2020). The identity/alterity nexus in international relations: two cases of encounter with difference. *Civitas – Revista de Ciências Sociais*, 20(2), 234–247. Prieiga per internetą: <https://www.redalyc.org/journal/742/74265212010/html/>.

- Rimaitė-Beržiūnienė, V. (2022). Vizualioji saugumizacija: partizaninio karo įpaminklinimas Lietuvos užsienio ir saugumo politikoje. *Politologija*, 106(2), 11–52. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/Polit.2022.106.1>.
- Smuniewski, C. (2018). *From Memory to Freedom. Research on Polish Thinking about National Security and Political Community*. Warsaw: Instytut Nauki o Polityce. Prieiga per internetą: https://www.academia.edu/4244-0584/From_Memory_to_Freedom_Research_on_Polish_Thinking_about_National_Security_and_Political_Community.
- Strukov, V. ir Apyrshchenko, V. (2018). *Memory and Securitization in Contemporary Europe*. New York: Palgrave Macmillan.
- Subotic, J. (2018). Political memory, ontological security, and Holocaust remembrance in post-communist Europe. *European Security*, 27(3), 296–313. Prieiga per internetą: https://www.academia.edu/37227214/Political_memory_ontological_security_and_Holocaust_remembrance_in_post_communist_Europe.
- Šutinienė, I. (2015). Tautos istorijos pasakojimo raiška daugiakultūroje aplinkoje: Pietryčių Lietuvos lenkų etninės grupės atvejis. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2(37), 85–105.
- Šutinienė, I. (2008). Socialinė atmintis ir šiuolaikinė lietuvių tautinė tapatybė. *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 8(17), 31–55.
- Švarplys, A. (2015). Lietuvių nacionalinis naratyvas šiandien: kultūrinė mobilizacija į globalius iššūkius ar provinciali modernybės baimė. In E. Aleksandravičius (red.), *Tautiniai naratyvai ir herojai Vidurio Rytų Europoje po 1989 m.* (p. 159–236). Kaunas: Versus Aureus. Prieiga per internetą: https://www.academia.edu/19927559/Tautiniai_naratyvai_ir_herojai_Vidurio_Ryt%C5%B3_Europoje_po_1989_m_kolektyvin%C4%97_monografija_Kaunas_Versus_Aureus_2015.
- Waever, O., Buzan, B., Kelstrup, M. ir Lemaitre, P. (1993). *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. London: Pinter Publishers.
- Waever, O. (1995). Securitization and desecuritization. In R. D. Lipschutz (ed.), *On Security* (p. 46–86). New York, NY: Columbia University Press. Prieiga per internetą: https://dli.cuni.cz/pluginfile.php/872615/mod_resource/content/1/Waever.pdf.

ACTUALIZATION OF HISTORICAL MEMORY AS AN ISSUE OF THE SOCIAL SECURITY OF LITHUANIAN SOCIETY

Lilija KUBLICKIENĖ

Department of Social Change Research

at the LCSS Institute of Sociology

A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius, Lithuania

lilija.kublickiene@gmail.com

Summary

The article examines the importance of the actualization of historical memory by looking at it through the prism of ensuring the societal security of the society. According to the expanded concept of security, as developed by the *Copenhagen school*, societal security is associated with the construction and maintenance of the identity of a society, in the process of which narratives of the nation's/state's history play a significant role.

Historical memory is often used to deal with emerging ontological insecurities, which are especially evident in the face of historical breaks or crisis situations. When examining the challenges arising for the consolidation of historical memory, it is often considered that the processes of democratization and globalization, the development of media and information technologies influence the diversity of interpretations of the past and pose threats to

national identity. However, the current geopolitical threats (Russia's aggression against Ukraine) especially highlight the importance of "defending" historical memory in Lithuania. In this context, historical memory and its interpretation become one of the important means of national security, ensuring a response to such hybrid threats as distortions of history and manipulation of historical facts.

Analyzing the politics of historical memory in Lithuania, the article presents an attempt to evaluate the peculiarities of the actualization of historical dates significant to the state, which are implemented by commemorating national holidays, memorable days and years, and aims to assess the effectiveness, content and inclusiveness of these initiatives. In order to investigate the attitude of the Lithuanian society towards the "soft" practices of historical memory actualization, a qualitative study was conducted using the focus group discussion method.

Based on the conducted research, i.e. assessments provided by experts regarding the implementation of historical memory initiatives, the main dilemmas of commemorating historical dates that cause tension in Lithuanian society were identified, which can be summarized as follows:

- the number of historically important commemorations – *it is appropriate to reduce, emphasizing the most important vs it is necessary to maintain all;*
- the form of historical memory initiatives – *maintenance of traditions vs search for innovations;*
- the content of commemorations – *mourning and regret vs pride and joy;*
- inclusiveness of commemorations – *emphasis on ethnic identity vs emphasis on citizenship.*

Keywords: historical memory, remembrance policy, securitization.

KARO POVEIKIS SOCIALINĖS STRUKTŪROS FORMAVIMUISI

Arvydas Virgilijus MATULIONIS
LSMC Sociologijos instituto
Socialinės kaitos tyrimų skyrius
A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius
arvydas.matulionis@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje, remiantis socialinės struktūros Ukrainoje apibūdinimu, siekiama atskleisti karo poveikio pasekmes. Tai pagrindinis socialinės struktūros formavimosi veiksnys, transformuojantis kitų iššūkių – šiuolaikinės mokslo, technikos ir technologijų revoliucijos, klimato kaitos, COVID-19 pandemijos – poveikį. Apžvelgiami demografiniai ir socialiniai pjūviai. Situacija Ukrainoje bus kaip pavyzdys prognozuoti socialinės visuomenės struktūros formavimąsi Lietuvoje.

Raktažodžiai: Ukraina, karas, socialinė struktūra.

Gyvename dinamiškai besikeičiančiame pasaulyje. Nestabilumas, ateities prognozavimo sunkumai kelia visuomenei sunkiai sprendžiamas problemas. Kylančių iššūkių identifikavimas, jų poveikio pasekmių tyrimas galėtų padėti formuoti priemones adekvatesnei socialinei politikai.

Straipsnyje remsiuosi mano socialinės struktūros tyrimo teorinėmis įžvalgomis. Visuomenės socialinė struktūra – tai socialinės sistemos sandara, jos elementų ryšiai pagal tam tikrus požymius (Matulionis, 2005; 2014; 2016). Ji apima tam tikrai visuomenei būdingą darbo pasidalijimą, socialinių grupių arba pavienių individų socialinius santykius, socialinius ryšius ir tam tikrą jų išsidėstymą, socialinių institutų funkcionavimo pobūdį, socialinių veiksmų ir socialinių vaidmenų formas. Skiriama socialinė demografinė, socialinė teritorinė, socialinė institucinė, socialinė klasinė, socialinė profesinė struktūra. Taigi socialinės struktūros tyrimas, atskleidamas tos visuomenės ypatumus, yra svarbus socialinei politikai pagrįsti. Antra vertus, dabartiniame žmonijos raidos etape visuomenės socialinės struktūros formavimuisi kyla esminiai iššūkiai. Tai pramonės revoliucija, klimato kitimas, COVID-19 pandemijos poveikiai. Tačiau šiuo metu lemiamą įtaką daro karas. Tuo labiau kad jis vyksta greta mūsų – Ukrainoje.

Karas – tai politikos tęsimas naudojant ginkluotą jėgą. Savo tikslų įgyvendinimo siekimas iš jėgos pozicijų. Visa žmonijos istorija yra nenutrūkstanti karų istorija. Šiuo metu karams Ukrainoje ir Palestinoje didelį dėmesį skiria politikai ir politologai. Tačiau sociologinis požiūris taip pat yra būtinas, kadangi jis atkreipia dėmesį į socialinių grupių ir institucijų padėtį. Taigi pirmiausia apie socialinę demografinę situaciją pagal įvairius rodiklius.

Demografijoje dėmesys koncentruojamas į **gimstamumo ir mirtingumo procesus** (Jasilionis, 2015; Jasilionis, Stankūnienė, 2011; Stankūnienė, Jasilionis, 2011; *LRS*, 2023). Karas labai paveikia abu procesus, ypač mirtingumą. Mirtis dažniausiai įvyksta ne dėl natūralių priežasčių – senatvės, ligos, bet dėl priešų pajėgų naikinimo. Jei taikos metu žūtis įvyksta dėl nelaimingo atsitikimo, tai priešų naikinimas ir

yra pagrindinis kario uždavinys. Taigi jei taikos metu mirtingumo lygio mažinimas yra siekinys, o didžiausias ir nepataisomas nuostolis yra žmonių žūtis, tai karo metu, atvirksčiai, prieš pajėgų sunaikinimas neša pergalę. Be to, pergalės kaina neretai daug didesnė negu pralaimėjimo: pavyzdžiui, Antrojo pasaulinio karo metu Sovietų Sąjunga neteko apie 40 mln. žmonių, o Vokietija – 10 mln.

Karo metu tikslesnį žuvusiųjų skaičių nustatyti tiek dėl objektyvių, tiek dėl subjektyvių priežasčių yra sunku. Griuvėsiuose, mūšių vietose neįmanoma rasti visų lavonų, o kiekviena kariaujanti šalis siekia padidinti žuvusiųjų priešų skaičių ir sumažinti savųjų netekčių kiekį. Tai įvertinus, galima manyti, kad nuo karo Ukrainoje pradžios 2022 m. vasario 24 d. iki straipsniorašymo laiko 2023 m. gruodžio viduryje žuvo ne mažiau kaip 600 tūkst. žmonių. Didesnė dalis buvo Rusijos okupacinės kariuomenės kariai¹⁶, o Ukrainoje – ne tik gynėjai, bet ir taikūs gyventojai.

Taikūs gyventojai žuvo ne tik dėl atsitiktinės ugnies, bet ir Rusijos okupantams tikslingai naikinant taikius objektus ir tiesiogiai žudant gyventojus. Pagal amžiaus grupes – tai jaunimas ir senyvo amžiaus žmonės. Jei mūšio lauke absoliučiai didžioji dalis buvo vyrai, tai antruoju atveju buvo sunaikinta nemažai moterų ir vaikų.

Karyboje yra skaičiuojama, kad vienam žuvusiajam tenka trys sužeistieji. Tai sudarytų dar 1,8 mln. Žmonių. Karo metu nemaža dalis yra sunkiai sužeistieji, dalis jų yra netekę rankų, kojų, regėjimo, t. y. tapo neįgalūs.

Karo nuostoliai nustelbė COVID-19 pandemijos poveikį. Nors akivaizdu, kad virusai niekur neišnyko. Po Pirmojo pasaulinio karo ispaniškojo gripo epidemija nusinešė 25–50 mln. gyvybių, tuo tarpu per jį žuvo 9 mln. karių ir 7 mln. civilių žmonių. Bendri dabartinės pandemijos nuostoliai sunkiai paskaičiuojami, bet tai irgi milijonai mirčių.

Kadangi karo metu pagrindinės medikų pajėgos užsiima sužeistųjų gydymu, tai kyla problemų su sveikatos apsauga ir gyventojų medicinine pagalba. Pastarųjų sveikata blogėja ir dėl skurdesnio maisto bei jo trūkumo apskritai.

Karo metu imami belaisviai. Jų teisės yra pažeidžiamos. Rusų kariuomenėje taikomi kankinimai, imamas represijų ir prieš jų pačių karius, atsisakančius vykdyti neteisėtus įsakymus. Rusų okupantai taiko represijas ir užimtų Ukrainos vietovių gyventojams. Dalis jų tremiama į Rusiją. Našlaičiai taip pat deportuojami ir įvaikinami Rusijoje. Okupuotų vietovių gyventojai verčiami tapti Rusijos Federacijos piliečiais, nes aneksuoti rajonai vienašališku V. Putino sprendimu yra prijungti prie Rusijos.

Reikia turėti galvoje, kiek laiko praleista okupacijoje. Krymas, Donecko ir Luhansko sritys okupuotos dar 2014 metais. Okupacijos laikas jau nemažas, taigi neigiamas poveikis ženklusnis, rusifikacijos laipsnis didesnis, o represijų poveikis stipresnis. Atvykusiųjų iš Rusijos regionų skaičius didesnis, kaip ir vietinių kolaborantų.

Išlaisvintos vietovės yra smarkiai sugriautos, o jų infrastruktūra, kaip ir kitų Ukrainos miestų ir vietovių, toliau niokojama.

Gyvenimo sąlygos yra sunkios tiek dėl būsto trūkumo, tiek dėl darbo trūkumo ir bedarbystės, tiek dėl menko darbo apmokėjimo. Vyrams tarnaujant, jų darbo vietas užima moterys. Lietuvos radijo laidoje, skirtoje Ukrainai, teko girdėti geografijos mokytojos interviu, kuri dirba šachtoje. Žurnalistei paklausus taikos metu įprastą klausimą: „Kaip jums patinka darbas?“, ji atsakė, kad sunku, bet iš to darbo ji galinti pragyventi.

¹⁶ Prieiga per internetą: <https://www.lrytas.lt/pasaulis/konfliktai-ir-saugumas/2023/11/23/news/izraelio-ir-hamas-karas-pranesama-kad-paliaubos-ir-ikaitu-paleidimas-yra-atidetas-29271180>.

Karo metu gamtos apsaugos klausimai yra antrame plane, pavyzdžiui, anglis intensyviai naudojama kaip kuras, nežiūrint neigiamo poveikio atmosferai. Karo žaizdos – griuvėsiai, mūšių nusiaubti laukai, užminuoti plotai – dar baisesnės pasekmės gamtai ir aplinkai.

XXI amžiaus karas pasižymi naujausių technikos ir technologijų panaudojimu. Pergalę lemia ne vien kiekybiniai, bet ir kokybiniai rodikliai: toliašaudė artilerija, raketų tikslumas, elektronikos pranašumas. Ir puolamieji, ir gynybiniai mūšiai tapo neįmanomi be dronų panaudojimo.

Karai, represijos iššaukia pabėgėlių srautus. Stichiškai formuojasi daugiataukstantinės pabėgėlių stovyklos. Daugybė žmonių ieško prieglobsčio kitose šalyse. Ukrainoje jau nuo 2014 m., netekus Krymo, Donecko ir Luhansko sričių, dalis gyventojų buvo priversti persikelti į kitus šalies regionus. Po 2022 m. karo pradžios, praradus dar ir naujai okupuotas vietas (iš viso iki ketvirtadalio šalies teritorijos), teko keltis vis naujiems pabėgėliams. Šiuo metu užsienyje gyvena apie 9 mln. ukrainiečių, 4,2 mln. jų gyvena Europos Sąjungos šalyse. Daugiau kaip 3 mln. ukrainiečių priėmė Lenkija. Lietuvoje apsigyveno 83 tūkstančiai¹⁷. Migracijos departamento duomenimis, šiuo metu (2023 m. gruodžio 8 d.) leidimą gyventi Lietuvoje turi 52 014 ukrainiečių¹⁸. Jei didžioji pabėgėlių iš Ukrainos dalis yra moterys ir vaikai, tai iš Rusijos dauguma pasitraukė šaukiamojo amžiaus vyrai.

Daugelis pabėgėlių dirba, tačiau dažniausiai ne pagal profesiją ir turimą kvalifikaciją. Beveik nuo karo pradžios Palangoje buvau priglobęs dvi pensinio amžiaus dvynukes radijo žurnalistes iš Kijevo. Darbo biržoje joms iš karto pasakė, kad susirasti darbą bus sunku dėl amžiaus. Taigi beliko galimybė tapti „mokslinėmis“ valytojomis ir tai tik todėl, kad sutiko dirbti už minimalų atlygį – 5 eurus už valandą. Viena nuomojanti butą šeimininkė joms tiesiai pasakė, kad lietuvių valymui nepriima, nes tos prašo didesnio atlygio.

Dalis pabėgėlių nebegrįš į Ukrainą. Patrauks geresnės gyvenimo sąlygos, nes tėvynėje sunaikinti namai ir turtas, likusi karinio pavojaus būsena.

Kadangi vyksta ir konvencinis karas, negalima nepaminėti, kad greta pabėgėlių iš Ukrainos yra ir pabėgėliai iš trečiųjų šalių. Neretai jie naudojami provokacijoms. Lenkijai, Lietuvai pasienyje su Baltarusija teko statyti sieną, kad užkardytų nelegalius migrantus. Iki jos įrengimo 4 tūkst. sulaikytų nelegalų faktiškai buvo laikomi kalėjimo sąlygomis, kol savavališkai paliko Lietuvą, ieškodami geresnio gyvenimo Vokietijoje ar kitose Europos šalyse. Migruoja ir baltarusiai, bet apie 80 proc. jų yra ekonominiai, o ne politiniai migrantai. Dalis jų gali kelti pavojų Lietuvos saugumui, nes gali būti užverbuoti priešiškos mums šalies saugumo.

Antra vertus, Lenkijoje ir Slovakijoje kyla vietinių žemdirbių pasipriešinimas dėl jų nuomone, neteisingų privilegijų, teikiamų ukrainiečių grūdų vežėjams. Vartotojiškoje visuomenėje rinkos taisyklės turi būti vienodos visiems.

Esminiai pasikeitimai įvyko ir pagal kitus socialinius demografinius rodiklius: užimtumą, profesinį ir šakinį gyventojų pasiskirstymą.

Visų pirma, siekiant apginti šalį, ženkliai padidėjo tarnaujančių kariuomenėje žmonių skaičius. Šaukimo į karo tarnybą procesas tęsiamas siekiant padengti žuvusiųjų ir nebetinkančiųjų tarnybai skaičių. Negalima nepaminėti, kad tam tikra vyrų dalis vengia tarnybos. Štai karo pradžioje apie 2 mln. Ukrainos gyventojų „išnyko“ iš mobilizacijos lauko.

¹⁷ Prieiga per internetą: <https://www.lrytas.lt/pasaulis/konfliktai-ir-saugumas/2023/11/23/news/izraelio-ir-hamas-karas-pranesama-kad-paliaubos-ir-ikaitu-paleidimas-vra-atidetas-29271180>.

¹⁸ Lietuvos migracijos departamento duomenys.

Dėl sugriautos ir toliau griauamos šalies infrastruktūros daugėja bedarbių. Karo metu didėjantis gyvenimo nestabilumas didina darbo laikinumą. Apskritai sociologai vis labiau domisi grupėmis, dažnai keičiančiomis užsiėmimus. Nagrinėjamos prekariato problemos (Dryžaitė, 2021). Prekariatą apibrėžia trys esminiai bruožai: egzistencinis nesaugumas, priklausomybė nuo darbo pajamų ir sistemiškas pilietinių, kultūrinių, socialinių bei politinių teisių netekimas. Nėra pastoviau įsitvirtinama vienoje darbovietėje, o tai neskatina susikurti profesinę tapatybę. Darbo nepastovumas lemia menkesnes galimybes įsigyti nuosavą būstą, tenka naudotis nuoma. Darosi sunkiau užmegzti ilgalaikius socialinius santykius. Taigi yra ypač akivaizdus egzistencinis nesaugumas, taip pat ir priklausomybė nuo uždarbio bei viso spektro teisių netekimas.

Karo sąlygomis prekariato apibrėžimą atitinka ir kariškiai. Tai ypač ryšku Rusijos kariškių atveju. Pradžioje Rusijos Federacijos kariuomenė viliojo kontraktų sudarymu. Masino tiek konkretus uždarbis, tiek bene vienintelė galimybė išsiveržti iš apibrėžtos socialinės padėties rato. Pirmaisiais karo su Ukraina mėnesiais didelę dalį kontraktininkų sudarė šalies pakraščių atstovai, kurie toliau savo *aulo* (pakraščio įvaizdis – aut.) nieko nebuvo matę. Užgrobęs Ukrainos miestelius ir kaimus, net unitazai tapdavo siektinu trofėjumi. Net žūtis atnešdavo jų artimiesiems tam tikrą *naudą*: pavyzdžiui, galimybę nusipirkti automašiną. Kariškiai buvo skelbiami didvyriais, ginančiais tėvynę Rusiją. Taigi sparčiai augantis žuvusiųjų skaičius menkai paveikė Rusijos gyventojų požiūrį į karą. Propaganda buvo efektyvi suformuodama nuostata, kad karą išprovokavo Amerika, todėl reikia gintis. Išaugus poreikiui kompensuoti karinius nuostolius, į mūšius buvo metami tūkstančiai neparengtų šauktinių. Tiesa, tebesitęsiantis karas vertė mokytis ir pačius okupantus, stiprinti jų pasirengimą, statyti apsauginius gynybinius įtvirtinimus. Į kariuomenę buvo pritraukti net kaliniai. Žinoma, didžioji jų dalis buvo metami į mirtinas kautynes. Bet likę gyvi buvę žmogžudžiai gimtinėse buvo sutinkami kaip didvyriai.

Kitokia padėtis yra Ukrainoje. Grobikų žiaurumas okupuotose teritorijose, miestų ir kaimų griovimas suvienijo šalies gyventojus – svarbiausia, kad ne tik ukrainiečius, bet ir rusus – priešintis okupantams. Nepasitvirtino Rusijos žvalgybos prognozės, kad Ukrainos gyventojai sutiks rusus kaip išvaduotojus. Tūkstančiai savanorių stojo ginti šalies. Svarbu, kad nepabūgo prezidentas Vladimiras Zelenskis, kuris tapo pasipriešinimo simboliu. Žinoma, be demokratinio pasaulio pagalbos šalis būtų neatsilaikiusi, bet lemiamą vaidmenį vaidina pati Ukraina.

Antra vertus, akivaizdu, jėgos struktūrų įtaka Rusijoje nesusilpnėjo ir niokojantis Ukrainą karas tęsiasi. Gyventojų nuovargis didėja. Šiuo metu ukrainiečių kariuomenę sudaro apie 1,5 mln. karių. Tai jau šauktinių kariuomenė, nes pirmųjų beveik dvejų karo metų nuostoliai yra didžiuliai. Savanoriai, kurie atlaikė okupantų puolimą, dauguma yra žuvę. Dabartiniai šalies gynėjai jau nebeturi tos pasiaukojančios motyvacijos. Žinoma, tai nereiškia, kad ukrainiečių pajėgos yra silpnesnės. Savo ginkluote jie stipresni, nes būtent jos trūko pasiekti platesnės šalies deokupacijos ir esminio persilaužimo kare. Karas perėjo į užsitęsusias pozicines kovas.

Prekariatui būdingos tendencijos ryškesnės ir gyventojų imtyje. Ypač tai matoma pabėgėlių grupėse: tiek šalies viduje, tiek išorėje. Okupantai tebegriauna Ukrainos infrastruktūrą visoje teritorijoje. Situacijos nestabilumas, gyvenimo sąlygų sunkumai didina asmeninį nesaugumą, apskritai menkina išgyvenimo galimybes. Taigi dėl karo šalies gyventojai yra labai diferencijuoti, o jų socialinė padėtis dažnai keičiasi. Tokia diferenciacija ir pačios socialinės demografinės struktūros nestabilumas labai apsunkina socialinės politikos formavimą, įvairių socialinių grupių socialinių poreikių patenkinimą.

Karas labai pakeitė ir **socialinių institutų** funkcionavimą. Ypatingą reikšmę įgavo Ukrainos prezidento institucija. Ir ne tiek dėl pačios institucijos svarbos karo metu, kiek dėl prezidento V. Zelenskio

asmenybės. Jo išrinkimas buvo nulemtas labiau kaip alternatyva anksčiau buvusiam prezidentui Petro Porošenko. Aktorius, suvaidinęs šalies prezidentą komediniame filme, nugalėjo tik vieną kadenciją prezidentu buvusį stambų verslininką. Rusijos žvalgyba manė, kad, prasidėjus karui, buvęs aktorius palūš ir nesugebės vadovauti pasipriešinimui. Ir žiauriai apsiriko. V. Zelenskis liko tiesiogiai puolamojoje šalies sostinėje Kijeve, drąsus kreipimasis į Ukrainos žmones ir į demokratinio pasaulio vadovus buvo vienas svarbiausių veiksnių, apsiginant pirmosiomis lemiamomis karo dienomis. Mat okupantai tikėjosi parklupdyti Ukrainą žaibiškai. Svarbu ir tai, kad V. Zelenskis išlaikė lyderio poziciją priešinant okupantams ir užsitęsusio karo metu. Jis tapo lyderiu ne tik pačioje Ukrainoje, bet ir visame demokratiniame pasaulyje.

Trijų dešimtmečių laikotarpis, praėjęs nuo Sovietų Sąjungos griūties, dar buvo per trumpas, kad iš esmės pakeistų sovietinį tiek Ukrainos, tiek jos žmonių mentalitetą. Nomenklatūrinio valdymo ydas dar labiau pagilino laukinio kapitalizmo etapui būdingas beatodairiškas kapitalo kaupimas. Susiformavo oligarchų sluoksnis, kuris buvo nesuinteresuotas šalies demokratizavimu. Prezidento institucija buvo silpna, Ukrainos parlamentas – Rada – mažai veiksnus. Klestėjo korupcija, nebaudžiamumas. Po Sovietų Sąjungos subyrėjimo ir šaltojo karo pabaigos Ukrainos kariuomenės formavimui nebuvo kreipiamas pakankamai dėmesio. Tai lėmė, kad 2014 m. Krymas Rusijai buvo atiduotas be pasipriešinimo, o Donecko ir Luhansko sritys taip pat atplėštos nuo Ukrainos. Ir tik teberusenant kariniams veiksams, buvo pradėta formuoti Ukrainos karines pajėgas. Tačiau ir tuomet visose institucijose buvo infiltruota Rusijos žvalgybininkų.

Karas vertė iš esmės keisti ukrainiečių kariuomenę, pagrindinis motyvas buvo ginti savo šalį. Ukrainos gyventojų naikinimas, infrastruktūros griovimas neįbaugino ukrainiečių, o atvirškčiai – sustiprino pasipriešinimą. Nebeįtina, kad atsilaikyti be demokratinio pasaulio pagalbos būtų neįmanoma. Bet ir čia pasireiškė vartotojiškos visuomenės pobūdis: padedama tiek, kad Ukraina nepralaimėtų. Galima prisiminti mūsų dainuojančios revoliucijos laikus, kai Vakarų pasaulis labiau bijojo, kad „reformatorius“ Michailas Gorbačiovas nepralaimėtų, o ne kad mes laimėtume. Taigi V. Zelenskiui nuolat tenka prašyti, net pažadėti lėktuvai, tankai, raketos taip ir nepasiekia Ukrainos. Vis labiau įsitikinama, kad patys prarado daug laiko nepradėdami atkurti savo karinės pramonės. Juk sovietiniais laikais respublikoje buvo gaminami ir lėktuvai, ir raketos, beje, ir 500 km radiuso raketos.

Karui užsitęsęs, ženkliai nukentėjo visos pramonės ir ūkio šakos. Okupantai visų pirma siekia sugriauti energetinį ūkį. Buvo užimta ir didžiausia pasaulyje Zaporizios atominė elektrinė. Padėtų kiek padėjo gelbėti generatoriai, bet šalyje nepradėta masinė jų gamyba. Karo metu energetikai vaidina didžiulį vaidmenį. Kaip ir komunalinio ūkio darbuotojai. Vandens tiekimas, kanalizacija, gaisrų gesinimas, griuvėsių valymas tapo neišvengiama kasdienybe.

Ukraina – pasaulio grūdų aruodas. Karo metu tiek sėja, tiek derliaus nuėmimas irgi yra kovinis uždavinys. Čia taip pat žūva žmonės, traktoriui ar kombainui užvažiuavus ant minos arba nesprogusio sviedinio. Tolimųjų reisų vairuotojai savaitėmis stovi prie sienos veždami derlių, mat kaimynų žemdirbiai blokuoja kelius. O pretekstą duoda patys ukrainiečiai, nes atsiranda spekuliantų, pardavinėjančių grūdus Lenkijoje ar Slovakijoje.

Didžiuliai išbandymai tenka Ukrainos švietimo ir sveikatos apsaugos sistemai: sugriauta šimtai mokyklų ir ligoninių. Mokiniai mokomi rūsiuose arba nuotoliniu būdu. Ligoniniai gydomi slėptuvių koridoriuose, gyventojai slepiasi metro stotyse.

Karo nusiaubtos ir kitos sritys. Bet Ukraina nepasiduoda. Solistai dainuoja užsienio teatruose, sportininkai laimi medalius tarptautinėse varžybose. Tačiau dalis jų palieka sporto aikštes ir vyksta į frontą.

Ne vienas buvęs čempionas jau žuvo mūšio lauke. Bet vartotojiškos visuomenės požiūris ir čia ryškus: Olimpiniis komitetas žada leisti Rusijos sportininkams dalyvauti 2024 metų Paryžiaus olimpiadoje.

Vis labiau raginama baigti karą padalijant Ukrainą. Faktiškai tai būtų Rusijos pergalė, nors ir dalinė. Matyt, būtų atidėtas ir karo nuostolių padengimo Ukrainai klausimas. Tačiau jau dabar ne viena valstybė siūlosi atstatyti šalį. Bet tai jau labiau politologinės analizės klausimai.

Apibendrinus socialinės struktūros formavimąsi pagal demografinius rodiklius, matoma, kad karas iš esmės destruktiviai pakeitė nusistovėjusius socialinius demografinius procesus. Ženkliai sumažėjo gyventojų skaičius. Žuvus dideliame jaunų vyrų skaičiui, migravus dideliame moterų ir vaikų skaičiui, šalyje pasikeitė vyrų ir moterų santykis, kas neigiamai paveiks gimstamumą ir bendrąjį gyventojų skaičių. Sugriauta ir toliau niokojama Ukrainos infrastruktūra kelia didžiulę įtampą visiems socialiniams institutams. Šalies atstatymo kaštai taip pat bus didžiuliai.

Kuo tokia analizė gali pasitarnauti prognozuojant galimą karo situaciją Lietuvoje? Tai leidžia numatyti, kad neigiamos pasekmės ypač pasireikš toms pačioms socialinėms grupėms. Nors skirtingai nuo Ukrainos, Lietuva ginsis ir bus ginama NATO pajėgų, tačiau kai kuriais aspektais nuostoliai bus didesni: Lietuvos teritorija daug mažesnė nei Ukrainos. Vilnius, Kaunas, Klaipėda yra greta arba netoli nuo valstybinės sienos, todėl gynybiniai nuostoliai bus didžiuliai. Tikėtina, kad Rusija tuo pat metu gali pulti Lenkiją, Latviją ir Estiją, todėl pabėgėlių galimybės bus menkos.

Straipsnį baigsiu **socialinės klasinės struktūros** apžvalga. Dar neseniai apie valstybės gerovės lygį buvo sprendžiama pagal vidurinės klasės gausą (Taljūnaitė, Sviklas, 2018). Mano nuomone, dabartiniame globaliame pasaulyje ši sąvoka „nebeveikia“, nes vidurinė klasė nebeužtikrina valstybės stabilumo. Apie šalies galimybes mes galime spręsti tik tam tikru laipsniu ir tai, jei naudosime kitą metodiką apibūrinę priklausomumą vienai ar kitai socialinei klasei: jei patys respondentai priskirs save vienai ar kitai klasei – aukščiausiai, aukštesniajai, vidurinei, žemesniajai ar žemiausiai (Matulionis, 2016).

Spartus technologijų revoliucijos vyksmas reikalauja naujų schemų, todėl aš siūlau keturių klasių struktūrą: galios, specialistų, paribio ir užribio klases (Matulionis, 2016). Galios klasei priskiriu turinčius didžiausią galią, užribio klasei – neturinčius jokios galios. Specialistų klasei priskiriu turinčius tam tikrą kultūrinę, kvalifikacinę, profesinę galias. Paribio klasę sudaro žmonės, sugebantys išgyventi, t. y. kažkaip verstis. Tai išgyvenimo galios (gebėjimo) klasė.

Mokslo, pramonės, technologijų revoliucijos laikotarpis pasižymi dinamiškumu. Jį sunku prognozuoti. Jei vartotojiškos visuomenės sąlygomis galios klasė yra apimta godumo, paribio klasė siekia išgyventi, o užribio klasė skęsta skurde, tai tik specialistų klasė sugeba siekti visuomenės progreso ir užtikrinti tam tikrą ateities perspektyvą.

Karo metu kaip tik specialistų klasė užtikrina valstybės išsaugojimo galimybę. Nuo sprendimų priėmimo efektyvumo visose gyvenimo srityse priklauso atkirtis Rusijos okupantams. Šiuolaikiniame kare šiuolaikinė ginkluotė lemia ne pati savaime, bet tik dėka karių profesionalumo, jų sugebėjimo ją panaudoti maksimaliai efektyviai. Antra vertus, būtent specialistai galės atstatyti sugriautą šalį, užtikrinti jos perspektyvą naujame pasaulio sistemų ir struktūrų perdalijime.

Neabejotina, kad tame procese bus panaudotas vis didėjantis **dirbtinio intelekto** potencialas. Šiuo metu ir Lietuvoje jam skiriamas vis didesnis dėmesys (LRS, 2023). Tikimasi, kad būtent dirbtinis intelektas išlaisvins žmogų nuo sunkaus ir alinančio darbo. Tačiau atsiras daug darbo rinkai nereikalingų žmonių ir kils problemos, ką jiems veikti.

Taigi jau dabar vis labiau susirūpinama, kaip kontroliuoti dirbtinį intelektą, kad jis toliau tamautų žmogui. Kartu konstruojamos koncepcijos, pavyzdžiui, transhumanizmo (Kirvelis, 2023). Transhuma-

nizmas – tarptautinis intelektualinis ir kultūrinis judėjimas, remiantis mokslo ir technologijų panaudojimą žmogaus protinėms ir fizinėms savybėms pagerinti. O dirbtinis intelektas sąveikautų su *patobulintu* žmogumi. Deja, kyla pavojus, kad *patobulinti* bus tik turintys galios. O dar prieš daugiau kaip pusšimtį metų buvęs pasaulio šachmatų čempionas Michailas Botvinnikas rašė, kad dirbtinis intelektas ištrūks iš žmogaus kontrolės (Ботвинник, 1975). Mat jau tuomet čempionai pradėjo pralošinėti kompiuterinėms šachmatų programoms. M. Botvinnikas buvo technikos mokslų daktaras, pats sudarinėjęs tokias programas. Gyvename vartotojiškoje visuomenėje, taigi kodėl dirbtinis intelektas neužsikrės godumo virusu ir neatsikratys jį valdančiu žmogumi?

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad karas lemia esminę tiek kiekybinę, tiek kokybinę Ukrainos socialinės struktūros transformaciją. Valstybė visų pirma patiria ženklų gyventojų skaičiaus praradimą. Dalis jo yra negrįžtama tiek dėl karių, tiek dėl taikių gyventojų žūties. Gyventojų skaičiaus reprodukcija lėtėja dėl sugriautos šalies infrastruktūros, vyrų ir moterų disproporcijos, ypač palankiausiame gimstamumui laikotarpyje. Gyventojų sveikatos lygis krenta, daugėja neįgaliųjų dėl kare patirtų sužeidimų. Apskritai gyventojų kokybė krenta dėl diskvalifikacijos. Sumažėjo specialistų skaičius, padidėjo prekariatas. Naujosios kartoms kyla išsilavinimo kokybės problemos, nes labai nuniokota švietimo sistemos materialioji infrastruktūra. Nėra palankios ir pasaulinės prognozės. Naujos pasaulinių santykių tvarkos stabilizacija prognozuojama tik per keletą dešimtmečių.

Literatūra

- Dryžaitė, I. (2021). Prekariško gyvenimo veiksniai ir praktikos Lietuvoje. Disertacija. Vilnius: VDU.
- Jasilionis, D., Stankūnienė, V., Maslauskaitė, A. ir Stumbrys, D. (2015). *Lietuvos demografinių procesų diferenciacija*. Mokslo studija. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Jasilionis, D. ir Stankūnienė, V. (2011). *Suaugusių Lietuvos gyventojų socioekonominiai mirtingumo skirtumai* (Gyventojų studijos, Nr. 1). Mokslo studija. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Kirvelis, D. (2023). Kas yra transhumanizmas. *Mokslo Lietuva*, 2023 liepos 20.
- LRS – Lietuvos Respublikos Seimas. (2023). Valstybės pažangos strategija „Lietuvos ateities vizija „Lietuva 2050“. Prieiga per internetą: <https://lrv.lt/lt/lietuva-2050>.
- Matulionis, A. V. (2016). Visuomenės socialinės struktūros tyrimo pjūviai. In M. Taljūnaitė (red.), *Lietuvos gyventojų grupių socialinė kaita* (p. 7–27). Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Matulionis, A. V. (2014). Socialinės struktūros tyrimo kryptys. *Filosofija. Sociologija*, 25 (4), 239–246.
- Matulionis, A. V. (2005). Lietuvos visuomenės struktūravimasis. *Filosofija. Sociologija*, 16 (4), 44–52.
- Matulionis, A.V. (2005). Lietuvos visuomenės stratifikacija. In A.V. Matulionis (red.) *Lietuvos socialinė struktūra* (p. 5–39). Vilnius: Firidas.
- Stankūnienė, V. ir Jasilionis, D. (2011). Lietuvos mirtingumo lygio ir mirties priežasčių struktūros prieštaringi pokyčiai. *Filosofija. Sociologija*, 4, 334–347.
- Taljūnaitė, M. ir Sviklas, E. K. (2018). *Vidurinė klasė Lietuvoje*. Vilnius: LSTC.
- Ботвинник, М. (1975). *О кибернетической цели борьбы*. Москва: Советское радио.

THE IMPACT OF WAR ON SOCIAL STRUCTURE FORMATION

Arvydas Virgilijus MATULIONIS
Department of Social Change Research
at the LCSS Institute of Sociology
A. Goštauto st. 9, LT-01108 Vilnius, Lithuania
arvydas.matulionis@gmail.com

Summary

The article aims to shed light on the consequences of the impact of the war by describing the social structure in Ukraine. It is a key factor in the formation of the social fabric, transforming the impact of other challenges – the modern scientific, technical and technological revolution, climate change, the COVID-19 pandemic. The demographic and social dimensions are reviewed. The situation in Ukraine will serve as a model for predicting the possible formation of social structures in Lithuania.

Keywords: Ukraine, war, social structure.

SOCIALINĖS GRUPĖS IR VISUOMENĖS KAITA. Lietuvos socialinė raida Nr. 12 – Vilnius: Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas, 2023. – 100 psl.

ISSN 2424-497X (internete)

Lietuvos socialinė raida yra Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos instituto tęstinis recenzuojamas mokslo leidinys, kuriuo toliau plėtojama 2004 m. Socialinių tyrimų instituto pradėta Lietuvos socialinės raidos Europos Sąjungoje publikacijų serija. Tęstiniame tarpdisciplininiam leidinyje mokslininkai iš LSMC ir kitų institucijų skelbia tyrimų rezultatus akademinėi bendruomenei, suinteresuotiems specialistams ir plačiai visuomenei. Dvyliktasis leidinio numeris skirtas socialinių, ekonominių, politinių pokyčių ir jų įtakos įvairioms socialinėms grupėms analizei. Jis parengtas įgyvendinant LSMC Sociologijos instituto ilgalaikę institucinę mokslinių tyrimų programą „Socialiniai iššūkiai gerovės visuomenei technologinės ir demografinės kaitos kontekste (2022–2026)“, kurios tikslas – tirti technologinės ir demografinės kaitos keliamus iššūkius gerovės visuomenės plėtrai Lietuvoje ir identifikuoti socialinės bei ekonominės politikos priemones, skatinančias gerovės visuomenės kūrimąsi. Šiame leidinyje skaitytojai supažindinami su tokiais aktualiais tyrimais kaip lyčių lygybė moksle, demografiniai darbo rinkos rodikliai, Lietuvos kaimo gyvenamųjų vietovių tinklo kaitos tendencijos, gausių šeimų situacija, istorinės atminties aktualizavimas, karo poveikis socialinės struktūros formavimuisi. Leidinį sudaro šeši originaliais mokslinių tyrimų rezultatais ir viešai prieinamais duomenimis grįsti moksliniai straipsniai..